

JEAN-CLAUDE CHEYNET

BİZANS TARİHİ

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 79

DOST

Jean-Claude Cheynet

Jean-Claude Cheynet, Paris IV-Sorbonne Üniversitesi'nde Bizans tarihi profesörüdür.

Cheynet, Jean-Claude
Bizans Tarihi
ISBN 978-975-298-352-6 / Türkçesi: İsmail Yerguz
Nisan 2008, Ankara, 127 sayfa

Kültür Kitaplığı: 79; Tarih: 19

BİZANS TARİHİ

Jean-Claude Cheynet

DOST

ISBN 978-975-298-352-6

Histoire de Byzance
Jean-Claude Cheynet

Birinci baskı, Nisan 2008, Ankara

Türkçesi, İsmail Yerguz

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan - DOST İTB
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Kızılay/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4, Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

Yardımları için Brigitte Pitarakis'e müteşekkirim.
Jean-Claude Cheynet

GİRİŞ

Ortaçağ'ın en büyük Hıristiyan devletinin bin yıllık tarihini yaklaşık yüz sayfada özetlemek... Büyük Bizans uzmanı Paul Lemerle'in yetmiş yıl önceki iddiası buydu. Ondan sonra bu adın yerini doldurmak büyük bir onurdur. Koşullar değişti çünkü Bizans araştırmaları alanında İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana büyük başarılar sağlandı ve bu başarılar Bizans uygarlığının etkilerinin din ya da mimarlık alanında doğrudan doğruya hissedildiği ülkelerde ya da Balkan ülkelerinden Rusya'ya kadar sayıları artan kazılardan çıkarılan eşyalar bağlamında görülmemiştir sadece. Çok sayıda Bizansbilimci Batı Avrupa'da, ABD'de, aynı zamanda Avustralya'da, Japonya'da ve Çin'de kitaplar yayınlıyorlar. Türkiye'de de Bizans artık ulusal tarihin bir parçası gibi görülmeye başlamıştır.

Çok sayıda belge ve yeni araştırma Bizans tarihinin "Que sais-je?" dizisinde iki ayrı kitapta verilme düşüncesini doğrulamaktadır: imparatorluğun siyasal, sosyal ve ekonomik tarihine ayrılmış olan bu kitap ve B. Flusin'in Bizans uygarlığını ele alan kitabı.[1] Bu tür bir ayrımın sakıncaları vardır,

1) B. Flusin, *La civilisation byzantine*, PUF, "Que sais-je?"

çünkü düşünce akımları ya da edebiyat yapıtları siyasal ve ekonomik bağlamlarından ayrılamaz. Dolayısıyla, özellikle Hıristiyanlığın gelişmesi ve kilisenin oluşmasıyla ilgili konularda bazı kesişme noktaları olacaktır.

Okuyucu, bu metnin kronolojik dağılımının P. Lemerle'inkinden çok farklı olduğunu görecektir. Lemerle yapıtının yarısından fazlasına denk düşen bölümünü Erken-Bizans dönemine ayırmıştır, oysa, bizim kitabımızda bu oran dörtte birdir. Bizans tarihinin ne zaman başlatılacağı sorusu yeni değildir: Konstantinos ya da Heraklonas, hatta İsauria imparatorları. Bununla birlikte, Constantinus ve imparatorluğa önemli bazı özellikler katan Erken-Bizans çağını, Roma'da hükümdarlığın Boğaz'ın iki yakasında kutsal Hıristiyanlık monarşisine dönüşmesini de görmezlikten gelmek kolay değildir. B. Lançon'un iki kitabını (Constantinus ve geç dönem Antikitesi üstüne) ve de P. Maraval'ın İustinianos'la ilgili kitabını da dikkate alarak şunu söyleyebiliriz: bu bağlamda, tarihsel olaylar anlatılmamış ve sadece Hıristiyan imparatorluğunun yapılarının hayata geçmesi üstünde durulmuştur.

I. Bölüm

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU'NUN DOĞUŞU

11 Mayıs 330'da Konstantinos'un adını verdiği kentin kuruluşu için düzenlenen törenler gelecek imparatorluğun doğuşunun işaretleri olmuştur. Bizim Bizans İmparatorluğu adım verdiğimiz bu imparatorluk imparatorlar ve uyrukları tarafından her zaman Roma İmparatorluğu gibi algılanmıştır. Gerçek anlamda Bizans İmparatorluğu'nun ne zaman doğmuş olduğunu öğrenmek konusundaki tartışmaları yinelemek anlamsız olacaktır. Bizanslıların kendileri için de Büyük Konstantinos Ortaçağ'da referans imparatordur. Son derece anlaşılır bir durumdur bu: Konstantinos çocuklarına ve ardıllarına tartışılması bile gereksiz bir hükümdarın yönettiği birleşik bir imparatorluk, merkezileşmiş bir yönetimin hüküm sürdüğü bir başkent bırakır ve Hıristiyanlığı destekleyen dinsel bir siyasetin yolunu açarken bir yandan da imparator ve kilise arasındaki ilişkilerin temellerini atar. Her imparator yeni bir Konstantinos'tur. Hatta Mikhail VIII bu iddiayı yasallaştırmıştır. Birçok talihli zorba da çocukla-

rını bu adla ve Konstantinos'un mirasçısı olarak yüceltmişlerdir.

I. – İmparatorluk ve hükümdarı

1. İmparatorluğun birliği. – Konstantinos'a göre, Diocletianus'un askeri krizin üstesinden gelmek amacıyla yürürlüğe koyduğu ve özellikle tehdit altındaki her sınır için bir imparator gerektiren dörtlü sistem sürekli olamazdı ve monarşik iktidarın geri gelmesi gecikmedi. 306'da York'ta babası Konstantinos Khloros'un lejyonları tarafından kendisini "augustus" ilan ettirdi; daha sonra, 312'de, sayıca kendisininkinden çok üstün bir orduya sahip Batılı rakibi Maxentius'u Milvius Köprüsü'nde yenerek Roma'yı ele geçirdi. Söylentilere göre, Konstantinos savaştan önce rüyasında ya da hayalinde –kaynaklara göre farklıdır görüşler– gökten gelen bir işaretle düşmanını yenilgiye uğratmıştır. Bu işaretin İsa adının Yunanca harfleri olduğu söylenir ve bu işaret daha sonra Hıristiyan ordularının amblemi olmuştur. Ve Constantinus kendisine bu savaşı kazanması için yardım eden İsa'ya bu tarihten sonra inanmaya başlamıştır. On yıl kadar Licinius'la paylaştığı imparatorluğu daha sonra, 324'te Chrysopolis'te kendisini yenilgiye uğrattıktan sonra birleştirdi.

Imperium'un birliği, doğal eğilim monarşiden yana olsa da, birden fazla imparator düşüncesiyle bağdaşmaz değildi. 395'ten sonra Batı ve Doğu imparatorları ortak bir mevzuat konusunda anlaştılar. 476'da Batı İmparatorluğu'nun son bulmasının yansıması sadece imparatorluk alametlerinin İs-

tanbul'a (Konstantinopolis) gönderilmesi olmuştur ve bu bağlamda kuramsal olarak yabancı krallar tek Konstantinopolis imparatorunun otoritesini tanıyacaklardı, dolayısıyla onların hükümdarlıkları aynı özellikleri taşımıyordu. Ortaçağ'da ayrıcalıklarını ve yetkilerini tam olarak kullanan imparatora kendisini ortak imparatorlardan ayırmak amacıyla *autokratôr* sanı verilmiştir; bu ortak imparatorlar genellikle oğullarıdır ve imparator ölmeden önce verasetini açıklamaya dikkat eder.

2. **İmparatorun kutsal görevi.** – Konstantinos ve ardılları Theodosios'a kadar *pontifex maximus* sanını korumuşlardır; bununla birlikte, Roma geleneğine göre ordu tarafından alkışlansa ve yüceltilse de Senato ve halk gücünü sadece Tanrı'dan alır. Bu ilahi seçimde kilisenin hiçbir rolü yoktur ve sadece 457'de Konstantinopolis patriği taç giydikten sonra yeni hükümdarı kutsamıştır. Ancak, İznik ya da Paleologoslar döneminden sonradır ki imparator Batı teşrifat geleneğinin etkisiyle patrik tarafından kutsanmaya başlamıştır.

İmparator yönetirken İsa'yı örnek alacaktır ama aslında halk onun bir insan olduğunu ve her an yanılabileceğini çok iyi bilir ve bir uzlaşma kaygısıyla ondan sadece kendi iyiliği için çalışmasını, Hıristiyanların iyiliği için kararlar almasını ister. Eylemlerine destek bulmak için Hıristiyanların dualarından ve en iyi aracıların, özellikle azizlerin dualarından yararlanır. İmparatorluk orduları artık İsa'nın zaferi için çalışacaklardır. Dolayısıyla, Bizanslıların giriştikleri savaşların tümü haklı savaşlardır ve bu savaşların amacı İsa'nın şahsında kardeşlerini korumaktır.

Bu kutsal meşruiyet imparatorluğun görevini kutsallaştırır ve bu kutsal görevi ihlal eden kişi bedelini özel bir ceza olan kör edilmekle öder. Bu suçu işleyen kişi, ayrıca, yeniden imparatorluğa talip olamaz, çünkü sadece görevini dürüstçe yerine getiren bir insan hükümdar olabilir ve bu nedenle hadımlar da saf dışı edilmiştir bu alanda. Törenlerde Tanrı'nın seçilmiş kişisini öteki insanlardan ayıran mesafe görülür. Tanrı'nın seçilmiş kişisinin önünde secde edilir; kendisine doğrudan hitap etmek mümkün değildir; erguvan renkli kıyafet sadece ona mahsustur. İmparatorluk mekânı olan *cubiculum*'a ve IV. yüzyıldan başlayarak nüfuzu artmaya başlayan hadımların bulunduğu yere sakallılar giremez.

3. Tahtı zorla ele geçirme ve veraset. – Görevi tartışma konusu edilemese de –hiç tanık olunmamıştır böyle bir şeye– görevliler eleştirilebilir her zaman. İyi bir imparator yurttaşlarını korumalı, ülkede adaleti sağlamalı, imparatorluğun yüce erdemine örnek olmalı, insanları sevmelidir. Mükemmel bir yasa koyucudur ama yasa yapma ya da kararname çıkarma görevini ve saraydaki birçok dairenin ve taşra yöneticilerinin sorularını cevaplama işini hukukçulara verir ve böylelikle imparatorluk bünyesinde karmaşık, yoğun ve de çelişkili bir hukuk mevzuatı oluşmuştur.

Dolayısıyla, genel olarak, imparator mutlakıyetçi tavrından sorumlu tutulamaz, Hıristiyanlığın emirlerine saygısızlık edemez, genellikle imparatorluğu vuran ve imparatorluk ordularının yenilgilerinden de beter olabilen felaketler şeklinde ortaya çıkan Tanrı'nın gazabını üstüne çekme tehlikesi nedeniyle "zorba" olamaz. Tanrı ona nihai zaferi eski hükümdarın terk edilmesiyle yansıyan ve kendi içinde onun

yanlışlıklarının kanıtı olan bir rakip vermiştir. İlke olarak imparatorluk veraseti açıktır, çünkü Tanrı'nın tercihi sınırlanamaz ama Constantinus'tan başlayarak imparatorlar iktidarı her zaman çocuklarına bırakmak istemişlerdir. Bu veraset ilkesi sonunda fiilen kabul ettirmiştir kendini ama özellikle komutanların başlattıkları iktidarı ele geçirme girişimleri hiç eksik olmamıştır.

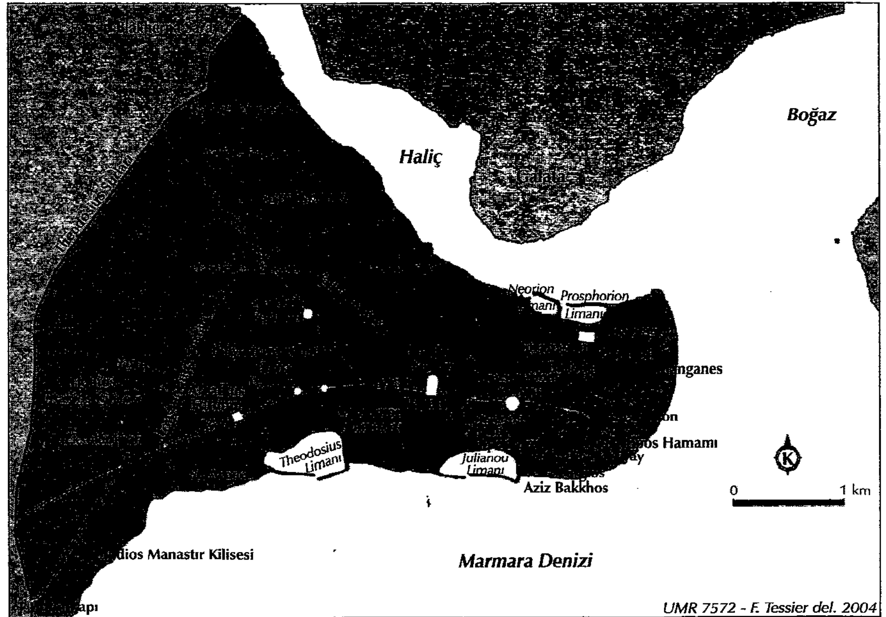
4. **Hükümdara hizmet.** – İmparatorların çevresinde her zaman özel danışmanları vardı. Constantinus ve çocukları bir şura oluşturarak bu geleneği sürdürmüşlerdir. Bu şuranın yüksek devlet görevlilerinden oluşan üyelerini imparator tayin eder; quaestor (özellikle mali işlere bakan yüksek dereceli memur), daireler amiri, kutsal saray idare amiri ve özel hazine müdürü doğal üyeleriydi bu şuranın. Bütün önemli konular bu şurada tartışılır: askeri raporlar, ihanet suçlamaları, dinsel sorunlar, hükümdara kadar gidebilen sorunlara çözüm önerileri, elçilerin kabulü...

5. **İmparatorluk sarayı.** – İlahi semavi düzenin bir yansıması olan dünya düzeni değişmez ve herkesin burada bir yeri vardır, imparator doğal olarak hiyerarşinin zirvesidir. Resmi hiyerarşide üst düzeyde yer alabilme konusunda belirleyici olan yapılan görevdir. Sıradan görevler ve yüksek görevlerde yüzyıllar boyunca değişiklikler olmuştur ama hiyerarşik ilke yok olmamıştır kesinlikle. Sistemin anahtarını veren Ortaçağ protokol hiyerarşisiyle ilgili bazı listeler vardır elimizde. Philotheos Kletorologiohu (899) aracılığıyla imparatorluk şölenlerinde herkesin durumuna göre krala az ya da çok yakın bir yerde nasıl oturduğunu öğreniyoruz.

Bu bağlamda ikili bir ayrım söz konusudur: bir yandan sakallılar ve o dönemde *cubiculum*'da sayıları çok fazla olan ve çok çeşitli işler yapan hadımlar arasında, öte yanda en yüksek görevlerde bulunanların Senato'ya girebildikleri ve ömür boyu imparatora bağlı görevliler ve imparatorun keyfine göre verip geri aldığı görevleri yerine getiren memurlar arasında. İki hiyerarşi arasında belli bir denklik sağlanmıştı, çünkü yüksek görevler çoğu zaman en saygın görevlilere veriliyordu. Ama bazı yüksek devlet görevlilerinin de hiçbir sorumlulukları yoktu. Yüksek devlet görevlileri yerine getirdikleri görevle orantılı olarak maaş alıyorlardı. En yüksek maaşlı görevler imparator tarafından şahsen veriliyordu. Konstantinos VII döneminde İstanbul'daki İtalyan elçisi Cremonalı Liutprando Paskalya'da, Büyük Saray'da yıllık görev dağıtımına tanık olmuştur. Liutprando başkomutanın hizmetkârının kendisine verilen makamın karşılığı olan altın, kumaş ve değerli eşyalardan oluşan torbaları taşıyabilmek için bir yardımcıya ihtiyaç duyduğunu anlatır.

II. – İstanbul ve devletin yeniden örgütlenmesi

İstanbul'un kuruluşu önemli bir olaydır, çünkü yeni kent Batı'nın gerilemesi nedeniyle Doğu'nun ve kısa süre sonra da imparatorluğun en kalabalık kenti olmuştur. Gerçekten de, Konstantinos, Licinius'tan kurtulduktan birkaç ay sonra yeni bir imparatorluk merkezi oluşturmak istemiş, uzun tereddütlerden sonra Boğaz'da eski bir Megara kolonisi olan Byzantion'u tercih etmiştir (adını kurucusundan

Harita I. – Ortaçağ'da Konstantinopolis

alan Konstantinopolis). Bir imparatorluk sitesinin kurulması yeni bir olay değildi; komşu site Nikomedia örnek gösterilebilir bu bağlamda. Constantinus yeni bir Roma kurmak istemiştir ve amacı bağlı olduğu eski Roma'yı terk etmek değil, doğuda imparatorluğun kalıcılığını güçlendirmektir. Yeni kentin konumunun herhangi bir askeri bozguna yol açmayacak şekilde İran ve Tuna sınırlarından yeteri kadar uzak olması, önemli kara ve deniz ulaşım eksenleri üstünde yer alması, susuzluk, düzeltilmesi için önemli çalışmalar yapılmasını gerekli kılan engebeli arazi gibi sakıncaları dengeliyordu. İlk çalışmaların finansmanı Licinius'un hazinesinden sağlandı ve 700 hektarlık bir alan surlarla çevrildi.

Constantinus iddiasını kazanmak için, nüfusu çekmek amacıyla gündelik 80.000 gündelik ekmek tayını çıkardı ve Roma'dan gelen senatörleri orada konut yapmaları için teşvik etti. Bununla birlikte, 337 yılında öldüğünde bir saray, bir senato binası, Zeuksippos hamamı tamamlanmış ve Atmeydanı büyütülmüş olsa da tam bir başarı sayılmazdı bu. Constantinus II babasının eserlerini tamamladı, kente Roma'daki gibi bir vali atadı ve doğulu zengin mülk sahiplerine açarak büyüttüğü Senato'ya aynen Roma'nın sahip olduğu öncelikleri tanıdı.

Kent Marmara kıyılarında yeni kapıların açılması, yeraltında ya da yerüstünde sarnıç yapımlarını gerektiren önemli su getirme çalışmaları sayesinde gelişmeye devam etti; bu sarnıçlar bir kuşatma durumunda, Theodosios II döneminde inşa edilen yeni surlarla korumaya alındı; bu sarnıçları da içine alan surlarla kentin yüzölçümü iki katına çıktı. Konstantinos'un buyruğuyla yaptırılmış olan eski surlar ve yeni surlar arasındaki alanda yoğun bir yapılaşma görülmedi ve

burada daha sonra bahçeler arasında manastırlar inşa edildi. 7 km. uzunluğundaki bu surlar Antikçağ askeri mimarlığının en büyük başarılarından birini oluşturur. Önünde geniş bir hendeğin bulunduğu çifte surlarda çok sayıda kule bulunuyordu. Surlarda kente giriş-çıkışı sağlayan kapılar vardı ve *Egnatia yolunun* ağzında bulunan bu kapılardan biri (Altın Kapı) sadece bir imparatorun ya da bir kumandanın zaferini kutlamak amacıyla açılırdı. İmparatorluk süresince çok büyük paralar harcanarak restore edilen surları 1453 yılına kadar aşmak mümkün olmamıştır; 1204'te Haçlılar, daha sonra inşa edilmiş olan ve o kadar kuvvetli olmayan deniz tarafındaki surlardan girmişlerdir kente.

Konstantinos döneminden kalma çok az kilise vardır – ilk Ayasofya Constantinus II döneminden önce inşa edilmemiştir. Kiliseler daha sonraki iki yüzyılda imparatorların ve varlıklı senatörlerin ön ayak olmaları ve destekleriyle çoğalmıştır: Studios manastır kilisesi, Aziz Polyeuktos ve tabii ki İustinianos tarafından yeniden inşa ettirilen Ayasofya. IV. yüzyılın sonundan başlayarak kent çevresinde daha mütevazı, küçük kiliseler ve manastırlar inşa edilmiştir.

Nüfus hızla artar, çünkü özel teşebbüs yatırımlarıyla çok sayıda *domus* (ev) inşa edilmiştir. Roma'nın gerilemesiyle Mısır buğdayı tedricen Boğaz'a doğru yönelmiştir. V. yüzyılın ortasında İstanbul'un nüfusu kesinlikle 400.000 ya da 500.000'di ama büyük ve tahribatları daha sonra yeterince giderilemeyen yangınlar yüzünden yerleşim bölgeleri daralmıştır. İstanbul çok sayıda hayır kurumlarından birine kapağı atma umudu içindeki mağdurları çeker. Bu halk kitlesi dedikodulara hassastır ve çoğu zaman factio'ların (halk toplulukları) ya da demos'un (halkın bölündüğü grupların

her biri) örgütlediği ayaklanmalara katılır. Bu factio'ların özellikleriyle ilgili olarak çok şey söylenmiş, yazılmıştır, çünkü eylemleri düzenli bir siyasal çizgi izlememiştir. Bunlar Atmeydanı'ndaki yarışlarda tuttukları at arabası sürücüsünü destekleyen yeşil ve mavi renkleriyle taraftar kulüpleri gibi görülmüştür. Ayrıca, imparator da renklerden birini tercih etmek zorundaydı. Bugün, vakit geçirmek için eğlenmiş gibi gözüken bu demos'ların üyelerinin aslında bir tür sivil annona'dan yararlanan kişiler, yani daha çok hali vakti yerinde yurttaşlar oldukları düşünülmektedir. Factio sistemine sözgelimi Antakya gibi imparatorluğun öteki kentlerinde de rastlanmıştır. VII. yüzyıldan sonra kentlerdeki şiddet hareketleri geriler ve bu halk toplulukları siyasal yaşamın bir unsuru olmaktan çıkarlar ve sadece imparatorluk törenlerine katılırlar artık.

Megalopolis'in (büyük kent) maddi ve kurumsal gelişmesi doğuda iletişim ağının kısmen yeniden örgütlenmesi sonucunu doğurmuştur; belli başlı yolların tümü yeni başkente yönelmiştir: Balkanlarda *Egnatia yolu*, Dyrachion Limanı'ndan başlayarak Edirne, Philippupolis, Singidunum'dan (Belgrad) Tuna'ya giden yol, başkenti Antakya'ya bağlayan yol ve Sebasteia aracılığıyla Ermenistan'a giden yol. Anadolu'da Ege limanlarına, Efes ve İzmir'e götüren doğu-batı güzergâhları... Bu yollar bütünüyle kaybolmamakla birlikte yoğunlukları kısmen azalmıştır.

1. Yönetimin merkezileşmesi. – İstanbul'un inşası en azından doğuda imparatorların sürekli yer değiştirmeleri olgusunu bitirmiştir, çünkü artık sürekli Büyük Saray'da yaşamaya başlamışlardır; bu sarayın ilk binaları (Daphne ve Khalke

sarayları) Konstantinos tarafından yaptırılmıştır. Scholai denen saray muhafızlarının koğuşları da sarayın içindeydi. Sarayın hemen yanında içlerinde taşra yönetiminin merkezi olan ve binden fazla kişinin çalıştığı Doğu eyaletleri valiliğinin de bulunduğu önemli yönetim hizmetlerine ayrılmış bölümler bulunuyordu. Öteki bölge yönetim merkezleri daha mütevazı binalarda bulunuyordu. Maliye hizmetleri annona'yla (yıllık hasat ürünü, devlet ambarları için buğday sağlanması) ilgili yönetim birimine ve imparatorluk maliyesiyle ilgilenen iki birime ayrılmıştı. Bizans tarihi boyunca, saray, imparatorluğun her zaman ilk sahibi olmuştur.

Vergi sistemi ve büyük ticaret Constantinus tarafından eşsiz bir aygıtla donatılmıştır: altın metelik ya da Yunanca *nomisma*; bu para Roma lirasına göre 72 meteliktir ve son derece kaliteli, 4.5 gram ağırlığındadır. XI. yüzyıla kadar metelik imparatorlukta baş gösteren tüm mali krizlere direnmiştir. Bakır paralar ise gündelik yaşamdaki daha mütevazı ödemelerde kullanılıyordu, çünkü Erken-Bizans ekonomisi çok büyük ölçüde parasallaşmıştı. Erken-Bizans döneminde Selanik, İzmit, Antakya, Kartaca ve Siracusa'da birçok atölyede altın basılıyordu ve 850'den başlayarak bu iş sadece İstanbul'da yoğunlaştı.

2. **Ordudaki değişimler.** – Dörtlü yönetim savaşlarıyla biçimlenmiş olan ordunun bir merkezi çekirdeği vardı: seferlerde imparatora refakat eden *comitanses*. Bu yeni birliklerin çoğu başkent yakınlarına yerleştirilmişti ve başlarında *magistri praesentales* bulunuyordu. Geri kalan birlikler, eski lejyonlar sınırlara dağıtılmıştı ve bunlara da *limitanei* deniyordu. Bu iki tip asker ayrımı tüm Erken-Bizans dönemi

boyunca sürmüştür ama ordu üç yüzyıl boyunca büyük bir gelişme göstermiştir. Merkezi orduda süvari ağır basar ve ordunun hareketliliğini sağlar. *Limitanei* ise generallerin imparatorluğu tahkimli bir hat üstünde savunmaktan vazgeçmeleriyle birlikte önemlerini yitirmişlerdir.

Orduda yabancılardan yararlanma İstanbul'da çok sert bir muhalefetle karşılaşmış ve bu muhalefet 400 yılında Gotların ve önderleri Gainas'ın katledilmesiyle doruğa ulaşmıştır. Bununla birlikte, gerek yardımcı olarak, gerek seçkin birliklerini entegre ederek, yabancılar, özellikle IV. ve V. yüzyıllarda Gotlar, daha sonra VI. yüzyılda Suriye-Filistin sınırında Gassani Arapları imparatorluğun savunulmasına önemli katkılar yapmışlardır. İmparator Mavrikos döneminde, o dönemin seçkin birlikleri Lombardlardan oluşturulan Optimatlar, Bizans komutanlarının hizmetinde olan ve kimi zaman sayıları çok kabarık olan askerlerin gruplandırılmalarıyla oluşturulan Boukellaroi ve belki de gene Yunanlılardan oluşan Federeler yeni seçkin ordunun en önemli gücünü oluştururlar. Bu ordu sürekli imparatorun arkasında olmuştur (*obsequium*) ve Herakleios komutasında hizmet ettikten sonra ülke sınırları içine dönmüş, başkenti Arap saldırılarına karşı koruma görevini üstlenmiş ve Bizans'ın doğuya doğru çekilmesinden sonra en büyük thema'larından (askeri ve idari bölüm) biri olan Opsikion'u oluşturmuştur.

III. – İmparatorlukta kilise

Haziran 313'te Konstantinos ve Licinius Milano'da buluşurlar ve eski meslektaşları Galerius'un çıkarmış olduğu,

Milano Fermanı diyebileceğimiz kararı kabul ederler, böylece Hıristiyanlara yapılan kötü muameleler son bulur. Bundan böyle ibadet özgürlüğü Hıristiyanlığın gelişmesine yeni bir ivme kazandırır; o tarihte Hıristiyanlar imparatorluk içinde, çok sayıda cemaatin bulunduğu doğuda bile azınlıktadırlar. Bu karar ve imparatorun da din değiştirmesi Kilise ve imparatorluk ilişkilerinin yeniden tanımlanması gerekliliğini doğuracaktı.

1. Kilise yapılarının hayata geçmesi. – Kilise örgütlenmesi Devletin örgütlenmesine göre biçimlenmiştir: her sitenin bir piskoposu vardı ve eyalet metropolü düzeyinde olan kent piskoposu metropolit olarak öteki meslektaşlarından önde geliyordu. Constantinus döneminden başlayarak din adamları imparatorluk görevlilerinin bazı ayrıcalıklarını paylaştılar ve Hıristiyan topluluğu içinde seçkin bir yere sahip oldular. Bazı görevlere asaleten sahip olan kişiler özellikle büyük kentlerde yaşadıklarından ve konsil tartışmalarında önemli rollere sahip olduklarından yavaş yavaş özel bir saygınlığa kavuştular. Bu bağlamda, öncelikle üç kent öne çıkmıştır: Roma ve çok etkin ilahiyat okullarının bulunduğu İskenderiye ve Antakya. Başkentin piskoposu önce Trakya Herakleia metropolüne bağlıydı ama imparatorun sürekli yaşadığı yer olma özelliği kazanan sitenin sorumluluğu gibi mütevazı bir görevle yetinemedi. Konsiller sırasında onaylanan birçok aşamadan sonra, İstanbul'un merkezi sonunda bir patriklik olarak tanındı: 451'de, Khalkedon Konsili'nde metropoller üstü merkezlere verilen addır bu. Kudüs merkezi de aynı düzeye yükseldi, çünkü kent Constantinus'un annesi Helena'ya ait olduğu kabul edilen Ger-

çek Haç'ın bulunmasından ve Kutsal Topraklar'a hac ziyaretlerinin artmasından sonra imparatorluğun Hıristiyan merkezi kabul ediliyordu. Beş merkezin önceliğini tanıyan kilise hiyerarşisi kesinlikle etkindi. Bundan böyle kilise yönetiminde iki anlayış karşıtlaşmıştır: beş merkezden asaleten sorumlu olanlara dayanan ortak yönetim ya da pentarşi ve Roma ya da İstanbul'dan hangisinin önemli olduğunu tartışan monarşik yönetim.

İstanbul merkezinin ön plana çıkması öteki Doğu merkezlerini endişelendirmişti ve bu merkezler VI. yüzyıl sonundan itibaren gerçekten İstanbul'un otoritesi altında buldular kendilerini, çünkü tüm imparatorluğun din adamları Yeni Roma patriğini tanıyabilirlerdi. Papalıkla ilişkiler karmaşıklaşmıştır, çünkü Doğulular Roma'ya onursal üstünlük tanımaya hazırdırlar, oysa, papalar yargılama yetkisi bağlamında bir öncelik talep ediyorlardı, yani bütün kiliselerle ilgili sorunlarda, son tahlilde yargılama yetkisinin kendilerinde olmasını istiyorlardı. Bu iddialarını da İsa'nın, Roma'nın ilk piskoposu Petrus'a hitaben söylediği iddia edilen "kilisesini kendi üstüne kursun" ifadesine dayandırıyorlardı. İstanbul patrikleri, daha sonra, ilk merkezlerinin "ilk aday" havari Andreas tarafından kurulmuş olduğunu ve dolayısıyla daha eski olduğunu ileri sürmelerine rağmen bu apostolik argümanı reddederler. VI. yüzyıldan başlayarak Yeni Roma İstanbul başpiskoposu sanlarına "ekümenik" sıfatını da eklerler ve böylece bütün Doğu'yu yönetme arzularını ifade etmiş olurlar; bu karar papaların sürekli ve boş protestolarına yol açmıştır. Başkent patriği üyeleri başkentte yaşayan piskoposlardan oluşan sürekli din işleri meclisinin yardımıyla yönetir; "Büyük Kilise" Ayasofya'ya bağlı çok

sayıda din adamı vardır çevresinde. Yavaş yavaş devreye girmiş olan yönetimi kısmen imparatorluk modelini örnek alır; Ortaçağ'da önemli hizmetlerden sorumlu arkontlar tarafından yönetilmiştir: *chartophylax* (adalet işlerinden sorumlu yönetici), vekilharç, maliyeden sorumlu ve daha sonra manastırları da denetleyen görevli vb.

2. Piskoposun rolü. – Çevrelerinde ilk cemaatlerin toplandığı ve bütün tacizlere dayanabilmiş olan piskoposlar 313'ten sonra önemli bir rol oynamaya başlamışlar ve sonuç olarak elitlerle bir ara gelerek gitgide daha büyük sorumluluklar üstlenmişler, dolayısıyla kiliseleri bundan böyle veraset hakkına sahip olabilmiştir. Müminlerin geleneksel ama mütevazı bağışları, imparatorluğun cömertliği ve aristokrat senato üyelerinin bağışları ve mirasları büyük ölçüde artar. Zenginleşen kiliseler –çünkü malları devredilemez ve henüz manastır vakıflarının rekabetiyle karşı karşıya değildirler– piskoposlara yüksek devlet görevlilerinin aldıkları paraları verebilme olanaklarına sahiptirler, dolayısıyla din adamlığı cazip bir iş olur, rekabet ortamı doğurur ve bu rekabet kimi zaman ifşa edilen bir uygulama olan görev satın alma olgularına yol açar ve din adamlarının yüksek toplumsal tabaka insanlarından seçilmesi sonucunu doğurur.

Piskopos artık kendisini ileri gelenlerden biri olarak gördüğü sitede yetkilerini artırır. Bir vekilharç yardımcı olur kendisine ve birlikte piskoposluğun servetini yönetirler, günü gününe tutulan defterlere kayıtlı yoksullara sadaka dağıtırlar ve yolcuları, hastaları, yaşlıları, kimsesizleri barındıran hayır kurumlarına gerekli donanımları sağlarlar. Bu hizmet-

leri verebilmeleri için imparator da özellikle başkentte, laik kilisenin VI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak servetini sitelerde baş gösteren mali krizin çözülmesi amacıyla paylaşmasından sonra destekler kendilerini. Daha sonra kilise vakıfları da kısmen devreye girerler.

Dış karışıklıklar birçok siteyi tecrit edip zayıflattığında hükümdarlar imparatorluk yönetiminin açıklarını kapatabilmek için kilise hukukuna göre görevden alınamayan piskoposlardan destek aldılar. Böylece, Selanik Başpiskoposu İoannes VII. yüzyıl başında Avar ve Slav saldırganlara karşı halkın direniş ruhunu güçlendirmiştir. 626 yılında, Başpiskopos Sergios, Herakleios I'den çifte saldırıya, Pers ve Avar saldırısına maruz kalan İstanbul'u kurtarma misyonunu alır. Slavlar, yerli ayrılıkçılar, Franklar ve Türkler yüzünden kamu kurumlarının normal işleyişi bozulduğunda her defasında aynı şema yeniden ortaya çıkmıştır.

Önceleri katedrallerden mahrum olan köylerdeki müminler sadece din adamları kentlerdekiler kadar yüksek bir gelire sahip olmayan ve laik komşularıyla eşit muamele görmeyen özel vakıflardan yararlanıyorlardı. Gerçekten de, papazlar evlenebilirlerken piskoposlar bekârlık yaşamının katı kurallarına uyuyorlardı ve genellikle Hıristiyan cemaatlerinin bireyleri gibi bir meslek icra ediyorlardı. Ortaçağ'da bunlarla gittikçe çoğalan manastır kiliseleri rekabet etmeye başlamıştır.

3. Keşişlerin yeri. – III. yüzyılda, çeşitli biçimleriyle, çilecilik ya da cemaat yaşamı olarak Mısır'da ortaya çıkan keşiş yaşamı Filistin ve Suriye'ye komşu bölgelerde hızla yayılır; bu keşişler Sina'da Azize Katerina, kutsal kent yakın-

larındaki Aziz Saba ve Antakya yakınlarında, kitleler halinde en ünlü münzevinin yanına koşanları ağırlamak amacıyla inşa edilen Aziz Simeon gibi güçlü manastırlardan destek alıyorlardı. Kısa süre sonra, siyah kıyafetleriyle bu münzevi keşişler çok popüler oldular. Çoğu zaman aziz mertebesine yükseltilen en iyileri Tanrı ve müminler arasında etkili aracılar olarak kabul edilmiştir. Etkileri sosyal alanların tümünü kapsıyordu; köylülerin talebi üzerine doğrudan doğruya imparatorlarla teklifsizce görüşebiliyorlardı ve Tanrı'ya yakın bilinmeleri dolayısıyla onlara serbestçe sitemlerde bulunabiliyorlardı.

Bu keşişler kiliseyi yıpratan çatışmalara da etkin biçimde katıldılar ve monofizitler kiliselerden destek gördüler. Papaz olmaları koşuluyla resmi din adamlarıyla rekabet ettiler, piskopos, hatta patrik oldular. Laik aristokrasinin ruhani rehberleri olarak saraya girdiler ve sözgelimi VIII. yüzyıl sonunda İstanbul Studios Manastırı'nın keşişi Theodoros gibi bazıları imparatorluk konseylerine katılmışlardır. İmparatorlar giriştikleri işlerde başarılı olabilmek için keşişlerden dua bekliyorlardı. Laikler, özellikle ileri gelenler yaşamlarının sonuna doğru mallarının tamamını ya da bir bölümünü bıraktıkları bir manastıra çekilmeyi âdet edindiler. İkona düşmanlığının başlamasından sonra, Batı'dan farklı olarak, asla manastır düzenine göre örgütlenmemiş olan manastırlar taşınmaz mal açısından büyük bir zenginliğe kavuştular ve bu zenginliklerden endişelenen hükümdarlar bazı kısıtlamalar getirmek istediler bu bağlamda. Buna karşılık, manastırlar hayır kurumları kurmak ve onları finanse etme konusunda imparatorların yerlerini almışlardır.

4. İmparator kilisede. – Roma İmparatorluğu zamanında hükümdar yüksek düzeyde bir kült görevlisi unvanı taşıyordu, bir kült objesiydi ve öldükten sonra tanrısallaştırılıyordu. Constantinus'un Hıristiyan olmasından sonra bu görev ancak Gratianus zamanında bırakılmış olsa da her şey değişti. Buna karşılık, Constantinus, hiç kuşkusuz, ölümünden sonra, daha önceki durumları ne olursa olsun, halklarını vaftiz olmaya götürdüklerinden, Ortaçağ kutsallaşmış krallar geleneğini açan, aziz gibi görülen tek Bizans imparatoru olmuştur. Constantinus'un durumunda, yaşamının sonuna doğru kendisine yöneltilen Ariusçu sapkınlık iddiaları böylece bağışlanmıştır. Bu hajiyografik ölümsüzlük Caeserealı (Filistin) Eusebios'un yapıtı *Vita Constantini*'ye çok şey borçludur; imparatorun ölümünden kısa süre sonra yayınlanan bu kitap Constantinus'un Hıristiyan olmasının tanrısal özelliklerini yüceltir ve imparator ve kilise arasındaki ilişkilerin resmi öğretisi durumuna gelen ilkeleri belirler.

Constantinus Hıristiyan olduğunda, çoğunlukta olan paganları Hıristiyan yapma misyonunu üstlenmiş biri gibi görmüyordu kendisini. Buna karşılık, İoulianos'un –tekrar pagan olduğundan Hıristiyanların dönek dedikleri– sert tepkisinden sonra, Theodosios'un Hıristiyanlığı devlet dini yapmasıyla birlikte imparatorlara ülkedeki öteki dinlere karşı ve geleneksel Roma hoşgörüsünden koparak Hıristiyan inancını yayma misyonu getirildi.

İmparatorluk kentlerinde yaşayan çok sayıda Yahudi ibadet özgürlüklerini korudular ama durumları geriledi, çünkü inançlarını yaymaları yasaklanmıştı ve ayrıca sivil ya da askeri hiçbir kamu görevine gelmeleri de mümkün değildi.

Hıristiyanlardan sinagoglara girmemeleri isteniyordu, Yahudilerin evlerine de gitmemeleri isteniyordu çünkü Kilise bu insanların Yahudi âdetlerini benimsemelerinden korkuyordu, sözgelimi Paskalya'yı onlarla birlikte kutlamalarından ve Yahudileşmelerinden endişe ediyordu: "dogmalar"a karşı olan herkese kolayca atılan bir iftiraydı bu. Yahudiler en yoğun olarak yaşadıkları Filistin'de Persleri ve Arapları destekleyerek düşmanlıklarını göstermişlerdir. İmparatorlar çeşitli vesilelerle ve farklı gerekçelerle Yahudileri Hıristiyanlaştırmak istemişler ancak kalıcı sonuçlar alamamışlardır. Bu gerilimli dönemler dışında Yahudi cemaatleri kendi dinlerini yaşamışlar ve imparatorluğun sonuna kadar kesinlikle endişeye kapılmamışlardır bu konuda.

Gratianus ve Milano Başpiskoposu Ambrosius'un soyundan gelen Theodosios Roma Senatosu'ndan Zafer heykelini sembolik olarak kaldırttılar. Çıkarılan yasalarla kurbanlar ve idollere karşı her türlü kült yasaklandı ve Olimpiyat oyunları da kaldırıldı. Genel kural olarak tanrı ve tanrıça heykelleri kırıldı ama kapatılan tapınaklar yıkılmadı, ancak sadece kendi inisiyatifini kullanarak İskenderiye Serapeum'unu yıktıran Theodosios gibi bir imparator çıkmış ya da Gazze'de Porphyros gibi bir piskoposun gayretkeşliğiyle bazı yıkımlar olmuştur. Bu tapınakların bazıları din dışı amaçlarla kullanılmıştır; bazıları ise oldukça geç bir dönemde kiliseye dönüştürülür: sözgelimi, Atina'da Meryem kilisesi olan Parthenon. Paganlar yavaş yavaş kamu görevlerinden uzaklaştırıldılar ve nihayet 529 yılında İustinianos son paganları da zorla Hıristiyan yaptı ve bu arada İstanbul'daki birçok aristokratı öldürterek mallarına el koydu. VI. yüzyıl sonunda hâlâ pagan olanlar vardı. Bizans'a ayrılan öteki "Que sais-je?"

kitabında esası pagan olan klasik kültürün, bazı ayrılıkçı sesler dışında bu mirası üstlenmiş olan Hıristiyan yazarlar tarafından çok büyük ölçüde yeniden ele alındığı gösterilecektir.

5. Ortodoksluğun gelişmesi. – Afrika'da kendilerine yapılan işkenceler sırasında tanrılara kurban sunmayı kabul ederek zayıflamış olan Hıristiyanları aralarında görmek istemeyen donatistler daha hoşgörülü piskoposlara karşı çıkıyorlardı. Bu piskoposlar Konstantinos'a başvurarak, ondan siyasal otoritesini Ortodoks Hıristiyanlardan yana kullanmasını ve sapkınlığı mahkûm eden piskoposlarla görüşme yapmasını istediler. İmparator meseleyi, aslını kurcalamadan Roma piskoposuna, daha sonra da Arles bölge konsiline havale etti. Hükümdarın bu müdahalesinin arkasında kamu düzenindeki sıkıntıları bitirmek ve imparatora dinsel sorumluluklar yükleyen Roma geleneği vardı.

Constantinus Hıristiyanların İsa'nın durumuyla ilgili olarak çok daha büyük bir tartışma nedeniyle bölünmüş olduklarını öğrenir. İskenderiyeli bir papaz olan Arius'a göre, Baba'nın oğlu olan İsa onunla aynı özden değildi ve ondan aşağıydı. Konstantinos, 325 yılında piskopos Kordobalı Ossius'un tavsiyesi üzerine doğru öğretinin tanımlanması amacıyla bütün piskoposları İznik'e davet etti. Bizzat dinsel tartışmalara katılmayan imparatorun başkanlığında toplanan bu ilk ekümenik konsil Aryanizmi mahkûm etti ve bir örnek oluşturdu: bir konsil imparatorun girişimiyle ve onun başkanlığında toplanmadığı takdirde ve bu konsile çeşitli patrikliklerden temsilciler katılmadığı takdirde ekümenik olamazdı.

İznik 'kredo'su hemen kabul edilmedi ve Ariusçuluk (Aryanizm) krizi 381'de İstanbul'da toplanan konsilden önce çözülemedi. Constantinus'un oğlu Constantius Arius yandaşlarını destekledi ve onun bu tavrı Kilise bünyesinde yepyeni bir sorun çıkardı. İmparatorluk baskısı İznik'te mahkûm edilen Ariusçulara imparatorun ölümüne kadar kiliseye egemen olabilme olanağı tanıdı. İmparatorun kilisedeki hakları yavaş yavaş ve belli tereddütlerle tanımlandı. Dünyevi kilisenin yönetimi hakkı tanındı kendisine çünkü Tanrı dünyayı ona emanet etmişti. Hükümdarın açık onayı alınmadan hiçbir patriğin ataması yapılmadı. Bu bağlamda, imparator, kendi adayını tutmaya özen gösteren sinod'un seçtiği üç adaydan birini seçiyordu. Aynı şekilde, görevdeki patrik tahtın sahibinin değişmesi sırasında imparatorluğun yeni efendisiyle sürtüşmeye girdiği takdirde imparator kendisini istifaya zorlamak ya da görevden almak için sinodda bir çoğunluk bulabiliyordu her zaman. Öte yandan, imparatorun, sözgelimi bir piskoposluğu metropol düzeyine yükselterek kilise örgütlenmesini değiştirme hakkı da vardı.

İmparatorun dogma tanımına katılması baştan beri büyük bir tepki görmüştür. Aslında, sapkınlıkla mücadele etmek ve Hıristiyanlığın birliğini sürdürmek onun göreviydi ve çok sayıda imparator, sözgelimi İustinianos, Heraklonas, Konstaninos V ya da daha sonraki bir dönemde Manuel Komnenos bu zorunluluk adına her zaman bazı din adamlarının desteğinde dogmatik görüşleri empoze etmeye çalışmışlardır. Din adamları bu amaçlara karşı anında tepki gösterdiler ama 491'de, Roma'nın İstanbul'un doğrudan otoritesine boyun eğmediği bir dönemde, Papa Gelasius iki iktidar teorisini açıklamıştır: imparatorun elinde bulunan cismani

iktidar papaların kutsal iktidarına boyun eğmelidir. Photios gibi bazı İstanbul patrikleri Gelasius'un iddiasını kendi hanelerine yazınca ortaya İoannes I gibi iktidarı kanlı bir şekilde ele geçiren bir imparator çıkmıştır. İmparatorla Roma ve İstanbul kiliseleri arasındaki ilişkiler genellikle iç dengelerine ve siyasal koşullara göre düzenlenmiştir.

İsa (insani ve tanrısal koşulları) ve öğretisiyle ilgili tartışmalar Ariusçuluğun başarısızlığıyla son bulmamıştı. Bu tartışmalar sadece dinsel değil, aynı zamanda siyasal içerikliydi. İsa'nın şahsında insani özelliklerini ön plana çıkaran ve birliğini tartışma konusu yapan, Meryem'in Tanrı'nın annesi (Theotokos) olduğu düşüncesini kabul etmeyen Nasturiler 431'de Efes Konsili'nde mahkûm edildiler. İmparatorluk içinde önemli bir topluluk oluşturmayan Nasturiler İran'da çok etkili oldular; bu ülkede hükümdarlar Hıristiyanlara önce işkence etmişler, daha sonra çoğu Nasturi olan ve dolayısıyla resmi İstanbul Kilisesi'ne bağlı olmayan bu insanlara hoşgörü göstermişlerdir.

Kyrillos tarafından yönlendirilen İskenderiye Kilisesi Nasturilere savaş açmış ve İsa'nın birliği üstünde ısrarcı olan bir tavrı benimsemişti: onlar İsa'da açık seçik biçimde iki öz ayırt etmiyorlardı ve İsa'nın insanlığı kaybolma riski taşıyordu. Öte yandan, monofizizm de 451 yılında Papa Leo'nun etkin katılımıyla toplanan Khalkedon Konsili'nde mahkûm edildi. Önemli kabul edilen Diofizik öğretiye göre, İsa tam bir insan ve tam bir tanrıdır. Sorun çözülmemiştir çünkü bundan böyle Khalkedonlulara göre sapkın olan monofizitler Mısır ve Suriye'deki çok güçlü konumlarını sürdürdüler.

Dolayısıyla, Konstantinos'u Bizans İmparatorluğu'nun kurucusu olarak göstermek yanlış değildir ve Aurelianus ve

böyle bir ifadenin Diocletianus'un giriştikleri askeri ve idari reformlarla süreklilik unsurlarını göz ardı etmesi durumu değiştirmez, çünkü o bir Batılı olarak Doğu'yu bir başkentle donatarak yeniden örgütlemiş ve isabetli bir kararla seçtiği bu başkenti mükemmel bir biçimde savunmuştur. Konstantinos ayrıca inananların birliğini korumaya özen gösteren iyi bir Hıristiyan imparator referansı olmuştur.

İmparatorluk, IV. yüzyılda çok sayıda imparator tarafından paylaşılmıştı ve dolayısıyla Theodosios ölümünde (395) bir oğlu Honorios'u Ravenna'da, ötekini de Konstantinopolis'te bırakmakla bir yenilik getirmiş olmuyordu. O dönemde, ayrılık çaresi olmayan bir durum gibi algılanmadı ama aslında bir dünya imparatorluğunun iki parçasının birleştirilmesi ideali hiçbir zaman ortadan kalkmamış olsa da iyice kök saldı bu ayrılık.

V. yüzyılda Doğu İmparatorluğu olumlu ekonomik koşullardan yararlanarak yüksek nüfusunu besleyebildi ve haraç ödeyecek kaynaklara sahip olduğundan barbar istilalarından da koruyabildi kendisini. Barbarlar, Gotların bir Roma ordusunu yok ettikleri ve 376'da İmparator Valens'i Edirne'de öldürdükleri bir dönemde Balkanları çok ciddi bir biçimde tehdit etmişlerdi. Konstantinopolis imparatorları Ravenna'daki yoldaşlarına defalarca yardıma koşmuşlar ancak 476'da son Batı imparatorunun Odoakr tarafından düşürülmesine engel olamamışlardır. Artık Romalıların tek imparatoru İstanbul'da hüküm sürüyordu ve Ostrogotların kralı ve orduların komutanı Theodorich bu imparator adına İtalya'ya Odoakr'ın üstüne gönderilmiştir. Sınırlardaki nispi bir sükûnetten yararlanan eski mali işler görevlisi İmparator Anastasios daha etkili bir vergi düzeni getirdi ve harca-

maları denetim altına aldı, ardılları İustinos ve İustinianos'a büyük bir altın rezervi, kalabalık ve refah içinde bir imparatorluk bıraktı.

II. Bölüm

ORTAÇAĞ DEVLETİNİN OLUŞUMU (527-718)

Okuyucu, İustinos'un özellikle imparatorluğun Ortaçağ sınırlarına gerilemesine ayrılmış bir bölüme dahil edilmesine haklı olarak şaşırabilir. Aslında, iktidarı döneminde altta yatan birtakım nedenleri geleceğin işaretleri olarak görmek gerekir: nüfus azalmaya başlamıştır, Antakya gibi megapoller geriler, geleneksel site elitleri de bozulur ve Balkanlar da istilalardan etkilenir, bu arada toprakların genişlemesiyle aşırı uzayan sınırların korunması güçleşmeye başlar. İustinos da yönetim alanında geleceğe yönelik çözüm denemelerine girişir, yetkilerin net bir biçimde ayrılmasını öngören geleneğin tersine, bazı yöneticilere sivil ve askeri yetkiler tanır.

I. – Ekonomik ve sosyal dönüşümler

1. Vebanın tekrarlaması ve sonuçları. – Akdeniz'de II. yüzyıldan sonra kaybolmuş olan veba geri gelir ve 542'de

aniden vurur İstanbul'u; Prokopios'a göre, bu salgın hastalığın en azgın olduğu dönemde her gün binlerce insan ölmüştür kentte. Vebanın sonuçları tartışmalıdır çünkü yazılı kaynaklar çok az bilgi verir bu konuda ama vebanın sık sık tekrarlaması savaşlarla gelen sıkıntılar dikkate alındığında İustinos döneminde kesinlikle yirmi milyonu geçen İmparatorluk nüfusunun daha sonraki yüzyıllarda büyük ölçüde azaldığı genel kabul gören bir düşüncedir. Nüfusun azalması, asker toplama, kentlerin nüfuslandırılması ve ticaretin yoğunlaşması etkinlikleri olumsuz etkilemiştir.

2. Köyler. – Köylerin refahı imparatorluğun ve sitelerinin refahının güvencesidir, çünkü, kabataslak bir değerlendirmeye göre, köylülerin ürettiklerinin yaklaşık dörtte biri ya da üçte biri vergiye gitmektedir, zengin Mısır'daki vergi oranından daha yüksektir belki bu oran; bu oran yüzyıllar boyunca dalgalanmış ama bu ölçü pek fazla değişmemiştir. Tarım büyük çapta bir kol gücünü gerektirir ve İustinos dönemine kadar sağlanmıştır bu koşullar. Köylerin gelişmesi, öte yandan, eşit olmayan doğal koşullara da bağlıdır. Bazı ünlü buğday ambarları komşular, Mısır, Afrika, Sicilya, Asya bölgesinin yanında Trakya, Bithynia, Suriye'de tarımsal etkinlikler çeşitlendirilmiştir; Suriye'de zeytincilik sayesinde zeytinyağı ihracatı gelişmiş, Anadolu bölgesi ve sınırlarında ise hayvancılık ağır basmıştır. Büyüme hızı bölgelere göre değişir. Suriye'nin kuzeyinde, günümüze kadar ayakta kalabilmiş kireçtaşından barınakların bulunduğu çok sayıda Bizans köyü vardı ve bu bölgede büyük bir metropol olan Antakya'ya yakın bir kırsal bölgenin iktisadi gelişmesini izlemek mümkündür. Bu bağlamda, yapılan gözlemlere göre, Suriye'nin

kuzeyindeki köylerinde nüfusun en yoğun ve en üretken olduğu dönem VI. yüzyılın ilk yarısı olmuştur (bu bölgede nüfus IV. yüzyıldan başlayarak muhtemelen iki kat artmıştır). Köyler daha sonra büyük bir durgunluk dönemine girmiş, arkasından yüzyıllarca süren bir gerileme dönemi başlamış, bu arada Arap fethi önemli bir değişiklik etkisi yapmamıştır bu bağlamda. Palinoloji (polen incelemeleri) araştırmalarına göre VI. yüzyıla kadar orman türlerinde bir gerileme olmuş, tarım ürünleri çeşitleri artmış, daha sonra yüzyıllar boyunca sürecek bir sapma görülmüş ve tarım üretimi azalmıştır.

3. Kentlerin gerilemesi. – VI. yüzyılda zanaatkârlık İstanbul dışında da çok canlıdır. Rastlantısal epigrafik keşifler sayesinde Kilikya'nın limanı Korykos'ta bulunan yüzlerce mezar yazıtı günümüze kadar gelmiştir ve bu bölgede çeşitli mesleklerin icra edildiği anlaşılmıştır bu yazıtlardan: gıda işleri, sepiciler, güzel koku üreticileri, zeytinyağı ve şarap tüccarları, meyhaneciler ve hancılar ve loncalar halinde örgütlenmiş iki mesleğin mensupları, yani bankacılar ve keten kumaş tüccarları. Aynı etkinlikler büyük Doğu limanı Tir yazıtlarında da görülmüştür vu burada bunlara ayrıca erguvan renkli, koyu kırmızı kumaş üreticileri ve camcılar eklenmiştir. İmparatorluğun her yanında inşaatçılık mesleğini icra edenler olmuştur ve bu meslekler savunma binaları inşaatları ve de bütün yerleşim merkezlerinde kalıntıları görülen kiliselerle bağlantılıdır. Prokonnesos mermeri gösterişli yapılarda kullanılırken daha mütevazı binalarda o bölgelerdeki taş ocaklarından yararlanılmıştır. Mozaikçiler Konstantinopolis, Ravenna, Suriye ve Filistin'de birçok yerde çalışma olanağı bulmuşlardır. Büyük kentlerde lüks

el sanatçıları çalışmıştır: kuyumcular, fildişi yontucuları, ipek dokumacıları...

Yerel ileri gelenler sitelerinin güzelleştirilmesi etkinliklerine gitgide daha az karışırlarken onların yerini alan piskoposlar birçok kilise yaptırmışlardır. Bir hayır işi olan insanseverlik sadece yoksul insanlarla sınırlı bir çevreye yönelik olmaktan çıkmış, İncil öğretisi doğrultusunda yaygınlaşmış, yerlerinden yurtlarından koparak şanslarını kentlerde ve özellikle de hayır kurumlarının yoğun olduğu başkentte deneyen köylüleri de kapsamıştır. En büyük hayırsever imparatordur, çünkü bu bağlamda yeterli olanaklara sahip olan sadece odur.

İustinos hayırseverliğiyle ve ülkeyi imar etmesiyle tanınmış bir imparatordur ve 532'de factio'ların düzenlediği ve kendisini az daha iktidardan düşürecek olan Nika ("Zafer") ayaklanmasını bastırdıktan sonra Ayasofya'yı (ilahi bilgelik kilisesi) Hıristiyan imparatorun Tanrı'yla ilişkilerini simgeleyen ve imparatorluğun saygınlığını gösteren bir görkem içinde yeniden inşa ettirmiştir. Kilisenin planının özgünlüğü ve yeniliği dönemin mimarları Tralleisli (Aydın) Anthemios ve Miletoslu İsidoros'un bilimsel düzeylerinin ne kadar yüksek olduğunu gösterir. Başkent ve çevresinde birçok başka kilise de inşa edilmiş ya da restore edilmiştir: Ortaçağ boyunca Meryem'e adanmış en önemli mabet olan Theotokos ton Blakhernon Kilisesi, Aya İrini, Anaplouslu Başmelek Mikhail Kilisesi (Akıntıburnu ve Arnavutköy arası)... İmparator taşrada da, özellikle Kudüs'te Meryem Kilisesi'ni ve Sina'da da Azize Katerina Kilisesi'ni yaptırmıştır. Efes'teki Aziz İoannes Kilisesi'ni restore ettirmiş, özellikle korkunç depremden (526) sonra Antakya'nın imarı için kente birçok kez para göndermiştir. Öte yandan, imparator sınırları

da ihmal etmemiş, çok sayıda sur ve müstahkem mevki inşa ettirmiş ya da bunlarla ilgili onarım etkinliklerinde bulunmuştur. Ardılları onun hızına erişememişlerdir ve Heraklonas'tan itibaren kamusal alanla ilgili çalışmalar çok ender görülmeye başlamıştır.

Çok eski dönemden beri siteleri yönetmiş olan site ya da kouria (boy, kabile) elitleri yavaş yavaş ortadan kalkmış ve yerlerini devlet görevlileri almıştır. İmparatorluk alanı daralırken merkezileşme güçlenmiştir. Vergi salma ve dağılımı işi sitelerin işi olmaktan çıkmış, *genikhon*'un (Orta Bizans dönemi boyunca modern maliye bakanıyla eşdeğer) logothetes'inin (maliyenin denetimiyle görevli yönetici) merkezi hizmet birimine verilmiştir. Büyük mülk sahipleri kendi mülklerinde oturmamaktadırlar ve daha iyi bir koruma sunan büyük kentleri tercih etmeye başlamışlardır.

4. Ticaretin çökmesi. – Deniz ticaretiyle ilgili bilgilerimiz gemilerle buğday, zeytinyağı ya da şarap nakliyatında kullanılan amforaların üretildiği atölyelerin, ürünlerin içerik ve tarihlerinin saptanmasına olanak veren seramoloji sayesinde çok gelişmiştir. Kartaca'da Suriye ve Filistin'den gelen şarap ve zeytinyağı amforaları bulunurdu. Afrika mutfak seramikleri İstanbul, Anadolu ve Güney Yunanistan'a gidiyordu... VI. Yüzyılda, İustinos, İran ve Uzakdoğu'dan gelen ipek ithalatı yerine imparatorluk sınırları içinde koza üretimine dayanan bir programı hayata geçirmişti. Bizans gemileri bütün Akdeniz'i dolaşıyor, Kızıldeniz'e uzanıyor, hatta kalay getirmek amacıyla İngiltere'ye kadar gidiyorlardı. Marsilya'ya giden Suriyeli tüccarlar Merovenj Galya'sında itibarlıydılar ve Gazze şarabı, ipekli kumaşları ve papirüs-

leri Frank sarayına gidiyordu. Bizans altını barbar Batı'ya sürekli akıyordu. Mısır buğdayının başkente yoğun biçimde taşınması devasa ambarların ve liman tesislerin yapımı zorunluluğunu getirmişti. Hiç kuşkusuz, gemilerin ortalama tonajı Constantinus döneminden beri bayağı azalmıştı ve bu da deniz ticaretinin gerilemesinin önemli işaretlerinden biriydi. Aynı şekilde, ticaretin bölgeselleşmesi de yoğunlaşıyordu.

Daha sonraki yüzyılda bütüncül tablo çok büyük ölçüde değişmiştir. Nüfusları azalan kentler *kastra*'lar haline gelir ve bu kastralarda uzun zamandan beri kullanılmayan çok eski binaların kalıntılarından meydana gelen duvarlar, tiyatrolar, tapınaklar ve kaplıcalar bulunur ama bunlar düzenlidir ve dolayısıyla düzenli bir otoritenin müdahalesini gerekli kılmıştır. Surlar belirli alanları (Ankara, Efes, Milet, Sardinya, Bergama vb.) çevrelerler bu buralarda yaşayanların çok büyük miktarlarda mal ithal etmelerine ihtiyaçları yoktur ve art-ülkelerinin üretimleri yeterlidir onlar için. Başkente gelen Mısır buğdayı 618'den itibaren kesilir, büyük ama geçici bir kıtlık baş gösterir ve bu durum başkentte nüfusun azalmış olduğunun kanıtıdır. V. ve VI. yüzyıllarda kentte çok etkili karışıklıklar baş göstermiştir: işsiz insanların factio önderlerinin her zaman siyasal ya da dinsel olmayan emirlerine uymalarıyla baş gösteren bu çalkantılar Heraklonas'tan sonra, yeterli militan olmadığından kesilir.

Ayrıca, bir süre sonra, Slav hafif teknelerinin Ege'de dolaşmaya başlamasıyla ve eskiden en büyük sitelerin bir tepki bölgesi oluşturduğu kıyı bölgelerinde dolaşan Müslüman gemilerinin ortaya çıkmasıyla deniz yollarında da güvenlik sağlanamaz olmuştur. Yüksek oranda bir maliyet getiren ekonominin parasallaşması hızla geriler, çünkü istilacı-

lara verilen haraçlar, askeri harcamalar ve en zengin bölgelerin elden çıkması sonucu para stoku azalmıştır. Akdeniz'in iki yakası arasındaki ticaret bütünüyle bitmemiş olsa da ancak belli dönemlerde sürdürülebilir ve ancak lüks ürünlerle sınırlıdır artık. 716'da da imzalanan ve Bulgarlarla ticareti düzenleyen bir anlaşma yıllık 50 altın liralık bir para akışı sağlar ki hiçbir anlamı yoktur bunun.

Ticari etkinliğin gözlemlenmesinden alınan sonuçlara göre, bu alanda çöküş Akdeniz ticaretini kesinlikle doğrudan etkilememiş olan Arapların gelişinden önce başlamıştır, dolayısıyla Akdeniz ticaretinin bitmesini Arap fethine bağlayan Henri Pirenne'in ünlü tezi bir ölçüde geçerli değildir. Anadolu Heraklonas döneminden başlayarak Persler tarafından yağmalanmıştır. Ortada tartışmalı bir sorun vardır: kentlerin durumu kuşatmaların etkilerine ve askeri harekatlara doğrudan maruz kalmayan köylerin durumunu hangi ölçülerde yansıtmaktadır? Değiş-tokuş uygulamalarıyla da ticaret yapılabilir ve bu uygulamaların yazılı belgesi yoktur. Durum böyle olmasaydı, imparatorluğun Müslümanlar karşısında, sayıca uzun süre az olsalar da ordularını nasıl yeniden örgütleyebildiğini, asker toplayabildiğini, onları besleyebildiğini anlayabilmek pek mümkün olamazdı.

II. – Resmi yeniden çizilen bir imparatorluk

1. Roma İmparatorluğu'nun yeniden oluşması mı?

– İustinos 527'de imparator olduğunda iddialı yenileştirme programı hem kurumlar düzeyinde hem de dış siyaset düzeyinde etkili olmaya dayanıyordu.

İçte yenilenme özellikle imparatorluk iktidarına bağlı olan hukuk alanından geçiyordu. *Theodosios kanunu* gibi eski kanunların yayınlanmasına rağmen Roma hukuku karmaşıktı ve sayısız imparatorluk fermanı, bu fermanların hukukçular tarafından farklı yorumlanmaları yüzünden kısmen tutarsız bir bütün oluşturuyordu. İustinos Tribonianos başkanlığında bir komisyon oluşturur. Bu komisyon birkaç yıl içinde *İustinos kanunu*nu, hukukçuların yorumlarının bir sentezi olan *Digeste*'yi ve öğrencilerin el kitabı *Institutes*'i hazırlar. İustinos, kanununu çoğu ilk kez Yunanistan'da yayımlanmış olan kitaplarla tamamlar. Eyaletlerle yerel hukuk uygulaması sürer. İustinos'un şöhreti çok büyük ölçüde hukuk alanındaki eserlerinden gelir; bu eserler daha sonraki yasalara, İsauria *Ekloga*'sına, Makedonyalıların *Basilikalar*'ına temel oluşturmuş, daha sonra, XI. yüzyılda İtalya'da yeniden keşfedilmiş ve modern Batı hukuku gene bu eserlerden hareketle geliştirilmiştir. Ve, nihayet, Hıristiyanlık da etkilemeye başlar hukuk mevzuatını. Boşanma mevzuatı katılaştırılmışsa da, kadının ve çocukların durumu erkeğin ve babanın hakları karşısında iyileştirilmiştir. Beden cezaları hafifletilmiş ve kölelerin özgürleştirilmesi desteklenmiştir.

İustinos Batı'ya saldırma kararı aldığında imparatorluk güçlü ve zengindir, buna karşılık barbar Batı krallıkları birbirlerinden çok fazla uzaklaşmış, çoğunluğu İznik konsili yanlısı olan halklara karşı Ariusçuluk içinde bütünleştiklerinden zayıflamışlardır. Perslerle barışı para karşılığı sağlamaya karar veren ve Balkanlar'daki durumdan fazla endişelenmeye gerek duymayan imparator Akdeniz'i bir Roma gölü yapmak ve eski başkent Roma'yı gene imparatorluğun merkezi durumuna getirmek ister. 533'te komutanlarını dinlemeyerek

Harita II. – İustinos İmparatorluğu

Roma'yı yağmalayan ve 468'de Basilikos'un güçlü ordusunu püskürten Afrika Vandallarının üstüne yürümeye karar verir. Orduya komuta eden genç kumandan Belisarios Kartaca yakınlarına çıkar ve birkaç hafta içinde Vandal gücünü saf dışı eder. Afrika valiliği yeniden oluşturulur ama barışın tesisinden ve belli bir refahın gelmesinden önce Berberilere karşı onlarca yıl sürdürülen aralıklı savaşlar şart olmuştur.

Bu başarıyla ve Theodorich'in ölümünden sonra aile içindeki bölünmelerden cesaretlenen İustinos Belisarios'u Ostrogotların üstüne gönderir. Belisarios hiç savaşmadan Sicilya'yı geri alır, daha sonra Napoli yoluyla Roma'ya doğru çıkar ve nihayet 540'ta kraliyetin başkenti Ravenna'ya girer. Savaş veba salgını nedeniyle ordunun düzeninin bozulması ve yeni komutanları Bizanslıları az daha İtalya dışına atacak olan Totilo önderliğindeki Ostrogotların direncinin kırılamaması yüzünden uzar. İustinos hadım Narses'in emrine güçlü bir ordu verir, Narses Roma'yı geri alır, 552'te Totila'yı yener ve 562'de kuzeydeki son direniş kaleleri Verona ve Brescia'yı düşürürür. İustinos *Pragmaticus Sanctus*'la (dini yönetmelik) İtalya eyaletini yeniden örgütler, özgürlükleri ve senatörlerin mallarını güvence altına alır ve vergi istismarlarını bertaraf edeceği sözünü verir.

Bizanslılar ayrıca Vizigot Kralı Agila'ya karşı düzenlenen bir ayaklanma nedeniyle krallığın güneydoğusundaki Betica'ya yerleşen küçük bir ordu gönderirler.

İustinos'un siyaseti çoğu zaman eleştirilmiştir. İmparatorun Roma İmparatorluğu'nu Augustus dönemindeki görkemli yıllarına götürme eğilimi içinde olduğu söylenmiş ve daha somut biçimde de 600'lerde en fazla 150.000 askerden oluşan Roma ordusunun gücü parasızlık ve asker bulamama

nedeniyle azalırken imparatorluğun sınırlarını gereksiz yere genişletmekle suçlanmıştır. Bu eleştiriler haklı çıkmamıştır ama kesinlikle klasik Roma'nın büyüklüğünün etkisinde kalan İustinos belirli amaçları olan bir imparator gibi görünür. Sözgelimi, Franklara karşı bir ittifak siyasetiyle yetinmiştir. Ayrıca fetihlere giriştiğinde 542 yılında baş gösteren veba salgını ve onun demografik ve ekonomik sonuçları öngörülmemiştir. Germen istilalarından oldukça iyi korunabilmiş bir İtalya'da büyük yıkımlara yol açan Gotların direnişi beklenmedik bir olaydır ve Roma bu nedenle nüfusu 30.000'i geçmeyen bir taşra kenti durumuna düşmüştür. Nihayet, imparatorluk batıya doğru yeniden dengelenince ilk Arap saldırılarıyla az daha her şeyi yok edecek duruma geldiğinde çok büyük değer kazanan büyük Afrika ve Sicilya kaynaklarından yararlanma olanağı bulmuştur.

2. **Hıristiyanların birliğinin olanaksızlığı.** – Khalkedon Konsili'nden sonra Hıristiyan birliği geri gelmemiştir bir daha. Ariusçuluk İustinos'un yeni fetih hareketiyle neredeyse bütünüyle yok edilmişti ama monofizitler Suriye ve Mısır'daki güçlü konumlarını koruyorlardı. İmparator Anastasios ve İustinos'un eşi imparatoriçe Theodora'nın sempatisinden yararlandılar. Theodora başkentteki saraylarından birinde bu eğilimdeki birçok keşişi kabul etti ve Anadolu yollarında başarılı propagandalar yapan Efesli İoannes'i himayesine aldı. İnançlı bir Khalkedon Konsili yanlısı olan eşi ise monofizitleri birleştirmek istiyordu ve Nasturilere ait oldukları söylenen üç metni fermanlarla yasaklayarak bunun bir yolunu bulduğunu sandı ama Batı Kilisesi'nin desteğini almış olan Papa Vigilius bu manevrayı kabul etmedi. Kendisi İstan-

bul'a çağrıldı ve orada tutuldu, nihayet, ölmeden önce *Tres Capituli*'yi mahkûm eden V. İstanbul Ekümenik Konsili'nin kararlarını imzaladı. İmparatorluğun baskısına rağmen Latin Kilisesi bu kararı reddetti. Bu dogma tartışması imparatorluk için hayati önem taşıyan doğu eyaletlerini birleştirmek isteyen Latin Hıristiyanlığından uzaklaşma riskine giren imparatorların karşı karşıya bulundukları ikilem konusunda örnektir. İmparator doğuda da başarılı olamamıştır çünkü imparatorluğun Suriye sınırını koruyan Gassani Arapları tarafından desteklenen monofizitler de Yakup Baradai adlı bir keşişin önderliğinde bir dinsel hiyerarşi oluşturdular ve Suriye'de bu keşişin adıyla anılan rakip bir kilise olan Yakubiliği kurdular. Yetkililer Yakubi piskoposlarının sitelere girişini yasakladılar ve bu piskoposlar da manastırlara sığındılar. Yoğun bir rekabet iki kiliseyi karşı karşıya getirdi. Khalkedon Konsili yanlıları en ünlü Suriye mabedi Büyük Aziz Simeon'u ele geçiren monofizitlere karşı koyabilmek için ikinci bir keşiş Simeon kültü oluşturdular ve böylelikle Antakya-Silifke yolu üstünde aynı adlı bir manastır kuruldu.

III. – İstila şoku

VI. yüzyıl ortasından itibaren step halkları yeniden harekete geçtiler ve yeni istilalara yol açan bir göç dalgası başlattılar: Lombardlar, Slavlar, Avarlar, Bulgarlar; bu dönemde doğuda iki büyük eski ve sürekli güç, Roma ve İran arasındaki geleneksel denge bozulmuştu. Bu zor koşullar sonunda Roma kurumlarının yeniden biçimlendirilmesine

yol açmıştır ve bu biçimlendirmenin belirtilerinden biri VI. yüzyıl sonunda Afrika ve Ravenna eksarklığının kurulmuş olmasıdır; İstanbul'dan uzak olan bu iki bölgenin sınırları sürekli barbar baskısı altındaydı ve bu sınırlarda düşmanlara karşı hızlı karar alabilecek sivil ve askeri yetkilerle donatılmış kişilerin komutasına ihtiyaç duyuluyordu.

1. İtalya. – Lombardlar İustinos hesabına İtalya'yı fetheden ordunun bir bölümünü oluşturmuşlardı ve 568'den itibaren büyük bölümünün tanıdığı yarımadayı istila ettiler. Kısa sürede Po Ovası'na yerleştiler, daha sonra Spoleto ve Benevento dükalıklarını kurdular, iki kutup çevresinde, Roma'ya dahil olan Ravenna Eksarklığı ve Calabria ve Puglia ile güçlenmiş olan Sicilya çevresinde Bizans İtalya'sının birliğini bozdular. Lombard ilerleyişi monarşinin zayıflamasıyla ve dini hiyerarşiyi ve yerel elitleri bıktırmış olan Ariusçuluğun tercih edilmesiyle durdu. Bununla birlikte, imparatorlar doğunun büyük ihtiyaç duyduğu desteği sağlayamadığından Lombardlar İtalya'nın kuzeyinde ilerlediler ve adalara yerleşmiş sığınmacı kenti Venedik dışında bölgeyi egemenlikleri altına aldılar.

Senatörler sınıfı VI. yüzyılda baş gösteren karışıklıklar sırasında yok olur ve gerekli görüldüğü anda silah altına alınan askerlerden oluşan yeni ordu saflarından yeni kadrolar çıkar; bu gelişme imparatorluğun doğu kesimiyle bağları gevşetmiştir. Sadece doğudan gelen takviyeler, görev başında olduklarında Ravenna eksarklarına eşlik ediyorlardı. Napoli, Venedik, hatta Roma'daki yerel önderler, kendilerine birtakım sanlar veren İstanbul'dan kopmadan, yavaş yavaş özerkliklerini kazanırlar.

Yeniden fetih hareketinden korunabilen Sicilya buğday ambarı rolünü oynamayı sürdürüyordu ve imparatorluğun geri kalan bölümü istilalardan etkilenirken önemli bir kozdu bu. İmparator, Roma ve Ravenna kiliseleri, hayatta kalan İtalyan senatörlerinin bu bölgede önemli gelir getiren büyük mülkleri vardı. Balkanlar'daki ve doğudaki istilalar sonucu adaya göçmenler yerleştiler ve orada Hellenizmi güçlendirdiler, onların torunları arasından da birçok papa çıkmıştır.

2. Balkanlar. – Slav sızmaları 540 yıllarında yoğunlaşır ve askeri ağırlıkları bunları örgütleyen Türk kökenli kabilelerin, Kutrigurların ve özellikle de Avarların desteğiyle artar. İustinos doğuşunu gördüğü yarımadanın savunmasını ihmal etmez: orada bu olayı kutlamak amacıyla yeni bir kent kurmuştu ve onun öncülüğünde eşitsiz biçimde dağılmış çok önemli yüzlerce savunma eseri yaratılmıştır. Bununla birlikte, Illyricum eyaletinin bir önceliği yoktu ve İtalya'da ya da doğuda savaşmaları amacıyla birlikler oluşturulmuştu bu bölgeden.

582'de Avarlar Balkan Yarımadası'na giriş-çıkışı denetleyen stratejik kent Sirmium'u ele geçirirler ve o zaman Slavlar da Peloponnessos'a kadar bütün Yunanistan'ı kat ederler. Dalga dalga gelirler ve kitleler halinde, 586 ve 618'de boşuna kuşattıkları Selanik bölgesine yerleşirler. Bölge sakinleri *Miracula Demetrii*'nin kesinlikle aşırı tanıklığına karşı kentlerini korumak için büyük ölçüde kendi hallerine ve aziz efendileri Demetrios'un ellerine bırakılırlar. Gitgide daha fazla haraç ödenmesine rağmen Avarların akınları önlenemez ve onları sadece bir ara Tuna sınırını aşan ama 602'de Tuna'nın kuzeyinde kışlamaya zorladığı ordu tarafın-

dan devrilen ve öldürülen imparator Mavrikos durdurabilmiştir.

Pers Savaşı doğuda Bizans güçlerini seferber ettiğinden, Avarlar, Slav yardımcılarıyla birlikte İstanbul'a kadar ilerlediler, 626'da kenti kuşattılar ama püskürtüldüler ve imparatorlukları çöktü. Etkilerini sınırlı tutmak için Heraklonas yarımadanın kuzeybatısına Sırpların ve Hırvatların yerleşmesine izin verdi. Slavlar yayılmalarını sürdürdüler ve bütün Yunanistan'a dağıldılar. Slav istilalarının Yunanistan halkı üstündeki etkisini değerlendirme konusunda tarihçiler tartışmışlardır. Bugün, Bizans donanmasının menzili içinde bulunan Ege kıyılarının ve adalarının Slav istilasından kurtulduğu, Yunanlı sığınmacıları kabul ettiği ve onların imparatorluk yönetimini desteklediği kabul edilmektedir. Daha kuzeyde, *Egnatia yolu* Dyrrachion ve Selanik arasında kullanılmaz olmuş ve Selanik ve İstanbul arasında da kesilmiştir. Dalmaçya kıyılarında ise Split ya da Zadar gibi Latin yerleşmeleri vardı ama artık bir Slav kitlesi Akdeniz'in Hellen bölgesini Latin bölgesinden ayırıyordu. Bu Slav fethi Antikçağ'dan kalan kent ağını neredeyse bütünüyle yok etmiştir. Ama Slav yerleşmesi, tarımcılar, Balkanlar'daki kırsal nüfusu hâlâ tartışmalı bir oranda artırmıştır.

Bizans imparatorları, doğuda koşullar uygun duruma geldiğinde iletişim eksenlerini yeniden açmaya çalıştılar. 662'de başkentten ayrılan Konstantinos II deniz yoluyla Selanik'e gitmiş, daha sonra Atina ve Korinthos yolunu izlemiştir. Ertesi yıl, Paleologoslardan önce "Eski Roma"ya giden son Bizans hükümdarı olmuştur; Sicilya'da kalmış, istilalardan korunabilmiş ve 668'de orada öldürülmüştür. Balkanlar'da Bizans otoritesinin geri gelmesi Asparuh önderliğinde Tu-

na'yı aşan ve 681'de Konstantinos IV'ü yenilgiye uğratan Bulgarların yarımadaya gidişiyle sarsılmıştır. İmparator onların Haemos ve Tuna arasındaki topraklara yerleşmelerini kabul etmiş ve haraç ödemiştir kendilerine. Bundan böyle, Pliska çevresinde kurulan yeni bir devlet yarımadayı Bizanslılarla paylaşıyordu. Bununla birlikte, Müslümanlarla ilişkilerden farklı olarak çatışma sürekli olmamıştır ve Bulgarlar İstanbul önlerine gelen Araplara karşı destek sağlamıştır onlara. 668'de İustinianos II Slavlara karşı seferler düzenlemiş, çok sayıda Slavı esir almış ve Anadolu'ya götürmüştür; Eirene'nin naipliği döneminde de, 783'te Stavrakios'un düzenlediği seferlerle birlikte yönetim yapıları oluşmuştur: Sperkheios, Peloponnessos, daha sonra Nicopolis thema'ları (askeri ve idari bölüm) kurulmuştur. Bununla birlikte, gelişme çok yavaş olmuş ve ancak Konstantinos V döneminde Trakya gerçekten kurtarılmış, yeni tahkimli kalelerle donatılmıştır; daha sonra, Nikephoros I döneminde de, Peloponnessos, Slavların Patras dolaylarındaki başarısız ayaklanma girişiminden sonra barışlandırılmıştır.

3. "Antikçağ'ın son büyük savaşı". – İran ve Bizans, nüfusunun büyük bölümünü ulusal kiliseye bağlı ama İran uygarlığı etkisinde kalmış olan Hıristiyanların oluşturduğu Ermenistan'a egemen olabilmek için sürekli savaş halindeydiler. İran, Anadolu ve Mezopotomya'ya giriş yollarını denetliyordu. Sınırlar her iki taraftan da iyice güçlendirilmişti ve her iki düşman taraf da etkin Arap yardımcılar tarafından destekleniyordu: VI. yüzyılda Bizanslıları Gassaniler, İranlıları da Lahmiler destekliyordu. İranlıların 540'ta Antakya'yı ele geçirmelerine rağmen savaşların sonuçları

sınırlıydı. VII. yüzyıl başında İranlılar yeniden saldırılara başladılar. İmparatorluk içinde iç çatışmaların baş gösterdiğini anlayan Hüsrev son darbeyi vurma zamanının geldiğine inanır. Bu sırada İmparator Phokas ise Heraklonas'ın isyanını bastırmaya çalışıyordu ve Bizans ordularının doğuda inatla direnmeleri askeri yapıların güçlerini koruduklarını gösteriyordu. Bununla birlikte, 610'da, Heraklonas Phokas'ı devirdikten sonra İranlıların ilerlemesine engel olamadı. İranlılar birkaç yıl içinde Suriye, Filistin ve Mısır'ı ele geçirdiler. 614'te Kudüs'ün elden çıkması çok büyük bir darbe oldu çünkü halk katledildi ve Gerçek Haç Ktesifon'a götürüldü. İranlılar İstanbul'a kadar ilerlediler ve birçok Anadolu kentini yağmalayıp yaktılar.

En zengin bölgelerini kaybettiği için cesaretini yitirmeyen Heraklonas kilise hazinelerini kullanarak ve Hıristiyanların kurtarılması söz konusu olduğundan Patrik Sergios'un da desteğiyle yeni bir ordu kurdu. 626 yılında Arapların ve Perslerin kuşattığı başkenti terk etme cesaretini gösterdi; ancak kent güçlü bir garnizon ve surların üstünde dolaştırılan yetkili koruyucusu Meryem ikonasıyla korunuyordu. Saldırganlar püskürtüldüler ve Heraklonas Kuzey Kafkasya'da yerleşik bir Türk halkının desteğiyle Mezopotamya'ya girdi, bir İran ordusunu püskürttü, Ktesifon'da bir saray ayaklanmasını kışkırttı ve Hüsrev'den kurtuldu. İran veraset sorununa hakemlik etti ve doğuyu işgal eden İran ordularının geri çekilmesini sağlamak amacıyla pazarlık yapma olanağı buldu. Heraklonas'ın hasımlarını bütünüyle ortadan kaldırmadan elde ettiği tam bir zaferdi bu. Birkaç yıl içinde bir rahatlama ve iyimserlik ortamı doğdu: imparator Mart 630'da görkemli törenlerle Kudüs'e girerek Gerçek

Haç'ı aldı. Kudüs düşerken düşmanla işbirliği yapan Yahudileri cezalandırdı. Hıristiyanların birliğini yeniden sağlayabilme umuduyla Suriye monofizitleri ve İran Nasturileriyle görüşmeler yapmış ve bu sırada bazı söylentilere göre İran hükümdarı da Hıristiyanlığı kabul edebileceğini belirtmiştir.

İmparotor monofizitlere yaklaşmak ister, bu arada İsa'nın iki özü düşüncesinden de vazgeçmez, 638'de yayınlanan inanç kararnamesi *Ekthesis*'le en büyük arzusunu vurgular; böylelikle bir monotelizm krizi baş gösterir ve durum ne monofizitleri, ne Khalkedon Konsili yanlılarını, ne de Roma Kilisesi'ni hoşnut eder. Ardılı Konstantinos II, 649'daki Latran Konsili'nde Papa Martinus'u bu öğretiyi mahkûm etmeye teşvik eden batıya sığınmış Filistinli keşiş Maksimos'un uzlaşmaz tavrıyla karşılaştı. Maksimos imparatoru çok sert bir tavırla eleştirerek kendisinin konsilde birleşmiş olan kilisenin bir özelliği ve ayrıcalığı olan dogmayı tanımlamak istediğini iddia eder. Kriz ancak İstanbul'da toplanan ve artık Arap egemenliği altında olan monofizitlerle uzlaşmak gerekli olmadığından monotelizmi daha kolayca mahkûm eden Konstantinos IV'ün başkanlık ettiği 680-681 konsiliyle çözümlenebilir.

4. Arap-Müslüman saldırısı. – Doğu eyaletlerinde yönetim ve ordu ancak kısmen düzene oturmuşken ilk Arap akınları baş gösterir. Müslümanlık sayesinde birliklerini yeni sağlamış olan Arapların bu yeni durumundan Bizanslılar habersizdi; Filistin'i işgal eden Arap orduları bu bölgede kazandıkları zaferlerle Şam yolunu açtılar kendilerine. Yetersiz olan yerel güçler onlara karşı koyamayınca Heraklonas imparatorluğun sefere çıkabilecek tek ordusunu yardıma

gönderdi ve bu ordu Ağustos 636'da Yarmuk (Şeria Irmağı'nın bir kolu) Savaşı'nda neredeyse tamamen yok edildi. İmparatorun elinde bu kayıpların yerini doldurabilecek bir yedek güç yoktu ve sağ kalan askerleri de amaçsız savaşlarda ziyan etmek istemediğinden Anadolu'ya çekti onları. Şam, Kudüs, Antalya, Caesarea Palaestina kısa süren kuşatmalardan sonra peş peşe düştüler ve muzafferlerle bölge sakinleri arasında yapılan anlaşmalar imparatorluktan gelebilecek hiçbir yardım umudunun kalmadığını göstermiştir.

Artık Mısır'ın fethinin önünde hiçbir engel yoktu ve küçük bir Bizans ordusunun direnişine rağmen 641'de fethedilir ülke; olağanüstü bir durum olarak kabul edilen, imparatorun tüm yetkileri patrik Kiros'a verdiği İskenderiye de fethedilir. Heraklonas'ın bütün eseri yok olmuştu artık, ancak bu hükümdar Constantinus, İustinos ve Basileios II'yle birlikte en büyük Bizans hükümdarları arasında yer alır. Theodosius'tan sonra askerlerin önünde bizzat savaşa katılan ilk hükümdardır ve resmi *basileus* (imparator) unvanını getiren imparator odur: merkezi hükümetin aldığı, özellikle Yunan karakterinin sembolik değişikliği.

Bir yandan da Pers İmparatorluğu'nu yok etmeye çalışan Araplar Mezopotamya'ya, daha sonra da Ermenistan'a doğru ilerlediler; Ermeni hükümdarı kendileriyle yaptığı anlaşma sonucunda onlara haraç vermedi ve Bizanslılara karşı yararlanmaları koşuluyla takviye birlikleri sağladı. Bizanslıların yitirdikleri savaş araç gereçlerinden yararlanan Araplar adalara (Kıbrıs, Rodos) saldırdılar ve 655'te imparatorluk donanmasını püskürttüler.

Bizanslıları belki de Halife Ali ve fethedilen Suriye'nin valisi Muaviye arasındaki iç savaş kurtarmıştır; bu savaş Şii

ve Sünni bölünmesini getirmiş ve özellikle yıllar boyunca istilacıların saldırılarını engellemiştir. Muaviye halife olduktan sonra İstanbul'a karşı son bir saldırıya hazırlandı, büyük bir donanmayı seferber etti, önemli bir direnişle karşılaşmadan Anadolu'dan geçti ve kenti dört yıl sürecek olan bir kuşatmaya aldı (674-678). Genç Konstantinos IV yeni bir silah sayesinde, büyük olasılıkla Mısırlı bir mühendis olan Kallinikos'un getirdiği grejuva ateşiyle düşman gemilerinin bir bölümünü yok etmeyi başardı, geri kalan gemiler ise fırtınada dağıldı.

Arap ilerleyişine ilk darbe olan İstanbul'un kurtuluşu, bu açıdan, Balkanlar'da büyük yankı uyandırmış ve bu bölgelerin yerel liderleri imparatora kutlama ziyaretlerinde bulunmuşlardır; böylelikle Bizanslılara güven duyulmaya başlamıştır çünkü Muaviye bile haraç ödemeyi kabul etmiştir. Bizanslıların doğuya dönüş yapma olasılığı göz ardı edilmemeliydi. Konstantinos IV'ün oğlu İustinianos II, Muaviye'nin ölümünden sonra Emevi Halifeliği'nde baş gösteren büyük karışıklıklar sırasında beklenen anın gelmiş olduğuna inandı. Ordusunu Slav savaşçılarla güçlendiren İustinianos II, bu ülkeyi yeniden imparatorluk otoritesi altına almak amacıyla Ermenistan üstüne yürüdü ama 692'de büyük bir bozguna uğradı.

Bu bozgun, Araplara yeniden kalıcı bir üstünlük sağladı. Araplar, Afrika'daki Kayrevan'da bir üs kurmuşlar, burada bazı Berberi kabilelerini Müslüman yapmışlar ve kendi saflarına çekmişlerdi, daha sonra ülkenin geri kalan bölümünü ele geçirdiler ancak bu sırada, sonunda yenilgiye uğrattıkları öteki Berberilerin şiddetli direnişiyle karşılaştılar ve Kartaca, yardımına gelen büyük bir imparatorluk donanmasına rağ-

men, 698'de kesinlikle düştü. Doğuda uzun süre bir çekişme konusu olan Kilikya elden çıkar ve Ermenistan bir Arap valinin yönettiği bir eyalet olur. Sınırı yüzyıllar boyunca büyük ölçüde ıssız Toros dağları oluşturur ve Araplar birçok kez Kapadokya düzlüğüne ayak basarlar ama her seferinde uzaklaştırılırlar bu bölgeden.

İmparatorluk iktidarı çatırdadığından İstanbul'a yeni bir saldırı için uygun zamanın geldiği düşünüldü. İktidardan düşürülen İustinianos II 705 yılında tekrar iktidara gelir ama yeniden devrilir ve 711'de ailesiyle birlikte katledilir, böylece Heraklonas hanedanı da son bulmuş olur. Birkaç yıl içinde komplo ve darbe ortamında birçok imparator tahta çıkar. Müslümanlar yeni bir sefer için hazırlık yaparlar; Müslümanlar bu sefer için başkaldırmış olan-Anadolu bölgesi askeri sorumlusu Leon İsauros'a güvenmişlerdir, ancak Leon düşmanın gelişinden önce, 717 yılı ilkbaharında kente girerek onları aldatır. Bir yıl boyunca (717-718) çok güçlü bir donanma ve büyük bir ordu bir kez daha kuşatır kenti, ama çok sert geçen kış koşulları, Bulgarların arkadan saldırıları ve donanmanın kısmen yok olması kuşatmacıları geri çekilmek zorunda bırakmıştır.

Bu son başarısızlığın sonucu çok önemlidir, çünkü Müslümanlar bir Hıristiyan imparatorluğun yaşamasını kabullenmek zorunda kalmışlardır, oysa, onlar bilinen dünyayı, İran ve Bizans'ı birleştirip kendi inançlarının üstünlüğünü kanıtlamayı umut ediyorlardı. Sadece Bizans egemenliğinin yerini almaya çalışmadılar, 700'lerden önce kendi kurumlarını geliştirmeye çalıştılar, *nomisma*'ya rakip kendi özel paralarını, dinarı çıkardılar ve yönetimi Araplaştırdılar. Yeni Roma'nın aşılmaz surları önünde uğradıkları ikinci bozgun sonucu

yüzlerini daha fazla doğuya doğru çevirdiler: 750'de iktidar merkezi Şam'ı bir süre sonra Bağdat'ın kurulduğu Irak'a aktaran Abbasilerin gelişiyle onaylanan bir durumdur bu ve Hıristiyan başkentini ele geçirmekten vazgeçildiğinin işaretidir.

IV. – Müslüman meydan okumasına verilen cevap

1. Zihinlerdeki endişe. – Halifeliğin olağanüstü bir hızla gelişmesi modern tarihçileri her zaman şaşırtmıştır ama o dönemde yaşayanlar da sorgulamıştır bu olguyu. Müslümanlara göre bu zaferler Tanrı'larının desteğinin ve Muhammed'in vahyinin doğruluğunun kanıtıydı. Sayıları sınırlı da olsa, din değiştirenler dışında Hıristiyanların bu düşünceleri kabullenmeleri mümkün değildi. Kabul edilebilir tek bir neden vardı: Tanrı işlediği günahlar nedeniyle halkını cezalandırıyordu. Buradan hareketle çeşitli analizler yapılıyordu. Yakubilere ve Kıptilere göre, imparatorlar kendilerine kötü davrandıklarından cezalandırılıyorlardı, Khalkedon Konsili yanlılarına göre ise doğu eyaletleri istilalara kurban gitmişlerdi çünkü sapkın halklar yaşıyordu buralarda.

Çağdaş bilim adamları çoğu zaman eski metinlerde yer alan düşüncelere uymuşlardır. Gerçekten de, Araplar kesinlikle yeni silah kullanmamışlar ve şaşırtma etkilerine baş vurmamışlardır, çünkü Arap Yarımadası sınırını meslektaşlarına karşı Bizans ve İran tarafında onlar koruyorlardı. Tek avantajları, sınırın her noktasına süratle takviye gücü gönderme olanağı sağlayan merkezi konumlarıydı. Bilim adamları aynı zamanda bir hipotez olarak Arap Yarımadası'nın,

Arap ordularına sayıca üstünlük sağlayan, yinelenen veba salgınlarıyla da korunmuş olabileceğini öne sürmüşlerdir ama bu hipotez kesin kanıtlardan yoksundur. Dolayısıyla, Bizans direnişini zayıflatan nedenler tartışma götürmez dinsel bölünmelerde aranmıştır çünkü yerel halklar Arapları benimsemiştir büyük ölçüde. Öte yandan, Suriye ve Mısır'ın yerel farklılıkları geliştirdikleri, Süryaniliği ve Kıptiliği Yunanlılığa tercih ettiği bir gerçektir ve bu da imparatorluk bünyesinde bir ilgisizliği, bir kopuşu gösterir. Monofizit hiyerarşinin bir bölümü, önce, tartışılmaz bir biçimde, eski yönetimden farklı olarak, artık Melkit adını almış olan Khalkedon yanlılarını desteklemek için hiçbir nedenleri olmayan yenileri çok iyi karşıladı ve bazılarına, Urfa'da görüldüğü gibi, daha önce el konan kiliselerini geri alma olanağı verdi.

Bununla birlikte, fetihten önce, İstanbul'a karşı bağlılığın doğuda zayıflamış olduğunu söyleyebilmek için bir neden yoktur. Monofizit olma olgusu yeni rejime katılmayi getirmiyordu beraberinde zorunlu olarak. Yarmuk'ta Bizanslıların safında yer alan ve onlarla birlikte bozguna uğrayan Monofizit Gassanilerin bir bölümü muzafferlere katılmak yerine Kapadokya'ya çekilmeyi tercih etmişlerdir. Araplar iki imparatorluğu büyük ölçüde zayıflatan ve kendilerini savaşan tarafların gözetiminden kurtaran Bizans-Pers Savaşı'nın sunduğu tarihi fırsattan yararlanmayı bildiler. Bunlar o döneme kadar Arap kabilelerinin birleşmesinin gerçeklemesine kesinlikle izin vermemeye özen göstermişlerdir.

2. Mali ve askeri düzenlemeler. – İmparatorluk maliyesi doğudaki bozgunlardan kaçınılmaz biçimde etkilenir, çünkü mali kaynakların büyük bölümü ve hiç kuşkusuz ma-

den stoku da bitmiştir. Oysa, imparatorluğun yaşamasının söz konusu olduğu bir dönemde ordunun ihtiyaçları ihmale gelmezdi. Duruma uyum sağlamak ve en ekonomik çözümleri bulmak gerekmiştir. Düzenli ve nakit ödeme gerektiren paralı askerlik müessesesi hemen hemen bütünüyle terk edilir. Heraklonas *magister militum* ordusunun doğudan çekilmesini emrini verdi, birkaç yıl sonra da Ermenistan'daki birlikler Anadolu'ya getirilmiştir. Başkentteki seçme askerler de özellikle Bithynia'daki eyalet garnizonlarına dağıtılır. Askerlere artık ender olarak, belki dört yılda bir altınla ödeme yapılabiliyordu ama köylülerin kesinlikle nakit olarak ödedikleri vergilerle erzakları ve çeşitli ihtiyaçları doğrudan karşılanıyordu. Vergiden yararlananın vergi mükellefine yakınlaştırılması gerekliydi, çünkü buğdayın ve öteki tahılların deniz yolu dışında nakliyatı çok pahalıydı. Nüfusun bütün Anadolu bölgesine yayılmasının nedeni buydu: askeri planda daha ziyade sakıncası olan bir çözümdür bu, çünkü çok güçlü Arap akınlarına karşı seferber olmak bu nedenle çok yavaş oluyordu.

Yeni asker almak gerektiğinde savaşçılar –çoğu zaman eski savaşçıların çocuklarıdır bunlar, çünkü bu hizmet soyaçekimle ilgili bir iş olmuştu artık– birliklerin yerleşmiş olduğu eski bölgelerin adını alan yeni bölgelerden (thema) seçiliyordu: Doğu thema'sı, Ermenistan thema'sı, Opsikion (*obsequium*, muhafız) thema'sı... Tehlikelere karşı daha etkili biçimde karşı koyabilmek için askeri ve sivil sorumlulukları üstlenen strategoslar thema'ların başına getirildiler ve eski *magistri militum*ların yerini aldılar. Sivil yönetimin geri kalan bölümü yavaş yavaş thema'lara göre biçimlenir; themalar Konstantinos V döneminden başlayarak alt bö-

lümlere ayrılmıştır çünkü strategosları isyan durumlarında çok güçlü gözükmüşlerdi ve eski Roma eyaletleri VIII.-IX. yüzyıllarda ortadan kalkmıştır. Sicilya'da görüldüğü gibi Arap tehdidi belirginleştiğinde ya da imparatorluk Peloponnessos, daha sonra Orta Yunanistan gibi istila edilen bölgeleri yeniden örgütlediğinde yeni thema'lar kurulur. Donanma da aynı ilkeye göre dağıtılmıştır: almaşmalı olarak denizci ve donanma thema'ları; bunların en önemlisi Anadolu'nun güneybatısında, Antalya çevresindeki Kibyralılar thema'sıdır.

İmparatorluk, bu ekonomik sistem sayesinde sadece basit bir köylü milisi oluşturmakla kalmamış, saldırganlarla kıyaslandığında yetersiz de olsa önemli eğitimli askerler de bulundurmuştur elinde. Yüzyıllar boyunca iki gelişmeye tanık olunmuştur. Bir yandan *themata* askerleri bölgeye yavaş yavaş iyice yerleşir, çünkü ellerine geçen çok az parayla arazi satın alabiliyor ya da yerel ileri gelenlerin kızlarıyla evlenebiliyorlar ve bu ailelerin içine giriyorlardı. Öte yandan ise başkente yakın bölgelerde ekonominin canlanması artan bir para sirkülasyonu sağladığından Konstantinos V ve ardılları yavaş yavaş yeniden nakit parayla vergi istemeye ve yeniden paralı askerlerden oluşan, her zaman savaşa hazır ve çoğu zaman sadık bir ordu (*tagmata*lar) oluşturmaya başladılar.

718'de İmparatorluk iki yüzyıl öncesine göre çok farklıdır. Hiç kuşkusuz, bazı kurumlar, büyük ve geçici krizlere rağmen ayakta kalmıştır: imparatorluk iktidarı son zaferlerle güçlenir, *nomisma* da gücünü korur, yetenekli devlet görevlileri güçlü bir yönetimde süreklilik sağlamışlardır ancak eski Doğu eyaletine indirgenmiştir bu yönetim. Bunların dışında çok belirgin bir çelişki görülür. İmparatorluk ilginç bir biçimde daha çok Anadolu'da yoğunlaşmıştır. İmpara-

torluk bünyesinde, İtalya dışında neredeyse tek dil Yunanca'dır. İmparatorluğun esası Araplara göre kırsal ağırlıklıdır, ticari ilişkiler çok ağır ve sınırlıdır ve çok büyük ölçüde askerileşmiştir. İskenderiye ve Antakya'nın elden çıkmasından ve Selanik'in tecrit olmasından sonra sadece bir metropol kalmıştır: İstanbul. Kentin nüfusu Anastasios dönemine göre çok azalmıştır, o nüfusun belki beşte biridir nüfus. Bununla birlikte, Roma başkenti özelliklerini taşımaktadır ve ileri gelenler üç yüzyıl önce inşa edilmiş eski konaklarda yaşamlarını sürdürürler. Senatörler ise zenginlikleriyle egemen bir sosyal sınıf olma özelliklerini yitirmişler –İustinos aşırı bulduğu servetlerine el koymuştu– ve yüksek devlet görevlilerinden oluşan basit bir topluluk haline gelmişler, siyasal rollerini de büyük ölçüde orduya kaptırmışlardır. İustinos döneminden başlayarak sosyal hareketlilik kesinlikle artmış ve daha sonraki yüzyıllarda yaşanan felaketler geçici askerlere ve kökenleri farklı yabancılara fırsatlar sağlamıştır. Dinsel düzlemde imparatorluk daha türdeş hale gelir çünkü Monofizitler halifelerin egemenliği altına girmişlerdir artık. İmparatorun kendisi dahil imparatorlukta yaşayan hiç kimse gelecekten emin değildir ve azizler kutsal eşyaları ve resimleri aracılığıyla her zamankinden daha fazla Tanrı'ya sığınmışlardır.

III. Bölüm

İMPARATORLUĞUN YENİLENMESİ (718-1057)

Bizans İmparatorluğu kentin surları ve askerlerin ve halkın güçlü direnişi sayesinde yok olmaktan kurtulduktan sonra Müslümanların saldırılarına gittikçe artan bir güçle karşılık verebilecek duruma gelir. Tanrı'nın himayesine duyulan güven yavaş yavaş daha da güçlenir ve bu arada maddi koşullar da yavaş yavaş düzelir, öyle ki, X. yüzyılda imparatorluk orduları doğuda, daha sonra batıda üstünlüğü yeniden ele geçirirler, bir sonraki yüzyılda da sınırlar Tuna'ya ve Fırat'ın öte yakasına uzanır.

I. – İsaurialılardan Amuriyelilere

1. Tasvir kavgası. – 718 zaferi tahtı zorla ele geçiren Leon III İsauros'un iktidarını güçlendirmişti ama durum zordu, çünkü Araplar Anadolu'da tehlikeli biçimde akınlar düzenlemeye devam ediyorlardı ve 727'de Opsikion'un mer-

kezi, başkenti koruyan Asya thema'sı İznik'i ele geçireceklerdi az daha. Santorini'de bir deprem ve arkasından da dalgalarla kentin sular altında kalması sonucu insanlar Tanrı'nın gazabının her zaman Hıristiyan İmparatorluğu'nu vurduğunu düşünmeye başlarlar. Oysa, imparatorlar monotelizmden vazgeçtikten sonra tüm sapkınlıklar ortadan kalkmıştı ve Tanrı'nın adaletsizlik yapması mümkün olmadığından imparator tanrının bu öfkesinin nedeninin Bizanslıların ibadet biçimleri olup olamayacağını sorguluyordu.

Tasvir kültü uzun zamandan beri Tanrı'nın tasviri bağlamında kutsal kitabın getirdiği yasağa dayanan bazı din adamlarının düşmanlığını çekmiştir. Bununla birlikte, çok tehlikeli durumlarda, törenlerde taşınan Meryem ikonlarıyla Meryem'in kente bir koruma sağladığı görüldüğünde bu kült örtük biçimde kilisenin onayını almıştır. Ancak çağdaşları gibi çok dindar olan Leon III de bu kültün aşırı biçimler almaya başladığını fark etmişti: ikonların tozunun sağlığa iyi geldiği düşünülüyordu, ana-babalar çocuklarına "destekçi" olarak ikon veriyorlardı. İmparator fetişizme dönüşen kültü ve aşırılıklarını saf dışı ederek Tanrı'nın gazabını yatıştırmayı umuyordu. 730'da sarayda düzenlenen resmi bir toplantı sırasında hükümdar bu kültü resmen yasakladı ve böylelikle tasvirler kavgası denen olayı başlattı.

Bu ilk ikon düşmanlığının –sözcük olarak tasvirleri kırma, yani İsa'nın, Meryem'in ve azizlerin herhangi bir gereç aracılığıyla tasvir edilmesi– öyküsü pek iyi bilinmez, çünkü sadece İsauriali imparatorları destekleyen tüm metinleri yok eden tasvir yanlılarının polemik yazılarına dayanır. Leon III'ün kararnamesine ilk tepkiler çok ılımlı olmuştur. Patrik Germanus istifa eder ve bir manastıra kapanır, Papa

Gregorius II durumu protesto eder, çünkü okuma yazma bilmeyen müminleri eğitmeye yönelik, basit Kutsal Kitap örneklemesi olan tasvirlerle ilişki Batı'da farklıydı. Leon III Selanik'le İllyria'yı elinden alıp İstanbul patrikliğine bağlayarak dinsel ve siyasal sınırları özdeşleştirince papalık daha fazla sarsılır. Leon III 740'taki ölümünden kısa süre önce oğlu Konstantinos V'le birlikte Akroinon'da büyük bir Arap birliğini bozguna uğratır ve bu zafer halifelik sınırları içinde, Emeviler ve Abbasiler arasında bir iç savaş patlamış olduğundan Bizans'ın konumunu çok büyük ölçüde güçlendirir.

İkon düşmanlığı militanlığa ancak kişisel olarak Meryem ve kutsal eşya kültünü mahkûm eden ve ikonlara tapan keşişlere saldıran güçlü bir ilahiyatçı olan Konstantinos V döneminde dönüşmüştür. Konstantinos V seçimini doğrulamak için Bulgarlar ve Araplar karşısında kazanılan zaferlere dayanıyordu. Dolayısıyla, tasvir kavgasının gelişmesi çok büyük ölçüde imparatorluğun dış koşullarına bağlı kalmıştır, öyle ki, imparatorluk ordularının zaferi tanrısal desteği kanıtlamaktadır bu bağlamda. 754'te İstanbul yakınlarında bir saray olan Hiereia'da toplanan konsilde ikonlara tapılmasına karşı çıkan Konstantinos V Bizans piskoposlarının çoğu tarafından desteklenmiştir. Konsilin aldığı kararlar ise Roma tarafından reddedilmiştir.

İkona yanlıları İsauriali imparatorlara şiddetle saldırdılar. Leon III ilahi unsurların tasvir edilmesine karşı olan Yahudilerin ya da Müslümanların düşüncelerini taklit etmekle suçlandı. Hatta Konstantinos V vaftiz suyunu kirletmiş olmakla suçlandı (Kopronymos takma adı buradan gelir) ve askeri başarıları da tartışıldı. Siyasal başkaldırıyla sınırları pek ayrılamayan dinsel muhalefet, herhangi bir kitlenin im-

hasından söz edilemese de bazı muhaliflerin öldürülmesine yol açmıştır: bu bağlamda, en önemli örnek 765'te İstanbul'da disiplinsiz askerler ve bazı siviller tarafından katledilen genç Etyen'dir.

Bununla birlikte, 787'de Konstantinos V'in gelini ve naip imparatoriçe Eirene bir konsil topladı; bu konsil eski komutanları Konstantinos V'e sadık askerlerin karşı çıkmaları nedeniyle başkentte değil, İznik'te toplandı. Bu konsilde 754 kararları mahkûm edildi ve ilk kez Ioannes Demaskinos'un yapıtlarına dayanılarak kilisenin resmi öğretisi benimsendi. Kudüs'te İslam egemenliği altında yaşayan bu dinbilimci ikonoklastların (ikona düşmanları) ithamlarını çürütme konusunda özgürdü. Bu dönüş mümkün olmuştu, çünkü Eirene Konstantinos V'e sadık olanların vesayetinden kurtulmak istiyor ve Bithynia'ya yerleşmiş ve eski İstanbul aristokrasisinden gelen bir manastır topluluğuna dayanmak istiyordu; bu aristokrasi, kronikçi günah çıkarıcı Theophanes gibi Olympos Dağı'nı Kutsal Dağ yapmıştı.

787'den sonra imparatorlar askeri başarısızlıklarla karşılaştılar; Bağdat tahtının mirasçısı olan Harun Reşit Bithynia'dan Malagina'ya kadar uzanan bir sefer düzenledi ve imparatorluk sarayları yakıldı orada. Nikephoros I kendisi ve oğlu için Halife Harun'a haraç ödemek zorunda kalarak aşağılattı kendisini. Bulgarlar Konstantinos VI'yı yenilgiye uğrattılar, daha sonra, 811'de, savaş meydanında öldürülen Nikephoros I'i bozguna uğrattılar ve Bulgar Ham Krum 813'te İstanbul'u kuşattı. Bu başarısızlıklar sonucu askerler zararların giderilmesi ve başkentin korunması için tahta Anadolulularının strategos'u Leon V'i (Ermeni) geçirdiler. Bu işleri halleden Leon V, 815'te, bir sinod sırasında, bazı metropolitlerin desteğini alan

patrik Nikephoros'un muhalefetine ve başkentin en ünlü ailelerinden birinden gelen ve İstanbul'un en ünlü manastırlarından Studios'un başrahibi Theodoros'un karşı çıkmasına rağmen Hiereia Konsili kararlarını uygulamaya karar verdi.

İkona düşmanlığının son destekçisi, öncülü Konstantinos V'i taklit etme kaygısı içinde olan Theophilos olmuştur, ama onun Müslümanlara karşı savaşları 838'de, o dönemde Anadoluluların thema'sının merkezi olan hanedanın beşiği Amuriye'nin müthiş bir saldırı sonucu düşmesiyle son bulmuştur. Bu ikinci ikona düşmanlığına süratle ve kesin bir biçimde son veren de gene bir kadın, Theophilos'un dul eşi Theodora olmuştur, çünkü iki tarafın konumları da birbirlerine yakındı. Tasvir kültü 11 Mart 843'te, Büyük Perhiz'in ilk Pazar günü kesin bir biçimde geri dönmüştür ve Doğu geleneğinde bu güne "Ortodoksluğun Pazarı" denir.

İkona düşmanlığının anlamı çok tartışılmıştır. Bu olay imparatorların Müslümanlara karşı en önemli siperi oluşturan ve geleneklerinde tasvir olmayan Anadolu halkıyla (Balkanlar ve İtalya ise tasvir kültüne karşı değildi) uzlaşma kaygısı gibi görülmüştür. Ama tasvir kültünden yana olanların Anadolu'da sığınak aradıkları anlaşılmaktadır, buna karşılık, Batı'da, sözgelimi Napoli'de ikona düşmanlığından izler bulunmuştur. İmparatorların kesin desteğini almış olan bir öğretinin çok kesin bir avantajı vardır. Konstantinos tarafından seçilen birlikler dinsel tercihlerinde doğal olarak imparatorlarını izliyorlardı. Belki çoğunluğu taşralı olan askerler arasında bir karşıtlık olduğu söylenebilir; bunlar İstanbul'da bir garnizonda yaşasalar da çoğu ikona düşmanıydı ve başkentin elitleri ise tasvir kültünden yanaydılar genellikle. Öte yandan, eldeki kaynakların özellikleri nede-

niyle, hiç kuşkusuz, elitleri seferber edebilen bu tartışmanın öneminin fazla abartılmış olması da mümkündür, oysa, bir bütün olarak bakıldığında halkın o dönemde başka öncelikleri vardı ve bunların en önemlisi de güvenlik ihtiyacıydı. Nihayet, tasvir kültünden yana olanların son başarısı imparatorların dogmayı tanımlama meselesine karışma iddiasına bir son vermiş ve imparatorluğun bu tür bir müdahalesine karşı olan Theodoros'un görüşleri egemen olmuştur sonunda.

2. Arap cephesi. – Araplar Bizans'ı hem doğudan hem batıdan tehdit ediyorlardı. Müslümanlar Afrika'ya yerleştikten sonra Sicilya'ya akınlar düzenliyorlardı ama 827'de Palermo'ya çıktılar, 831'de ele geçirdikleri bu bölgeyi beyliklerinin merkezi yaptılar. Birkaç onyıl içinde adanın geri kalan bölümünü de ellerine geçirdiler ve Yunanlı nüfus özellikle adanın doğusuna sığınmak zorunda kaldı. Bizans önemli bir gelir kaynağından yoksun oluyordu. Araplar yeni üslerinden hareketle Calabria ve Puglia'ya saldırdılar. Taranto ve Bari'de emirlikler kurdular. Aynı dönemde, Girit, Ege'de iki yüzyıl boyunca korsanlık yapan Endülüslü Araplar tarafından fethedilir. Karada ise 838'de Theophilos'un uğradığı müthiş bozgundan sonra Bizaslılar duruma tekrar hâkim olurlar ve 863'te Malatya Emirliği güçlerini yok ederek gerçek bir zafer kazanırlar.

3. İmparatorluğun batıda yeniden yapılanması. – İtalya'da Bizans Lombardlar karşısında sürekli gerilemiş ve sonunda Lombardlar, 751'de Ravenna'yı ele geçirmişlerdir. Kendini doğuda Abbasi devriminden yararlanmaya vermiş olan Konstantinos V, Lombard kralının egemenliği altına girmekten korkan Papa Etyen II kendisini yardıma çağırdı-

ğında ordusunu bölecek durumda değildi. Papa, imparatorun onayını alarak imparatorluk güçleri hesabına yarımadaya birçok kez müdahale eden Franklara yöneldi. Pepen de yeni bir hanedanlık kurmakla uğraşıyordu ve bir anlaşma yapmak kolay oldu; Pepen Lombardları püskürtecek ve genel olarak geleceğin papalık devletinin temeli eski eksarklığa düşen toprakları papaya verecekti ve karşılığında papalık doğmakta olan Karolenj monarşisini meşrulaştıracaktı. Bu gelişme IX. yüzyıldan sonra kütüphaneci Anastasios dışında Hellenist bilim adamının ender görüldüğü Roma'da Hellenizmin kaderine damgasını vuracaktır. Bizans varlığı sadece Güney İtalya ve Sicilya eyaletlerine indirgeniyordu.

800 yılı Noel'inde, Charlemagne, o dönemde Konstantinopolis tahtında bir kadın, İmparatoriçe Eirene'nin bulunması dolayısıyla tahtın boş olduğu gerekçesiyle taç giyer. Bizanslılar, Karolenjlerin bir zamanlar eski Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan İtalya'yı doğal olarak sahiplenmelerine karşı çıkmalarına rağmen birden fazla imparator düşüncesine alışırlar. Dalmaçya ve doğuya doğru en önemli bağlantı limanı olarak Ravenna'nın yerini alan Venedik'in denetimi konusunda bazı çatışmalardan sonra Aix-la-Chapelle'deki Bizans elçileri Charlemagne'ı *basileus* olarak alkışladılar ancak Romalıların *basileus*'u unvanını sadece kendi hükümdarlarına bıraktılar ve bu hükümdarlar bu tarihten sonra bu ifadeyi bastırdıkları paralara yazdırdılar.

4. Misyonlar ve patrikle papa arasındaki rekabet. – Büyük istilalarla ilgili çalkantılardan sonra Orta Avrupa halkları yerleşmeye başlıyorlardı ve önderlerinin amacı kendi meşruiyetlerini güçlendirmek umuduyla Avrupa ulusları

arasına katılmaktı. Bizanslılar Saksonları çok iyi Hıristiyanlar yapan Karolenjler kadar etkin misyonerlik hizmetleri verememişlerdi ancak Balkanlar'da Slav yayılması sırasında kaybolan bir piskoposluklar ağını gizli ve hızlı bir biçimde yaygınlaştırmışlardır. Bununla birlikte, Karolenj vesayetini çok ağır bulan bir Moravya prensinin talebi üzerine oraya iki kardeşi, Kiril ve Metodiy'i gönderdiler. Moravya Kilisesi sonuç olarak Roma'ya bağlı olsa ve Metodiy yaşamını Roma başpiskoposu olarak bitirmiş olsa da, iki kardeşin yapıtları başarısızlık olarak görülmemeli. Büyük bir filolog olan Kiril Slavların konuştuğu dilin yazılmasını sağlayan glagolitik alfabeyi hazırladı ve Kutsal Kitap'ı ve Yunan kilise babalarının çeşitli yapıtlarını Slavon diline çevirdi.

Bulgar Çarı Boris 864'te Hıristiyan oldu ve Mikhail III tarafından desteklendi, o da Mikhail adını aldı. Kendisine göre imparatorluk iktidarına fazla bağlı olan patriklikten bağımsız bir kilise oluşturma iddiasındaydı, bu amaçla yüzünü papalığa çevirir ancak papalık da özerkliğini reddeder onun. Boris'in Papa Nicolaus I'den talepleri o dönemde Roma'yla anlaşamayan Patrik Photios'u sinirlendirir. Gerçekten de, papa, Photios'un bir saray entrikasıyla ayağını kaydırıp yerine geçtiği Patrik İgnatios'un (daha sonra Photios'u aforoz etmiştir) yandaşlarının taleplerini dinlemiştir. Photios buna o tarihte papalığın henüz benimsemediği dogmatik bir yeniliğe (Kutsal Ruh'un Baba ve Oğul'dan gelmesi oysa klasik Hıristiyan inancına göre Babadan oğul aracılığıyla gelir) karşı çıkarak cevap verir. 867'de Photios bir İstanbul konsilinde papayı azlettirir. Birçok ayak oyunundan sonra ayrılık Photios ve papalık arasında uzlaşmayla sonuçlanır: papalığın Arap akınlarına karşı kendisini koruması için im-

paratorluğa ihtiyacı vardır ve Karolenjler bu akınlara karşı koyabilecek güçte değillerdir. Anlaşma koltukların eşit biçimde paylaşılması ve her kilisenin özel uygulamalarının kabul edilmesi temeline dayanır.

II. – Makedonya Hanedanı'nın birinci yüzyılındaki değişiklikler

1. **İstikrarlı kurumlar.** – Öncülü ve eski hamisi Mikhail III'ün öldürülmesi sonucu iktidara gelen Basileios I en görkemli Bizans hanedanını kurmuştur; bu hanedana Makedonyalılar demek pek doğru değildir, çünkü Basileios Ermeni kökenliydi ve sadece imparatorluk süresi bile meşruiyet düşüncelerinin güçlendirilmesi eğilimlerinin tanıklığı olarak kabul edilebilir. Makedonyalılar Leon VI'nın dört kez evlenmesinden doğan karışıklıklardan sonra ayakta kalabildiler; Leon VI kiliseye meydan okuma cesaretini gösterdi ve oğlu Konstantinos VII'nin meşruiyetini sağlayabilmek amacıyla dördüncü evliliğini yaptı; bundan böyle kendisini tam yetkili bir imparator kabul eden babası Büyük Saray'ın porfir salonunda doğan Konstantinos VII'ye de "Porphyrogenetos" sanını vermişti. Makedonyalılar ayrıca iktidardan uzaklaşmadan birçok naipliğe de katılmışlar, kara ve deniz ordularından çıkan ortak imparatorlar olmuşlardır: Romanos I Lekapenos, Nikephoros Phokas ve Ioannes Tsimiskes. Sadece vâris bulunmaması nedeniyle hanedan son bulmuştur.

2. **Ekonomik kalkınmanın başlangıcı.** – 747-748 veba salgını büyük salgınların sonu olmuş, bu durum sonucu nü-

fus yavaş yavaş artmaya başlamış ve büyük Müslüman saldırıları da gitgide azalmıştır. Başkentte, gerekli ve çok pahalı bir iş olan surların onarılması dışında çok büyük ölçüde azalmış olan inşaatlar Konstantinos V döneminde yavaş yavaş yeniden başlar ve daha sonraki yüzyıllarda hızlanır. Büyük Saray'a önemli eklemeler yapılır: sözgelimi, Theophilos döneminde Trikonkhos ve Karianos. Basileios çok sayıda kilisede yenileştirme çalışmaları yapmış ve Büyük Saray'da eski önemli vasiyetlerin korunması amacına yönelik Nea adlı bir kilise inşa ettirmiştir; Mikhail III de yeni vasiyetlerin korunması için Pharos Kilisesi'ni inşa ettirmişti. Taşrada, kaynakların ve yazıtların aristokratların öncülüğünde inşaatlarda hızlı bir canlanma ve yenileşmeye tanıklık ettiği Batı Anadolu ve Kapadokya, aynı eğilimler söz konusuysa da, Balkanlar'ın ilerisine geçmiş gibidir. X. yüzyıl sonunda Aynaroz'da çilecilerin ilk büyük yapıları ortaya çıkar ve Aynaroz kısa süre sonra imparatorluğun en önemli manastır merkezi olur ve Bithynia'daki Olympos'un yerini alır. Aziz Athanasios, daha sonra imparator olan dostu Nikephoros Phokas'ın desteğiyle Lavra'yı kurar ve birkaç yıl sonra İberli aristokratlar (gürcüler) İviron'u inşa ederler, öyle ki, Kutsal Dağ'da, keşişlere ayrılmış ve hadımlara, çocuklara ve kadınlara yasaklanmış (günümüzde de geçerlidir bu uygulama) bir bölgede kısa sürede onlarca manastır ve basit hücreler inşa edilir.

Halka açık törenler sırasında Büyük Saray ve Ayasofya çevresine götüren başkentin ana arteri Mese sakinleri evleri ve dükkânları süslediklerinde sarayın ihtişamı göz kamaştırırdı. Sadece imparatorun giydiği erguvan rengi ipekli kumaş saray atölyelerinde dokunurdu, öteki renkli ipekli kumaşlardan farklı olarak dışarıda satılamazdı. Bu tekstil faaliyet-

leri birçok mesleği kapsıyordu ve bu sektörde ücretler kesinlikle belirlenmişti. Ham ipek imparatorluk sınırları içinden ama aynı zamanda Erken-Bizans dönemindeki gibi Suriye'den de geliyordu. İmparator Leon VI kent valisi aracılığıyla *Eparkhos'un Kitabı* adıyla bilinen bir mevzuat kitabı yayınlatmıştır ve bu kitapta bazı mesleklerin, lüks tabir edilen mesleklerin (ipek, kuyumculuk, bankacılık) ama aynı zamanda fırıncılık gibi yurttaşların yaşamı için gerekli mesleklerin düzenlemesi yapılmıştır. İmparatorlar buğdayın fiyatının en azından İstanbul'da makûl ve istikrarlı olması için çaba harcıyorlardı; bir altın paranın nitelikli bir işçinin aylık gelirine denk düştüğü ve 150 kg. buğday satın alınabildiği Makedonyalılar döneminin belirgin özelliğiydi bu durum. Stoklar imparatorun kıtlık dönemlerinde açtırdığı ambarlarda muhafaza ediliyordu.

Genellikle sanılanın aksine, Ortaçağ Bizans ekonomisi ticaret özgürlüğüne dayanıyordu ve devletin bazı stratejik gıda maddelerinin fiyatlarını denetlemesi, ticari faaliyetlerden ilke olarak malların yüzde 10'una denk düşen bir vergi alması ve halkın ürettiklerinden resmi devlet görevlilerine maaşlarına ek olarak mal şeklinde toplanan vasıtasız vergi adı altında belli bir aktarma yapılması engel değildi bu özgürlüğe. Başkentin güvenliğinden sorumlu vali kentte ancak belli bir süre kalabilme hakkına sahip Rus, Bulgar, Suriyeli yabancı tüccarları denetim altında tutardı.

3. Toplumsal bir kriz mi? – Özellikle Basileios I ve Leon VI gibi imparatorların şahsında büyük yasa yapıcılar olarak dikkat çeken Madekonyalı imparatorlar yasaları yenilemeye karar vermişler ve son büyük Bizans yasa kitabı

olan ve küçük mülkiyeti destekleyen bir dizi yasa olan *Basiliklar*'ı bırakmışlardır bize. Bizans'ta her zaman büyük mülkiyet olmuştur ama bunların küçük mülkiyete göre oranı dönemlere bağlı olarak değişiklik gösterir, ancak bu gelişmeleri kesin biçimde saptayabileceğimiz bilgileri verecek belgeler yoktur elimizde. Bununla birlikte, çoğu zaman mülk sahibinin ikamet ettiği yerden uzak olan mülklerin yönetimini güçleştiren istilaların küçük mülkiyetin gelişmesini desteklediği anlaşılmaktadır. Buna karşılık, X. yüzyılda büyük mülkiyet, yüksek devlet görevlileri ve manastırlar lehinde gelişmiştir; Novellae'de (temel yasalar) "yoksullar"ın zararına ilerleyen "güçlüler" olarak tanımlanır bu insanlar ve bu bağlamda dar anlamıyla ekonomi değildir söz konusu olan sadece ve sosyal alan söz konusudur: yoksul kendisini koruyacak nüfuzlu kimselerden yoksundur, dolayısıyla imparatora sesini duyuramaz.

Bağımsız köylüler olarak küçük mülk sahiplerinin dönüşüm hareketi, özellikle 928'de müthiş bir kış mevsimi ve arkasından gelen açlıkla hızlanmıştır. Köylüler bu felaket yüzünden topraklarını düşük fiyatlarla, ellerindeki paraları muhafaza edebilen zenginlere satmak zorunda kalırlar. Yüzyılın üç çeyreğinde hükümdarlar bu temel yasaları yoksullar lehine boşuna çoğalttılar ve Nikephoros Phokas manastırların mal edinmelerini yasaklayacak kadar ileri götürdü işi. Bizans imparatorları sosyal eğilimleri ağır basan insanlar olarak tanınmadıklarına göre bu gayretkeşlikleri ne anlama geliyordu? Bir yandan, X. yüzyıla kadar Bizans için çok önemli olan gayrı menkul vergisi bağımsız köylülerin köylü cemaatlerine dayanıyordu. Öte yandan da thema askerleri mülk olanakları kategorisi içinde yer alıyordu ve

bunların ortadan kalkması asker toplama işini tehlikeye düşürebilirdi.

Yasa yapma işinin başarısız olması köylülerin koşullarının ağırlaşması sonucunu mu doğurmuştur? İlke olarak vergi dışında bir de kira ödeyen bağımsız köylüler büyük bir maddi yükümlülüğü yerine getirmeye çalışıyorlardı. Bununla birlikte, vergi konusunda istismarlara karşı korunuyorlardı ve muhtemelen efendisinin yatırım kapasitelerinden de yararlanıyorlardı. Büyük mülk sahipleri, hiç kuşkusuz, özellikle Anadolu'da hayvancılığı geliştirdiler. Ayrıca, özellikle Trakya ve Bithynia'da, imparatorluğun en varlıklı insanlarının yaşadığı İstanbul çevresinde yatırımları desteklemişlerdir. Üretim aile işletmelerine dayanıyordu, kırsal kesimde kölelik ortadan kalkmıştı ve ücretler büyük olasılıkla pek yüksek değildi. Tarım teknikleri de pek fazla gelişmemiştir çünkü karasaban Akdeniz düzlüklerinin hafif toprağına kulaklı sabandan daha uygundur, ayrıca Menderes Vadisi'nin daha yağlı toprakları içinde de mandadan yararlanmak daha elverişlidir. Bugün tarihçiler Bizans'ta buğday randımanının eskiden iddia edilmiş olduğu gibi 1'e 3 değil, çoğu zaman 1'e 5 olduğunu söylüyorlar. Bu oran en verimli topraklarda 1'e 7'ye çıkabiliyordu belki. Bizans gibi büyük bir imparatorlukta olanakların çok önemli olmadığını belirtmek gerekir. Özellikle sebzecilik etkinliklerinin yoğun olduğu İstanbul'dan başlayarak kentlerde yaşayan birçok insan gibi köylüler gündelik besinlerinin önemli bir bölümünü sağladıkları bahçeleri ekiyorlardı.

Nihayet, şunu da ekleyelim: Orta Bizans döneminde iklim koşulları çok olumsuz olmamıştır, açlık dönemleri önemli olmakla birlikte sınırlı kalmıştır ve XII. yüzyıl bu açıdan

özellikle şanslı gözükür. Bağımsız köylü özgür bir insandı, yerine birini bulduğu takdirde toprağını bırakabilirdi. Sonuç olarak, sosyal bir gerileme olmamıştır imparatorlukta ve bu durum belgelerde köylülerin niçin bilinçli bir tavırla bağımsız köylü statüsünü seçtiklerini açıklar.

Nüfuzlu insanların istismarlarına karşı enerjik önlemler alan Basileios II'den sonra Makedonya mevzuatının yürürlükte olmasına rağmen toprakların belli kimselerin eline geçmesi sürer. XII. yüzyılda büyük mülk sahipleri büyük ölçüde egemendirler artık. Vergi sistemi benimsenir ve imparatorlar sarayın mülkleri, isyan bölgelerinde el koymalarla ve fetihlerle artan ve nihayet mirasçıları olmadığından devletin eline geçen mülkler üstünde daha etkin bir biçimde tasarrufta bulunur. Hükümdarlar bu arazileri düşük fiyatlara satmaktan vazgeçerler ve bağımsız köylüleri yerleştirirler bu mülklere, onları idari yönetim birimleri biçiminde örgütlerler ve bu şekilde kullanılan devlet arazilerinden önemli vergi gelirleri sağlanır. X. yüzyıl sonunda yeniden ele alınan ve imparatorluğun öteki eyaletlerindeki kentlerden daha aktif olan Doğu kentleri devlet gelirlerinin artmasına katkıda bulunurlar. Hatta Bizanslı bir memur bir süre için Halep'e yerleşir ve lüks ürün ticaretinden alınan vergileri toplar.

4. Yeni bir ordu. – Thema askeri ya da stratiotes yavaş yavaş toprak sahibi olmuştu ve X. yüzyılda verdiği hizmet (*strateia*) karşılığında vergi muafiyetinden yararlanıyordu. Küçük mülkiyetin kaçınılmaz biçimde geri dönüşü thema ordularının zayıflamasına yol açıyordu. *Strateia* sahibi artık askerlik yapmak istemiyordu ve bir biçimde bu hizmetten

muaf olmayı yeğliyordu; yerine başka birini önerebiliyordu ya da para veriyordu. Bu stratiotes'ler strategos'un çevresindeki az sayıda savaşçı dışında pek usta savaşçılar da değillerdi. Askeri harekatlar tarihine bakıldığında, Bizanslı subayların Müslümanlara karşı önemli saldırılarda stratiotes'lere güvenmedikleri görülür, çünkü bu seferlere katılan askerlerin uzun süre ailelerinden uzak kalmaları gerekiyordu. Nikephoros Phokas gibi imparatorlar paralı asker toplama finansmanı ve *tagmatayı* geliştirmek için *strateia* vergisini genelleştirdiler. Bu profesyonel asker kontenjanlarının başındaki büyük asker imparatorlar 963-1025 arasında fetihlere çıktılar.

XI. yüzyılda Bizans ordularının başarısız olması nedeniyle tarihçiler bu "ulusal" ordudan vazgeçilmesini çoğu zaman eleştirdiler, çünkü çok fazla yabancı askere alındı ama birçok Yunanlı da *tagmata* oluşturdular: sözgelimi Selanikliler, Makedonyalılar. Bu bağlamda, şunu da eklemek gerekir ki, çok etnili bir imparatorlukta "yabancı" kavramı görelidir. Aslında, paralı askerler kendilerine düzenli ödeme yapılması koşuluyla stratiotes'ler kadar cesaretle savaşıyorlardı. Ayrıca, imparatorlar da en iyi uzmanları seçme durumundaydılar: XI. yüzyılda ağır Norman süvarileri, Peçenek ya da Arap okçu süvarileri, Ermeni okçu piyadeleri... Yabancı birlikler çoğu zaman aynı etniden bir komutan tarafından yönetiliyordu ama bir Bizans genel kurmayı otoritesi altındaydılar. Bu birlikler sadece sefer zamanında yararlanılan ve kendi komutanları olan yardımcı birliklerden farklıydılar. Thema orduları XI. yüzyılda kesinlikle kaldırıldı çünkü yeni örgütlenme biçimiyle ordu daha bir etkin olmuştu.

5. Sınır savaşı ve ilk başarılar. – Hâlâ daha önemli olan Doğu cephesinde Bizanslılar özellikle Malatya ve Tarsus emirlerinin askerleriyle, zaman zaman da düalist sapkınlar (iki dünyanın birlikte var olduğunu düşünen hareketler: bu dünyalardan biri Tanrı tarafından yaratılmış iyi dünyadır; öbürü Şeytan'ın yarattığı dünyadır ve kötüdür) olan Paulusçuların askerleriyle çatışıyorlardı. Hemen hemen her yıl düzenleniyordu bu akınlar ama sınırlıydı. Bu bağlamda, yeni unsur sınır thema'ları strategos'larının Torosları aşarak karşılık vermeleri ve Kilikya ya da Yukarı Mezopotamya'yı işgal etmeleriydi. Ülkeleri Bizans'ın yardımıyla Arap boyunduruğundan kurtulunca çok sayıda Ermeni dinsizlerle savaşlara katılmıştır. Halk toplulukları sınırlarda yapılan bu tür kısıtlı savaşlara alışmıştı: bir düşman saldırısı haberi alındığında gözetleyiciler tarafından uyarılan köylüler sürüleriyle birlikte korunaklı yerlere sığınıyorlardı – dağlar, kaleler ya da Kapadokya'daki gibi yeraltı köyleri. Zararlar sınırlıydı ve tutsaklar belli aralıklarla değiştiriliyordu.

Bu savaş seferberliği özel bir topluluk yaratmıştır ve bu topluluk içinde askerler kişisel olarak, kendilerini savaş ganimetleriyle zenginleştiren komutanlarına bağlıydılar. Bazı büyük aileler, Dukailer, Argyroiler, Skleroiler, Phokaslar vb. bu savaşçı kontenjanları sağlıyorlardı. Bu Hıristiyan savaşçıların cihad anlayışına sahip Müslümanlar karşısındaki ruhsal durumu düşman saldırılarından korunan İstanbul'da anlaşılamıyordu. Buna karşılık, isyan eden bir komutan Müslüman tarafına geçtiğinde çok iyi karşılanıyordu ve çoğu zaman önemli görevler veriliyordu kendisine. Aynı şekilde, Arap ayrılıkçılar da sınırları geçmekte duraksamayabiliyor-

lardı ve dönemin yüksek Bizans devlet memurları arasında Arap kökenlerine ihanet etmiş kimseler vardı.

Thema orduları kimi zaman *tagmata*yla takviye ediliyordu. İnisiyatif kesinlikle Bizanslılardaydı ve sonunda, 1934'te, Fırat'a giden yolun anahtarı olan Malatya'yı ele geçirdiler. Ama bu arada darbeler de alıyorlardı. 984'te Selanik bir dönek tarafından ele geçirildi ve sakinlerinin bir bölümü köle olarak Girit'e satıldı. Basileios I Siracusa ve Sicilya'yı kurtaramadı ama Müslümanların elindeki Bari'yi geri aldı.

Balkanlar'da, Bulgaristan'da Boris'in oğlu, İstanbul'da eğitilen ve yayılmacı bir siyaset izleyen Simeon hüküm sürmektedir. Leon VI büyük imparatorluk diplomasi geleneği içinde bir karşı ittifak çağrısı yapar ama karşılık bulmaz bu çağrısı: kısa süre önce Tuna'nın kuzeyine yerleşmiş olan Türk asıllı pagan halk Macarlarla anlaşamaz, yenilir, barış anlaşması masasına oturmak zorunda kalır. Konstantinos VIII'in naipliği döneminde anlaşmazlığın kökeninde ekonomik nedenler ve ticaret yollarının denetlenmesi vardır ve 917'de Ankhialos'ta yeni bir zafer kazanan Simeon bir süre Edirne'yi elinde tutar. Romanos Lekapenos döneminde saldırılarını sürdürür ve 924'te ordusu İstanbul önlerindeyken "Bulgarların çarı ve Romalıların imparatoru" olacağını iddia eder. Donanması olmadığından kenti güçlü bir saldırıyla ele geçiremeyeceğini anlayan Simeon, Lekapenos'la kısa bir görüşme yaptıktan sonra yıllık haraç sözü alarak ve fetihlerinin bir bölümünün kabul edilmesi koşuluyla geri çekilir. 927'de öldüğünde sürekli savaşlarla zayıf düşen ve Bogomillerin düalist sapkınlığından etkilenen Bulgaristan barış yolunu seçer ve bunda Simeon'un oğlu Petr'in Romanos Lekapenos'un torunlarından biriyle evlenmesinin de payı vardır.

III. – Ortaçağ'ın doruğu (959-1057)

1. İslama karşı kazanılan zafer. – X. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Bizans orduları Anadolu aristokrasisinden yetişmiş çok yetenekli komutanlar tarafından yönetilmiştir. Bu bağlamda, özellikle bir aile dikkat çeker: Gustave Schlumberger'in "Bizans destanı" dediği şeyi gerçekleştirecek olan Phokas ailesi. Koşullar uygun gitmeye başlamıştı: nüfusu yeniden artmaya başlayan ve ekonomisi güçlenen Anadolu daha çok asker sağlayabiliyordu. Öteki cepheler, Afrika ve Sicilya Araplarının akınları dışında nispeten sakindi. Müslümanlar tarafında Abbasi Halifeliği'nin parçalanması hızlanıyordu ve Bağdat güçleri Bizans'a karşı müdahalede bulunmuyorlardı artık, sınır bölgeleri dışında cihat anlayışı büyük ölçüde zayıflamıştı. Bizans'ın yeniden fetih hareketi daha hızlı gelişebilecek ve daha erken sonuçlanacaktı ancak bir sınır emiri olan, Halep ve Antakya'nın efendisi Hamdani hükümdarı

Seyfüddevle'nin çok güçlü direnişi engellemiştir bunu; Seyfüddevle cihat gönüllülerini yeniden ayaklandırmış ve Bizans'ın içlerine kadar akınlar düzenlemiştir.

Orduların komutanı olan Nikephoras Phokas ve kardeşi Leon uzun süre sonuç alınamayan bir savaştan sonra Seyfüddevle'yi bozguna uğrattılar. Bu, imparatorluğun yeniden eski gücüne kavuştuğunun işaretiydi ve Nikephoros on binlerce askerini olağanüstü bir lojistik harekatla yöneterek 961'de Girit'i geri almayı başarır, Ege denizinin güvenliğini sağlar ve çok önemli deniz ticaretinin yenilenmesine katkıda bulunur. Dört yıl sonra Kıbrıs yeniden Bizans'ın oluyordu. 963 yılında Basileos II'yle (963-1025) birlikte ülkeyi yöneten

Nikephoros Müslümanlara karşı saldırılarını sürdürdü, yüzyıllardan beri sınırı oluşturan Toroslar'ı aştı, Kilikya'yı ve Suriye'nin kuzeyini ele geçirdi, bir patriklik merkezi olan Antakya'yı geri aldı ve Halep Emirliği'ni imparatorluğun bağımsız bir devleti yaptı. Ardılı İoannes Tsimiskes (969-976) yakın dönemde Mısır'a yerleşmiş olan Fatımi saldırısını püskürterek Bizans ilerleyişini sürdürdü ve bizzat başında bulunduğu ordusu Suriye'de Şam'a kadar gitti. Bu dönemde, Haçlı seferleri öncesinde Kudüs'ün geri alınması düşünülemezdi bile. Yeniden fethedilen topraklar yeniden nüfuslandırıldı ve Müslüman egemenliği altında kalan Hıristiyanlara çağrı yapıldı bu topraklara yerleşmeleri için. Büyük bölümü Yakubi olan bu Hıristiyanların çoğu yeni kurulan Antakya dükalığına yerleştiler ve imparatorluğun onayıyla Süryani kültürünü yayan yeni piskoposluklar ve manastırlar kurdular.

Daha sonraki imparatorlar sınırlı harekatlar gerçekleştirdiler ve bunların çoğu da başarılı olamadı, çünkü bizzat Basileios II'nin Tripoli'yi ele geçirme girişimi başarısız oldu ve Romanos III bölgelerinden atmak istediği mütevazı emirler olan Halep Mirdasileri karşısında bozguna uğrayarak gülünç duruma düştü. Buna karşılık, önemli bir Mezopotamya kenti olan ve Süryanilerin ve Ermenilerin yaşadığı Urfa 1031'de Bizans'a katıldı. Doğuya doğru son yayılma Ermeni krallıklarına karşı gerçekleştirilmiştir. Ermeniler imparatorluğun desteğiyle, X. yüzyılda, Arap egemenliğinden kurtulmuşlardı ancak çoğu zaman birbirine düşman birçok krallığa bölünmüşlerdi. Basileios II döneminde, ilk Türk saldırılarından korkan Senakherim 1022'de Vaspurakan Krallığı'nı imparatora teslim etti ve karşılığında yüksek makamlar ve Ka-

padokya'da büyük mülkler elde etti. Ani Kralı Gagik 1045'te bağımsızlığını yitirdi. Bizans'ın bu kazanımları dinsel ve askeri elitlerin desteklediği ermeni halkının bir bölümünün düşmanlığını çekti. İmparatorlar bu muhalefeti yumuşatabilmek için aralarında Gagik'in de bulunduğu Ermeni önderlerine ve çevrelerindeki ileri gelenlere unvanlar ve Kapadokya'da mülkler verdiler ve bu siyaset sayesinde yerel direnişi nispeten kırabildiler ve Anadolu'nun nüfuslandırılması hareketini güçlendirdiler, bir yandan da Basileios II'yi çok endişelendiren eski aristokrasiyi denetim altına aldılar.

2. Balkanlar'ın egemenlik altına alınması. – Bizanslılar Slavların işgal ettiği bölgeleri yavaş yavaş geri aldılar, yeni themalar kurdular ve bu themaları başka bölgelerle kuşattılar, belli bir haraç ve sözgelimi Peloponnessoslu Melengler ve Ezeritler gibi kabilelerle askeri kontenjan sağlama karşılığında oldukça rahat bir yönetim altında yaşadılar bu bölgeler. Bununla birlikte, Balkanlar'da koşulları belirleyen Bulgarlarla olan ilişkilerdi. Çar Simeon'un ölümünden sonra Bizanslıların ödediği küçük bir haraç karşılığında barış sürüyordu. İmparator Nikephoros Phokas bu haracı vermeyi reddetti, çünkü yeni güç dengesine göre bir anlamı yoktu bunun. Bulgarları itaat altına almak amacıyla pagan olmalarına rağmen Ruslardan, Kiev hükümdarı Sviatoslov'dan yardım istedi. Ruslar, umulanın aksine, Bulgaristan'a girmeyi ve Pre-Slav'ı ele geçirmeyi başardılar ama çok zengin gözüken bu kentten çıkmak istemediler. Onları kanlı bir savaştan sonra kentten çıkarmak Nikephoros Phokas'ın ardılı İoannes Tsimiskes'e düştü. 972'de Bulgaristan buyük ölçüde egemenlik altına alınmıştı ama Tsimiskes Ruslarla yapılmış

olan ticaret anlaşmasını yenilemek zorunda kaldı ve Rus tüccarlar başkentte kalabilme iznine sahip oldular.

Bununla birlikte, Bulgarlar Samuil sayesinde yeniden özgürlüklerine kavuştular; Samuil Bizanslıları kovdu ve merkezi Simeon dönemine göre daha batıdaki Ohri olan yeni bir devlet oluşturdu. 986'da Bulgarlara karşı zorlu bir savaş açan Basileos'la uzun süren bir çatışma dönemi başladı. İmparator ve komutanları daha sonra uzun süreli saldırılar düzenlediler ve 1018'de bütün Bulgaristan'ı işgal ettiler; başlangıçta hiç ihtimal verilmiyordu böyle bir fetih hareketine çünkü savaş Bulgar çarının inisiyatifinde gelişmişti. Nihayet, 1014'te, Basileios, Samuil'in ordusuna karşı kesin bir zafer kazandı ve aldığı esirlerden bazılarını kör etti. Dört yıl sonra, 1018'de hüküm süren hanedanın son bireyleri de teslim oldular ve hemen imparatorluk elitlerine dahil oldular.

Mavrikos'un saltanatından sonra ilk kez Tuna İmparatorluğu imparatorluğun sınırını belirliyordu. Basileios temkinli bir tavırla Bulgar Kilisesi'ne özel bir statü verdi ve bağımsızlık döneminde ödenen vergilerin oranında bir değişiklik yapmamak için çaba harcadı. Bulgaristan, XI. yüzyılda baş gösteren birçok isyana rağmen, 1186'ya kadar Bizanslılar tarafından yönetildi. Bulgaristan'ın katılımıyla imparatorluk Avrupa tarafını güçlendiriyor ve Anadolu'ya karşı denge sağlıyor, step halklarıyla ticari ilişkilerin çok canlı olduğu aşağı Tuna kentlerini elinde tutuyordu. Oysa, XI. ve XII. yüzyıllarda demografik ve ekonomik gelişmenin en canlı olduğu bölge Balkanlar'dır. Bizans Dalmaçya kıyılarının büyük bölümüne, Balkanlar'ın temel ekseni, Dyrrakhion'u Selanik'e, daha sonra İstanbul'a bağlayan *Egnatia yolu*na yeni-

den egemen olarak İtalyan kentlerinin erken gelişen dinamizminden de yararlanmıştır.

Balkanlar'ın korunması Bizans'ın bir süre Sicilya ve Afrika Arapları tarafından, kuzeyde de Lombard prensleri ve Germen hükümdarları tarafından tehdit edilen İtalya'daki konumunun güçlendirilmesiyle tamamlanmıştır. Gerçekten, 962'den beri, Otto I'in Roma'da imparatorluk tahtına oturmasından sonra, İtalya Bizans için yeni bir sorun olmuştu. Bir Bizans prensesiyle, İoannes Tsimiskes'in yeğeniyle evlenen Otto II ise tahkimli kentlere yaptığı saldırılardan bir sonuç alamadı ve 982'de Calabria'da Afrika Fatımileri karşısında büyük bir bozguna uğradı. Basileios II döneminde Puglia ve Calabria'da barış tesis edildi ve bu bölgeler imparatorluk otoritesi altına girdiler. Basileios II, 1025'te ölmeden önce Sicilya'nın fethine hazırlanıyordu; birkaç yıl sonra Georgios Maniakes bu amaçla başarılı girişimlerde bulundu ama iç çatışmalar nedeniyle yarıda kaldı girişimi.

XI. yüzyıl ortasında Güney İtalya Normanlarıyla, Tuna sınırındaki göçebe Peçeneneklerle, Anadolu'daki ilk Türk saldırılarıyla yeni tehlikeler ortaya çıkmasına rağmen Bizanslılar Tuna ve Fırat sınırlarının oldukça güvenli olduğuna inanıyorlardı. Geleneksel tampon devletleri, Bulgaristan, Kafkasya prensliklerini ortadan kaldırmışlardı ama eski büyük themaları, hatta İstanbul'u büyük ölçüde askerden arındırırlarken elit birliklerini sınırlarda, özellikle Bizans savunmasının doğudaki direği olan Antakya'da yoğunlaştırmışlardı.

3. Rusların Hıristiyanlığı kabul etmeleri. – Bir İskandinav halkı olan Rosların ya da Rusların 860'da aniden

İstanbul önünde gözükmeleri başkent sakinlerini şaşırtmış ve korkutmuştu. Patrik Photios onları Hıristiyan yapmak amacıyla bir misyon gönderdi; vahşetlerini yumuşatmak ve onları "uygar" diplomatik ilişkiler içine çekmek umudundaydı ve yazdığı mektuplardan birinde bu konuyla ilgili olarak başarılarından büyük bir keyif duyduğu gözlemlenmiştir. XI. yüzyıl sonunda gerçekleşen bu ilk Hıristiyanlaşma olgusundan hiç iz kalmamıştır ve bu yeni Hıristiyanlar Rusya'nın kuzeyindeki Ladoga Gölü çevresinde yerleşik ilk Rus kağanlığının ortadan kalkmasıyla birlikte yok olmuşlardır.

İstanbul'a saldırılarıyla gene aynı derecede korku uyandıran yeni bir Rus devletinin başkenti Kiev'dir. Ruslar ağaç kayıkları monoksillerle Dnyeper'den inerek ve Karadeniz kıyıları boyunca ilerleyerek sürekli saldırırlar, Bizanslıları çok güçlü mevzuatlara bağlanmış ticaret anlaşmaları yapmaya zorlarlar ama Ruslar böylelikle hem Kiev'de hem İstanbul'da Hıristiyan tüccarlarla yakın ilişkiler kurarlar. Bazıları bireysel olarak Hıristiyanlığı kabul eder ve bunlar arasında sözgelimi Prenses Olga da vardır ama oğlu Sviato Slav muhafızlarıyla birlikte geleneksel İskandinav tanrılarına sadık kalmıştır. Olga'nın torunu Vladimir Hıristiyan olmaya karar verir ve o sırada Bardas Phokas ayaklanmasıyla uğraşan Basileios II'yle görüşür. Bir Porphyrogenetes prensesi olan imparatorun kızkardeşi Anna'yla evlenir ve böylelikle sağladığı büyük ayrıcalık sayesinde bütün Step hükümdarlarının önüne geçer. Buna karşılık, Vladimir imparatora 4000 savaşçı gönderir; bunlar Varanges birliğini oluştururlar ve bu birlik daha sonra sarayın korunmasıyla görevlendirilir.

988'de Vladimir'in Hıristiyan olması ve I. yüzyıl boyunca neredeyse tümü Yunanlı ilk metropolitleri Kiev'de bulunan Rus Kilisesi'nin kurulması İstanbul'u geniş bir etki alanına açmıştır.

4. Aristokrasinin gücü. – İsaurialılar döneminden beri askeri kökenli yeni bir aristokrasi yavaş yavaş ortaya çıkmıştır çünkü Araplara karşı yapılan savaşlarda ön saflardaydı bu aristokrasi. En ünlüleri ailelerin şan ve şöhretini belirten ve kuşaktan kuşağa aktarılan adlar aldılar ve bu aristokratik âdet XI. yüzyılda halk arasında da yaygınlaştı. Strategoslar ve onlara bağlı olanlar neredeyse kalıtımsal bir topluluk oluşturuyorlardı. En önemli görevler dönemin imparatorunu desteklemeleri koşuluyla birkaç ailenin elindeydi. Sözgelimi, Phokas'ların yükselmesi Makedon soyunun gelişme çizgisini izler. Bunların ilki hanedanın kurucusu Basileios tarafından keşfedilmiştir. Oğlu Büyük Nikephoros, Basileios'un oğlu Leon VI'nın gözde komutanlarından biri olur. Leon VI'nın oğlu Konstantinos VII, ortak imparatorluğu (Romanos Lekapenos'la birlikte) kabul etmek zorunda kalınca Büyük Nikephoros'un çocukları Leon ve Büyük Bardas gözden düşerler ve Konstantinos VII yeniden iktidarın mutlak hâkimi oluncaya kadar sürer bu durum. Konstantinos VII muhafız birliği komutanı Bardas'ı merkez ordusunun komutanlığına getirir ve onun çocuklarından –Nikephoros, Leon, Konstantinos– her birine bir Doğu thema'sı verilir: Anadolulular, ailenin beşiği Kapadokya ve Seleukeia theması. Nihayet, Romanos II 963'te ergin olmayan iki çocuk bırakınca o dönemde muhafız birliği komutanı olan Phokas ortak imparator olur.

İstanbul'da zayıflamış olan eski senato sınıfı VII. ve VIII. yüzyıllarda yaşanan karışıklıklardan sonra kısmen ayakta kalabilmişti; bu sınıfın insanları başkentte çeşitli devlet bürolarında çalışıyorlardı, bazıları da kilise hiyerarşisi içinde yüksek görevlere getirilmişlerdi. Bu bağlamda, Patrik Photios'un ailesi ilginç bir örnektir: kökü VII. yüzyıl sonuna dayanan ilk kuşak ve Basileios II dönemine denk düşen son kuşaklar arasında çok sayıda yüksek devlet görevlisi, VII. ve VIII. yüzyıllarda birçok patrikios çıkmıştır bu sınıftan; o dönemde patrikios'lar sarayın önde gelenleri arasında yer alıyorlardı ve bunlar arasında büyük bir hukukçu olan Cosmas ve dört patrik, Eirene döneminde Tarasios, Mikhail III ve Basileios I döneminde Photios, Basileios II döneminde Sisinnios ve Sergios vardı.

Askeri ve sivil elitler aileleri içinde otorite işlevlerini korumaya çalışıyorlardı, çünkü her kuşağın, yürürlükte olan yasalara göre, kızlar da dahil olmak üzere çocuklar arasında adil paylaşım sonucu azalan servetini yeniden biriktirmesi gerekiyordu. Yüksek sınıftan aileleri birleştiren evlilikler bu ailelerin düzeylerini sürdürmelerine yardımcı oluyordu çünkü kızlar çeyiz getiriyorlardı ama son tahlilde en hızlı biçimde zenginleşmenin yolu imparatorluk himayesiydi. İstanbul'u genellikle prestijli bir yerleşim merkezi yapan da gene imparatorun varlığıdır ama imparatorun vazgeçemediği yaşam boyu bir saygınlıktır bu kesinlikle. Hiç kuşkusuz, ileri gelenlerin, "nüfuzluların" içlerinde yatan özlem özellikle memleketlerinde arazi satın almak, böylelikle memleketleriyle bağlarını güçlendirmektir: sözgelimi, evlilik yoluyla akrabaları Kapadokya'da yaşayan Phokas'lar ve Maleinoi'ler ya da Paphlagonialı Dukas'lar. Bununla birlikte, gayrı men-

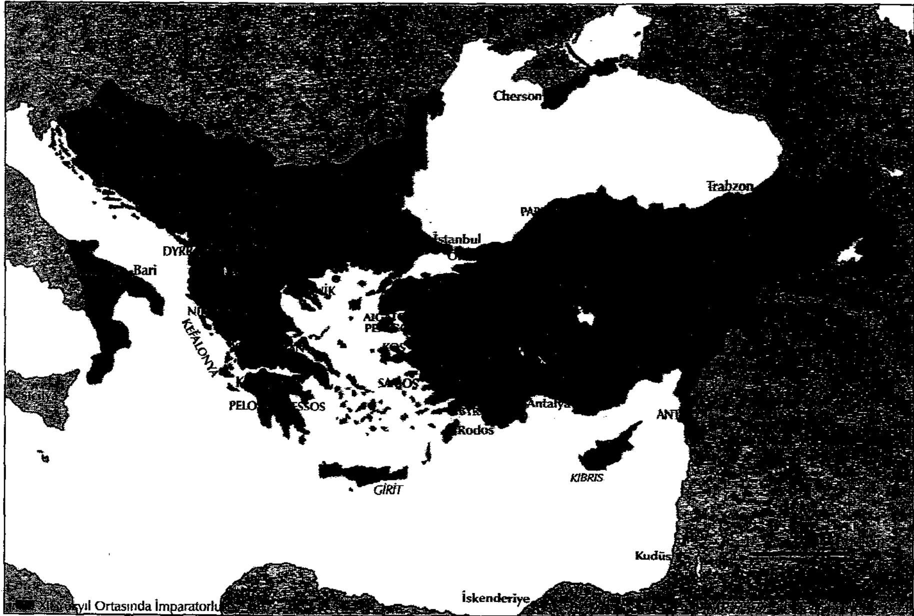
kul geliri, yüksek devlet görevlerinin, makamların ve unvanların sağladığı gelire göre oldukça düşüktü. Çocuklar için bu görevlere talip olma zorunluluğu bu güçlü sülalelerin sadakatini sağlama konusunda hükümdarın eline büyük bir koz veriyordu.

5. – Elitlerin merkezileşmesi. – Basileios II döneminde askeri aristokrasi ve imparatorluk iktidarı arasındaki ilişkilerde büyük değişiklikler olmuştur. Henüz devleti idare edebilecek yaşta olmayan Basileios uzun süre Nikephoros Phokas, İoannes Tsimiskes ve nihayet büyük amcası Basileios Lekapenos'un vesayetinde yaşamıştır. Lekapenos, 972'de Ruslarla yapılan savaşın kahramanlarından biri olan Bardas Skleros 976'da isyan ettiğinde ilk tehlike işaretini alır; Skleros, sonunda, üç yıl sonra, imparatorun yeğeni, muhafız birliği komutanı olan ve etkili destekler sağlayabilmek amacıyla İberli dostlarına başvuran Bardas Phokas tarafından kesin bir yenilgiye uğratılır. Nihayet, Basileios II, yönetimi kendisi ele almaya karar verdiğinde Doğu'nun büyük ailelerinden gelen komutanlarının sandıkları gibi Fırat'a doğru gideceğine Bulgarlara saldırır. Yenilince komutanlarının hoşnutsuzluğunu çeker ve bunlar 986'da Bardas Phokas'ı getirirler başlarına. Anadolu üç yıl boyunca iç savaşlarla bir kez daha tahribata uğradı ve sonunda Basileios II ve kardeşi Konstantinos VIII kurtuluşlarını Kiev hükümdarının yolladığı Varanges'i finanse etme olanağı veren imparatorluk hazinesine borçlu oldular.

Basileios II, zaferden sonra isyan eden komutanlarla birlik olan bütün Anadolu aristokrasisini cezalandırma yoluna gitmedi ve sadece hasım olma cesaretini gösteren Ma-

kedonya hanedanının himayesi altında olan Phokas'ları ve yakınlarını cezalandırdı. Bunların mallarının büyük bölümüne el kondu ve yüksek elit çevresindeki yerlerini kaybettiler. İmparator kartları yeniden dağıttı ve yeni aileleri ön plana çıkardı: Komnenoslar, Dalassenoiler, Botaneiatailer, Theodorokanoiler. Bu arada Melissenoiler, Argiroiler ve Skleroiler gibi öteki aileler de yerlerini korudular. Basileios II bunlardan bazılarını Bulgar prensesleriyle evlendirdi. Bu yeni sınıflandırma çok önemlidir çünkü Komnenos hanedanının çekirdeğinin neredeyse bütününü oluşturur. Aristokrasinin yok olması diye bir şey söz konusu olamazdı çünkü devletin kadrolarını bu sınıf oluşturuyordu.

Basileios II'den itibaren büyük sülalelerin temsilcileri genellikle başkentte yaşamışlar ve yakınlarına iş bulması için imparator nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. Askeri gelenek içinde yer alan aileler daha çok sivil gelenek içinde yer alan ailelere yaklaşırlar ve iki topluluk arasındaki evliliklere daha sık rastlanır ki aralarında bir ayrım yapmayı zorlaştıran bir durumdur bu. XI. yüzyılda askeri görevlerini bırakıp daha kârlı alanlar olarak kabul edilen adalet ve maliyeye kayanlar olmuştur. Komutan kayıpları daha çok Bizans'taki askerlik mesleğinde ilerleme geleneği doğrultusunda yabancıların entegre edilmesiyle ödünlenmiştir. Gerçekten de, Bizans toplumu, dönemlere göre değişen düzeylerde –bu bağlamda, XI. yüzyıl daha açıkken XII. yüzyıl daha kısıtlayıcı gözükmüştür– askeri ve entelektüel yeteneklere açık olmuştur.

Harita III. – XI. Yüzyıl Ortasında İmparatorluk

IV. Bölüm

LATİNLER VE TÜRKLER ARASINDA BİZANS (1057-1453)

İmparatorluğun yitimine doğru giden son dört yüzyılı tek bir gelişme süreci içinde toplama girişimi doğrulanacaktır. Ancak, bundan uzun bir koma dönemi olgusunu çıkarsamamak gerekir, çünkü Komnenoslar dönemi çok parlak olmuştur ama bu yüzyıllar boyunca imparatorlar iki cephede, Latinlere ve Türklere karşı savaşmak zorunda kalmışlardır; bu çatışmalar farklı olmuş ancak imparatorluğun temel yapısını, ekonomik durumunu ve Batı bölgesindeki dinsel özünü, eyaletlerini, aynı zamanda Türk tarafındaki sakinlerinin özgürlüğünü tehdit etmiştir. Bu mücadele tercih edilen siyasetlere göre şanslı ya da şanssız biçimde sürdürülebilmiş ama son tahlilde yaşlı imparatorluğun sonu olmuştur.

I. – Sürdürülen denge (1057-1180)

1. Hanedan krizi. – Hiç evlenmeyen Basileios II yeğenlerini de evlendirmeyi düşünmedi ve kardeşi Konstantinos ölüm döşeğinde vâris olarak Romanos Argiros'u gösterme

ve ona kızı Zoe'yi verme kararı aldığında Zoe çocuk doğurabilecek yaşta değildi. Makedonya hanedanının da sonu geldiğinden taht için yarış başlamıştı. Yarış yasal yollardan –meşru imparatoriçeler Zoe ve Thedora'yla evlenmek ya da onlar tarafından evlat edinilmek– darbelere yol açan silahlı mücadelelere başvurarak sürdürüldü. 1025-1081 arasında Konstantinos Monomakhos dışında hiçbir hükümdar iktidarda sürekli biçimde kalamadı. Bu mücadelelere yüksek aristokrasiye mensup aileler katılmıştır ve bunlar sadece Anadolu'da Müslümanlara karşı mücadele eden aileler olan Diogenailer, Melissenoiler, Burtzailer, Taronitailer, Dalassenoiler değildir, çağdaşlarının "Makedonyalılar" dediği ve Edirne'de yaşayan Tornikioiler, Vatatzesler, Briennioiler gibi ailelerden oluşan ve Bulgar savaşlarına katılmış olmalarının meyvelerini toplayan bir topluluk da söz konusudur bu bağlamda. Nihayet, İstanbul'da da bürokrasi Kerularoiler ya da Makrambolitailer gibi zengin sülaleler ortaya çıkarmıştı. Saray Komnenoslar gibi askerleri de çekiyordu. Bu aristokrasinin büyük bölümü, sözgelimi geleceğin imparatoru İsaakios Komnenos ve kardeşi İoannes'in eğitimiyle ilgilenen Basileios II döneminde başlamıştı. Baş gösteren birçok askeri ayaklanma düşmanların sınırlara yığıldığı bir dönemde imparatorluk ordularını zayıflatmıştır. Nihayet, 1081'de evlilik yoluyla aristokrasinin büyük bölümüne bağlı genç bir komutan olan Aleksios Komnenos iktidarı ele geçirdi ve bir hanedan kurdu; bu hanedan döneminde, oğlu İoannes II ve Manuil'in saltanatlarında bir istikrar ve yenilenme yüzyılı yaşandı.

2. Türk fetihleri. – O döneme kadar yeni bir Bizans istilası tehdidi altında yaşayan Müslüman Doğu birdenbire Türk

istilasıyla altüst olur. Türkler yüzyıllardan beri Yakındoğu ordularında paralı askerler olarak savaşmışlardır. X. yüzyıl sonunda Orta Asya Türkleri Sünniliği kabul etmişlerdir. Atasının adı Selçuk'u taşıdığı söylenen ve bir İran-Afgan hanedanı olan Gazneliler'e hizmet eden kabile isyan eder ve önderleri Tuğrul Bey'le birlikte özgürlüğünü ele geçirmeyi başarır. Tuğrul Bey eski efendisinin topraklarının büyük bölümünü ele geçirdikten sonra 1055'te Bağdat'a girer ve Şii emirlerinin vesayetinden kurtulduğu için mutlu olan Abbasi halifesi tarafından sultan unvanı verilir kendisine. Sultanın ordusunda Bizans eyaletlerini yağmalamalarına izin verilen ve barış zamanında sıkıntı yaratan çok sayıda Türkmen ve göçebe vardı. Sultan 1054'te ordusunun başına geçerek çok iyi tahkim edilmiş Malazgirt Kalesi'ne doğru yolu çıktı ancak kararlı ve güçlü bir savunma karşısında başarılı olamadı.

Selçukluların amacı, Bizanslıların Ermenistan ve Suriye'de Müslümanların aleyhine gelişen son kazanımlarını geri almaya hazır gibi görünseler de Bizans İmparatorluğu'nu fethetmek değildi. Özellikle Şii Fatımi halifesini saf dışı etmek istiyorlardı. Eski Roma themalarının büyük ölçüde askerden arındırılmış olması nedeniyle Anadolu içlerine daha kolay giren Türk akıncıları yüzünden büyük sıkıntıya düşen Bizanslıların en güzel sitelerinden bazıları, Malatya, Theodosiupolis, Kayseri (Kapadokya), Khonai yağmalandı. Bu arada birçok Türk çetesi de Bizanslılar tarafından yok edildi.

1071'de eski bir komutan olan ve sınırlardaki düşmanları püskürtmesi amacıyla iktidara getirilen imparator Romanos Diogenes Mısır'a giden Sultan Alparslan'ın ordusuna sal-

dırmaya karar verdi ama 1071'de Van Gölü yakınlarındaki Malazgirt'te yenilgiye uğradı. Bu bozgun sonrasında imparatorlukta tahribata yol açan bir iç savaş patladı, çünkü çatışan taraflar iyi savaşçılar oldukları düşünülen Türklere başvurdular ve onları eyaletlere ve kendi güçleriyle alamayacakları tahkimli kentlere soktular. Böylece, Kutalmış'ın çocukları, Alparslan'ın kuzenleri, büyük İran İmparatorluğu'nun ayrılıkçıları Selçuklular 1081'den önce İznik'e yerleştiler ve İstanbul'un karşısındaki Marmara kıyılarına kadar gittiler. Roma topraklarında yaşadıklarından kendilerine Rum denen Selçuklular kısa sürede Anadolu'nun büyük bölümünü denetim altına aldılar, Antakya'yı da ele geçirdiler ama bu kenti Orta ve Kuzey Anadolu'ya yerleşmiş başka bir Türk kabilesi olan Danişmentliler'le paylaşmak zorunda kaldılar. Birkaç onyıl içinde, büyük Arap saldırılarına karşı güçlü bir direniş göstermiş olan orduların beşiği Anadolu elden çıktı. Bu şaşırtıcı gerilemenin nedeni sayılan Türkleri asimile edememenin önemini kavrayamayan komutanların bilinçsizliği, ülkeyi ayakta tutan kentlerin Türkmenlere teslim edilmesi, Kapadokya halkının belli ölçüdeki ilgisizliği, Romanos IV Diogenes'in hasımları Dukailer tarafından utanç verici bir biçimde kör edilmesi ve, nihayet, Aleksios Komnenos'un saltanat döneminin hemen başında bölgeye iyice yerleşememiş olan Türklere Norman ve Peçenek saldırıları yüzünden müdahale edememiştir. Şunu da ekleyelim ki, Orta Anadolu yaylalarının iklimi ve otlakları göçebe Türklerin yaşam biçimine son derece uygundu.

Bizanslılar Balkanlar'da Türk ırkından ve pagan inançlarından vazgeçmemiş başka göçebe Türk kabileleriyle, Uzlar, Peçenekler ve Kumanlarla savaştılar ve çok ağır kayıplar

vermelerine rağmen XI. yüzyıl sonunda onları yendiler ve asimile ettiler.

3. Latin dinamizmi. – İlk kez doğu yollarına düşenler İtalyanlar olmuştu ama XI. yüzyılda birçok Latin tüccar, hacı ve askeri de katılmıştı onlara. Bizanslı tüccarların etkin olmalarına ve Akdeniz limanlarında, özellikle İskenderiye'de varlıklarını hissettirmelerine rağmen Bizans'la yapılan ticareti Amalfililer ve Venedikliler denetliyordu. 1082'de Venedikliler Norman istilacılara karşı onların donanmalarına ihtiyacı olan imparator Aleksios Komnenos'tan uzun vadede etkili olan bir avantaj elde ettiler. Venedikliler bu önemli hizmetleri karşılığında gümrük vergilerinden muaf tutuldular ve bu rekabet avantajı sayesinde sadece öteki Batılılar karşısında değil, Yunanlılar karşısında da üstünlük sağladılar. Ayrıca, başkentin en etkin limanı kabul edilen Haliç'te de bir mahalle onlara ayrıldı. Aleksios ve ardılları Venedik'in etkisini sınırlamak amacıyla, daha sonra, Pisa ve Cenova'da fazla önemli olmasa da başka ayrıcalıklar tanımak zorunda kaldılar onlara. Bununla birlikte, İstanbul zorunlu aracı işlevini sürdürüyordu çünkü Karadeniz kapalıydı.

Çoğu zaman bu anlaşmanın Bizans çıkarlarına aykırı olduğu belirtilmiştir ama iktisadi alanda ters etkileri 1204'ten önce değerlendirilmiştir, çünkü Doğu Akdeniz'deki ticaret hacmi henüz çok sınırlı boyutlardaydı. Bu bağlamda, psikolojik zararlar daha fazla hissedilmiştir: başkentte yaşayan Bizanslılar küstah buldukları Latinlere tanınan ayrıcalıkları haksız buluyorlardı ve bunları kabul etmeleri gitgide zorlaştı. Latin tüccarlar nüfusları hızla artan İtalyan kentlerini beslemek amacıyla ithal ettikleri buğdayı taşradan yük-

lüyorlardı ve büyük toprak sahiplerini zenginleştiriyorlardı; çok geniş imparatorluk ailesinin mensupları, bu zengin mülk sahipleri onlara artık değerlerini satıyorlardı.

Latinler, özellikle Normanlar, değerli askerler olmaları dolayısıyla imparatorların ordusunda sık sık görev aldılar. Mükemmel süvarilerdi ve Bizans ordusu mızraklı yoğun saldırılar yapabilecek askerlerden yoksundu, çünkü Batı'da uygulanan bu yeni taktiği uygulamaya geçirememişti. Ödemeler geciktiğinde bazı disiplinsizliklerine rağmen bu paralı askerlerden Komnenoslar ve Paleologoslar döneminde sürekli yararlanıldı. Bunların bir bölümü hac ya da Kudüs yolunda İstanbul'dan geçerlerken silah altına alınıyorlardı. Gerçekten de, Macarların yeni bir Hıristiyan krallığı içinde istikrar kazanmalarından sonra Kutsal Topraklara doğru karayolu Batılı soylular ve kendilerine bağlı olanlar tarafından daha sık kullanılmaya başladı. Bizanslılar XI. yüzyıl başında Lombard hükümdarlarının hizmetlerine aldıkları paralı asker çetelerine karşı savaştıkları sırada Norman savaşçıların yeteneklerine yakından tanık olmuşlardı. Robert Guiscard'ın komutasında savaşan ve çok kalabalık olmayan Normanlar gene de imparatorluk için kesinlikle kötü bir yıl olan 1071'de Bari'yi ele geçirdiler sonunda. Mikhail VII döneminde imparatorluk yönetimi Guiscard ve adamlarını Türklere karşı savaşmaları için hizmetlerine almayı düşünmüş, bir yandan da Guiscard'ın kızı ve tahtın varisi arasında bir evlilik tasarlamıştı. Ama 1081'de kendi hesabına İstanbul'u ele geçirmek isteyen Guiscard Otranto Boğazı'nı geçti, *Egnatia yolu*na hâkim olan Dyrrakhion'u fethetti ve oğlu Bohemond 1085'te ölünceye kadar Balkanlar'ı tehdit etti.

Dinsel farklılıklar engel oluşturmuyordu, çünkü Hıristiyan birliği duygusu sonuçları ağır olan bir olaya rağmen ağır basıyordu: 1054 bölünmesi. Batıda papalık laiklerin egemenliğinden kurtulmak istiyordu ve yetki çatışması denen olaya yol açtı bu durum. Patrik ve kilisenin imparatorlar tarafından çok sıkı biçimde denetlendiği Bizans İmparatorluğu'nda böyle bir gelişmeyi düşünmek bile mümkün değildi. İlk reformcu papalardan biri olan ve özellikle Roma'nın merkez olmasını isteyen Leo IX Patrik Mikhail Kerularios'u buldu karşısında. Uzlaşmaz kardinal Humbert'in başkanlığındaki papalık delegasyonu ortak düşmana, Güney İtalya Normanlarına karşı papa ve İmparator Konstantinos IX Monomakhos arasındaki ittifakı güçlendirmek amacıyla İstanbul'a gitmişti. Humbert Roma'nın üstünlüğünü sağlamak amacıyla imparatorluğun desteğini alabileceğine inanıyordu ve patriği aforoz etti. Bizans Kilisesi'nden ve başkent halkından aldığı destekle güçlenen patrik sert bir tepki verdi ve o da Temmuz 1054'te papalık delegasyonunu aforoz etti, dolayısıyla bir bölünmeye neden oldu.

İki kilise arasında ilk kopma değildi bu; Normanlara karşı bir ittifak amacıyla papalık ve imparatorluk arasındaki görüşmeler bir süre devam etti. Bu kopma, papaların Batı Hıristiyanlarını Doğu'ya yardım etmeleri için teşvik etmelerini engellemedi. Öte yandan, Kerularios da öteki Doğu patrikleri üstündeki gerçek otoritesini sürdürüyordu. Bununla birlikte, bölünme Hıristiyanlığın iki tarafını birbirlerinden yavaş yavaş uzaklaştıran ayrılıkların işaretiydi ve birkaç onyıldan sonra kiliselerin birliğinin arzulanmakla birlikte gerçekleşmesinin kolay olmadığı kesinleşti. İstanbul'un 1204'te Latinler tarafından alınması, imparatorluğun yıkıntıları

üstünde bir Latin kilisesinin kurulması düşmanlıkları körükledi.

4. Bizans ve Haçlı seferleri. – Papa Gregorius VII ve daha sonra Urbanus II, Placenta ve Clermont (1095) konsillerine Latinleri davet ettiler ve Türkler tarafından ezilen doğudaki kardeşlerini kurtarmalarını istediler onlardan. İmparator Aleksios Komnenos da özellikle askeri yardım talebiyle Batı'ya birçok haberci göndermişti. Sonuçta, Haçlı seferleri dediğimiz muazzam bir silahlı hac hareketi çıktı ortaya ve bu seferlerin amacı Yunanlılara yardımın ötesinde Kudüs'ü ele geçirerek Kutsal yerlere serbestçe ulaşabilmekti. Haçlı seferleri komutanları –Godefroy de Bouillon, Raymond de Saint-Gilles, Toulouse kontu, Etienne, Blois kontu, Tarantolu Bohemond– yeterli bir donanmaya sahip olmadıklarından İstanbul'a giden karayolları güzergâhlarını izlemeyi tercih ettiler. Aleksios Komnenos basit paralı askerler olmadıklarını bildiğinden ağırladı onları. İki amacı vardı: Latinleri İstanbul'dan olabildiğince hızlı bir biçimde uzaklaştırmak ve yeniden Anadolu'ya girmek için onların varlığından yararlanmak. Keşiş Pierre'in disiplinsiz çetelerinin hızla boğazdan geçmelerini sağladı ve bu çeteler İznik'te Türkler tarafından yok edildi. Haçlıların efendileriyle bir anlaşma yaptı; buna göre, "Haçlılar" Bizanslıların kaybettikleri bütün kentleri onlara geri verecekler, karşılığında da lojistik destek alacaklardı ve imparator bizzat komutasındaki bir orduyla destek sağlayacaktı onlara. Bizans geleneklerine yabancı olmayan Norman Bohemond, Anne Komnenos'un düşüncelerinin tersine, Aleksios'la kolayca anlaştı, çünkü Doğu'daki Bizans ordularının komutanı olmayı umut ediyordu.

1097'de fethedilen İznik Aleksios'a geri verildi ama Bohemond Antakya'yı ele geçirdikten sonra sözünü tutmadığı gerekçesiyle imparatora vermek istemedi kenti. Aslında, Antakya kuşatmasından kaçan Haçlı komutanlarının kötümser raporlarına kanan Aleksios, tehlikeye düştükleri anda Latinlere yardım etmekten vazgeçti. Aleksios, daha sonra oğlu İoannes II Kuzey Suriye egemenliklerinden vazgeçmediler ve bu durum Antakya Latin prensleriyle şiddetli çatışmalara yol açtı. Haçlılar nihayet Kudüs'e ulaştılar ve 15 Temmuz 1099'da kenti ele geçirdiler. Daha sonraki yıllarda yeni Doğu Frank devletlerini güçlendirmek amacıyla batıdan asker gönderildi ama bunlar dağınık hareket ettiklerinden Türkler tarafından yok edildiler. Aralarında Bohemond'un da bulunduğu bazı Latinler imparatorun bu takviye güçlerini Türklere kendisinin teslim ettiği dedikodularını yaydılar. Bu suçlama genel kabul görmedi ama I. Haçlı Seferi'nin birçok safhasının Latinler ve Yunanlılar arasında karşılıklı kuşkulara yol açmış olduğu kesindir.

Bu arada, Aleksios Komnenos Haçlı seferlerinden yararlandı çünkü Latinler karşısında ağır bir yenilgi alan Selçuklu Türkleri başkentleri İznik'i yitirmişlerdi. Türkler ovaya çekildiler ve orada yeni bir başkent kurdular: Konya. Bizanslılar tarıma son derece elverişli arazilerin ve de İznik ve İzmir gibi aktif kentlerin bulunduğu Batı Anadolu'yu Türklerden geri alabildiler ve kuşatılmış Antalya Limanı'nı kurtardılar.

5. Manuel Komnenos: son parıltı. – Komnenos hanedanının üçüncü imparatorunun şöhreti tartışmalıdır. Çağdaş Batılı kronikçilerin büyük bölümü kendisini överken Yunanlılar farklı düşüncelere sahiptir bu konuda. İoannes

Kinnamos tutkulu bir savunucusu olarak dikkat çekerken Niketas Koniates bilançosunun negatif olduğunu söyler açıkça ve imparatorluğun güçlerini tükettiğini ileri sürer. Kabul etmek gerekir ki, Manuel yaşamının büyük bölümünü savaşarak geçirmiştir. Güney İtalya'yı tekrar fethetmek istemiş ama İustinianos gibi emperyal bir siyasete dönmeyi düşünmemiş, sadece sözgelimi Roger II'nin saldırıları gibi Norman saldırıları engellemek amacını gütmüştür bu bağlamda. Gerçekten de, Fransız Louis VIII ve İstanbul çevresindeki Bizans birliklerini örgütleyen Alman Conrad III komutasındaki II. Haçlı Seferi'nden yararlanan Roger II, zengin Korinthos ve Thebai kentlerine saldırmış ve kentlerin ipekli kumaş zanaatkârlarından bir bölümünü Sicilya'ya götürmüştü; ayrıca Korfu'da bir kale yaptırmış ve Bizans imparatoru Venediklilerin yardımıyla bu kaleyi geri alabilmek için yıllarca uğraşmıştır.

Öte yandan, Manuel Sırplara ve Macarlara karşı da seferler düzenlemiş ve bu sayede tartışmasız biçimde Balkan Yarımadası'nı denetleyen tek hükümdar olmuştur. Antakya prensliğini güç kullanarak ortadan kaldırmak isteyen öncüllerinden farklı bir siyaset izleyerek, tersine, Doğu Frank devletlerinin vazgeçilmez bir partneri olmayı amaçlamıştır. Nureddin ve komutanı ve ardılı Selahaddin'in güçlerinin artmasından endişelenen Kudüs krallarına yaklaşmış ancak Mısır'ın olağanüstü kaynaklarından yararlanmak amacıyla düzenlenen askeri harekatlar başarısız olmuştur. Bununla birlikte, Manuel Doğu Latinlerini desteklemek amacıyla büyük bir servet harcamış ve Hıristiyanların mutluluğu için çalışan cömert ve temkinli bir hükümdar olarak tanınmıştır.

Manuel Anadolu'yu da unutmamış ve Kilikya'daki Ermenilerin bağımsızlık hareketlerini yok etmeye çalışmıştır; XI. yüzyıl sonunda Ermenistan'daki Selçuklu istilalarından sonra Ermeniler daha güvenli buldukları güneye doğru göç etmişlerdir kitleler halinde. Onun ölümünden sonra, bölgeyi ellerinde tutan Rupenitler sonunda bağımsızlıklarını kazandılar ve 1198'de Kilikya'nın sahibi Leon krallık tacını giydi. Manuel kısmen güç kullanarak Danişmentliler'e ve Selçuklular'a da egemenliğini kabul ettirir. İmparator 1162'de II. Kılıçarslan'a sarayda görkemli bir karşılama töreni düzenler. Kendine çok güvenen Manuel Selçuklu sultanının Danişment devletini kendi sınırları içine katmasına ses çıkarmaz ve Konya'ya bir sefer düzenlemek zorunda kalır. 1176'da Selçuklu başkentini kuşatmak amacıyla güçlü bir ordu düzenler ama Myriokephalon geçidinde pusuya düşürülür ordusu. Bizans ordusu tamamen yok olmaz ve Bizans topraklarını koruyabilecek güçtedir ama Bizanslıların Anadolu'ya yeniden egemen olma umutları tamamen yok olmuştur.

Manuel döneminde imparatorluk yönetimi Bizans tarihinin son döneminin belirgin özelliklerini kazanır. Aristokrasi imparatorluğun kaderini belirlemiştir her zaman ama Komnenos iktidarıyla birlikte imparatorluk bünyesinde akrabalığın rolü o kadar artar ki sosyal hiyerarşi imparatorla yakınlığa dayanır. İmparatorların kardeşlerine *sebastokrator* sanı verilir ve öteki akrabalara da "sebast" sanı verilir: bu san onları halkın geri kalan bölümünden ve Komnenoslar iktidarında bu sanları alamayan yüksek devlet görevlilerinden ayırır. Ordunun en iyi komutanları eşlerini çoğu zaman hızla üreyen bu topluluk arasından seçerler ve böylelikle bu

yüksek aristokrasi akıllıca istihdam edilir, bir uyum sorunu yaşanmaz bu bağlamda.

Öte yandan, Komnenos imparatorları başkent halkıyla da yakından ilgiliydiler. 1081'de Aleksios kente girdiğinde şiddet ve yağma olayları görülmüştü ama İoannes II ve özellikle de Manuel bütün başarılarını İstanbul halkıyla paylaşmış ve böylelikle kent aracılığıyla eski zafer geleneğiyle bütünleşmiştir. Bu imparatorlar aynı zamanda devlet dairelerinde çalışan entelektüel elitle de uzlaşmışlar, bu insanları saraya davet etmişler, imparatorluk adına onları övmüşler ve en önemli kilise görevlerini de onlara vermişlerdir.

6. Refah. – Yavaş nüfus artışının sonuçları XI. yüzyıldan itibaren daha açık seçik biçimde görülmeye başlar. Bizans kentleri, özellikle Konstantinopolis'te nüfus yeniden artar ve kentler sadece idari ve askeri kentler olmaktan çıkarlar. Komnenoslar döneminde başkent belki 300-400 bin olan nüfusuyla Ortaçağ'daki en yüksek noktasına ulaşır. Yiyecek maddesi boldur bu dönemde: Trakya ve Bithynia bölgelerinden buğday gelir, Boğaz balıkçılarının tuttuğu balıkların fiyatları da çok ucuzdur. Taşra kentleri de uyuşukluktan çıkarlar ancak bu kentlerin nüfusu genel olarak 10.000'i aşmaz ve bu bağlamda sadece Balkanlar'daki barış ortamından yararlanan Selanik, belki Efes'in yerini alan İzmir ve tabii ki Doğu kentleri Antakya, Urfa ve Ani istisna oluşturur.

Kırsal kesimde köylerin sayısı artar ama bu gelişmenin yoğunluk ve ritmini hesaplamak zordur. Belgeler sadece Makedonya bölgesiyle ilgili olarak kesin bilgiler verir ve bu bilgiler Aynaroz Dağı manastırları arşivlerinden gelir. Bu belgelerden edinilen bilgilere göre, yeni kırsal yerleşim böl-

geleri basit köy oluşumu çevresine bağlıdır ve bu olumlu gelişme XIII. yüzyıldaki siyasal çalkantılara rağmen XIV. yüzyıla kadar sürmüştür; ellerindeki tarım alanları sınırlı olan köylüler bu dönemde çok değerli olmayan tarım alanları açmak zorunda kalmışlardır. Ancak bu gelişmeler hiçir biçimde bir tarım devrimine yol açmamıştır.

Bizans İmparatorluğu o dönemin Avrupa'sından farklı değildi ve yayılma hareketine sürüklenmiştir; bu hareket XIV. yüzyıl ortalarında müthiş kayıplara yol açan, tekrarlayan veba salgınının birkaç onyıl öncesine kadar sürmüştür. Bölgesel farklılıkları tespit etmek zordur. Balkanlar'ın, Makedonya gibi sürekli bir gelişmeye sahne olduğu sanılıyor, oysa, Anadolu'daki Türk istilası batıda hissedilen olumsuz bir etki yapmıştır. Bu gerileme başkente komşu olan Bithynia'da çok çabuk telafi edilmiş, buna karşılık, Adramyttion Manuel'in saltanat döneminin başında ıssız bir bölge olarak kalmıştır. Daha sonra, aynı zamanda Bizans ve Selçuklu ülkesi olan Anadolu da olumlu koşullardan yararlanmıştır. Yeniden gelen bu refah bölgede 1204'ten sonra kurulan İznik devletinin ne kadar sağlam temellere oturduğunu gösterir. Nihayet, Osmanlı fetihlerinin getirdiği karışıklıklar konjonktürel zorluklarla birleşmiş ve nüfusun tekrar azalmasına yol açmıştır ve yeni Türk boylarının gelişiyle de bu durumun telafi edildiği söylenemez.

Kent pazarlarının (özellikle İstanbul) büyümesiyle ve Akdeniz'de ticaretin canlanmasıyla birlikte zanaat ve ticaret etkinlikleri de gelişir. Lüks eşya üretimi büyük ölçüde başkentte yoğunlaşmıştır; Thebai ya da Korinthos gibi taşra kentlerinde çok etkin atölyeler çalışır, bu atölyelerde üretilen çok ünlü ipekli kumaşlar kente gelen İtalyan tüccarlar

tarafından yerinde satın alınır. Selanik'te, Aziz Demetrios'ta kurulan panayıra Akdeniz bölgesinin her tarafından gelen tüccarlar katılırdı.

Üretimin artmasıyla imparatorlar önemli vergi gelirlerine kavuşmuşlardır. Hiç kuşkusuz, iç savaşlar ve iç istilalar yüzünden büyük zorluklar baş göstermişti, çünkü gerekli askeri harcamaların arttığı bir dönemde istila edilen bölgelerden vergi alınamıyordu. Dolayısıyla, *nomisma* XI. yüzyılda ilk kez ve sınırlı ölçülerde yıpranmıştır ve bu olgu aynı zamanda ekonomik gelişmeye göre maden stokunun erimesinin sonucu olarak yorumlanabilir, daha sonra gerçekten bir felaket olan ikinci bir devalüasyon gelir ve yarattığı olumsuz koşullar Aleksios Komnenos'un yeni bir altın parayı (hiperper) tedavüle çıkarmasına kadar sürer ve bu para uluslararası ticarette bir yüzyıl boyunca istikrarlı bir biçimde kullanılmıştır.

7. **Kozmopolit bir başkent.** – Özellikle İstanbul'da elitlerin sürekli zenginleşmesi yeni yapılarla yansır. XI. yüzyıl imparatorlarından her biri geniş mülklerle donatılmış görkemli bir manastır bırakmıştır ve bu mülkler sayesinde bu manastırlar bir *oikos*, iktisadi işletme olmuştur. Bunların en ünlüsü olan ve Konstantinos IX Monomakhos tarafından yaptırılan Manganes'te aynı zamanda yüksek devlet görevlileri yetiştiren bir hukuk okulu vardı. Komnenoslar geleneği sürdürdüler, Aleksios Öksüzler Yurdu'nu yeniledi ve oğlu İoannes II kiliseleri bugün de görkemini koruyan Pantokrator Manastırı'nı kurdu. Büyük Saray Komnenoslar döneminde imparatorların olağan ikametgâhı olmaktan çıkmış ve imparatorlar Edirnekapı ile Haliç arasındaki Blakhernai

Kilisesi yanında yeni bir saray yaptırmışlardır. Başkentteki yapıların büyük bölümünün sahipleri hayır kurumları ve manastırlardı.

II. – Avrupa'ya kapanma (1180-1341)

1. IV. Haçlı Seferi ve sonuçları. – Dönemin tanıklıklarına göre, Manuel Komnenos'un ölüm yılı 1180 Bizans gerilemesinin başladığı yıldır ve çok doğru bir gözlemdir bu. İmparator iktidarı ergin olmayan bir çocuğa bırakıyordu her zamanki gibi, Aleksios II'nin annesi, Latin kökenli Antakyalı Maria'nın naipliği kısa sürede ayaklanmalara yol açmıştır ama Andronikos I Komnenos'un iktidarı kanlı bir biçimde ele geçirmesi, sonunda İstanbul halkı tarafından linç edilmesiyle sonuçlanmıştır. Tesadüfen tahta çıkan İsaakios Angelos Valakların ve Kumanların desteklediği yeni Bülgar ayaklanmasını bastıramadı. 1195'te kardeşi tarafından iktidardan uzaklaştırıldı. İktidardaki bu istikrarsızlık bazı eyaletlerin özerklikçi eğilimlerini güçlendirdi: sözgelimi, bugünkü Alaşehir çevresindeki Lydia, Kıbrıs ya da Peloponnessos. İmparatorluğun kısa sürede zayıflaması, Kudüs'ün Selahaddin tarafından geri alınmasıyla sonuçlanan III. Haçlı seferiyle kesinleşmiştir. 1191'de, Kıbrıs, başlarında Arslan Yürekli Richard bulunan İngilizler tarafından alındı ve Kudüs krallığının mağlup hanedanı Lusignan'lara verilen yeni bir Doğu Frank devleti oldu. Güçlü bir orduya sahip olan Friedrich I, Barbarossa Isaakios II'yi bir anlaşmaya zorladı ama bu arada da İmparator Selahaddin'le bir ittifak yapmış olduğundan Bizans İmparatorluğu'nu fethetmek için uygun bir zaman

olduğunu da düşündü. Manuel Komnenos'un bütün eserleri yok olmuştu.

Haçlılar Kudüs'ü geri almak umuduyla deniz yoluyla Mısır'a yeni bir saldırı düzenlerler. Baudouin de Flandre ya da Boniface de Montferrat gibi hükümdarlar tarafından yönetilen Haçlılar Venedik'te toplandılar, orada daha önceden kiralanmış olan gemiler bekliyordu kendilerini. Vaat edilen parayı –aslında ilk plana göre öngörülenden daha az kişi katılmıştı sefere– alamayan Venedikliler, Haçlılara, telafi amacıyla, onlara düşman olan Dalmaçya kenti Zara'yı ortadan kaldırmayı önerdiler. Bu sapmanın papa tarafından kesinlikle mahkûm edilmesine ve askerlerin büyük bölümü tarafından reddedilmesine rağmen, Haçlılar bu Hıristiyan kentine saldırdılar. Tahttan indirilen İmparator İsaakios II'nin oğlu, İstanbul'da hapishaneden kaçan Aleksios, Haçlılar'a iktidarı denizaşırı seferlere önemli bir destek karşılığında kendisine vermelerini teklif ettiğinde Haçlılar bu öneriyi sert tartışmalardan sonra kabul ettiler.

Temmuz 1203'te Latin donanması İstanbul surları önüne geldi. Ordu karaya çıktı ama kentin kapıları açılmadı bu orduya. Bununla birlikte, Aleksios III Angelos saldırganları püskürtemedi ve karanlık bastıktan sonra başkentinden kaçtı. Kent sakinleri İsaakios II'ye başvurmaya karar verdiler; İsaakios oğlunu ve Latin komutanları kabul etti ancak birliklerinin kente girmesine izin vermedi. Eyaletler yeni imparatoru tanımadılar, öyle ki, imparator verdiği sözleri yerine getiremedi. Müttefiklerinin yararına ağır vergiler koyduğundan halk nefret etti kendisinden, sonuçta tahttan indirildi ve yerine Latinleri denize dökmeye kararlı bir imparator, Aleksios V Murtzuphlos geçti. Haçlılar saldırıya geçtiler ve

o güne kadar (12 Nisan 1204) aşılamayan çok güçlü surları aşmayı başardılar. İstanbul Latin İmparatorluğu kurulmuştu ve Haçlı seferlerinin sapmalarını kesinlikle mahkûm eden Papa Innocentius III sonunda başarısından dolayı mutlu olmuştu ve böylelikle Kilise Yeni Roma'da bir Latin patrikliği kurma olanağı buluyor, bölünmeye son veriyordu.

2. **İznik İmparatorluğu.** – İstanbul'un düşmesi anarşiye yol açtı ve özerk prenslikler kurmak isteyen birçok yerel önder ortaya çıktı ama başta bu durumdan yararlananlar Yunanlıların düşmanları oldu. Selçuklular denizlere ulaşabildiler, Karadeniz'de Sinop'u ve Akdeniz'de de Antalya'yı ele geçirdiler, ticari etkinliklerini hızlandırdılar. Haçlı seferleri liderlerinden biri olan Boniface de Montferrat Selanik Krallığı'nı kurdu. Bazı vasalları Peloponnessos'a yerleşerek Akaia Prensliği'ni kurdular. Venedikliler de sonunda Girit, Eğriboz, Korfu'yu işgal ettiler.

Bununla birlikte, Yunanlılar boyun eğmediler ve imparatorluk soyundan birçok önder Edirne'de Bulgarlar tarafından yenilgiye uğratılan Latinlerin zayıflamasından yararlanarak üç devlet kurdular. Andronikos Komnenos'un soyundan gelenler tarafından kurulan birincisi Trabzon'dan Paphlagonia'ya kadar uzanıyordu. Dukas-Angeloilerin önderliğinde kurulan ikincisi Epir dağlarındaydı ve üçüncüsü de Aleksios III'ün damadı Theodoros Laskaris tarafından kurulmuştu. Laskaris, 1204'te İstanbul'un alınmasından önce Boğaz'ı geçmiş ve İzmir ve İznik'i ele geçirerek Batı Anadolu'ya hâkim olmuştu. İmparatorluğu yeniden kurmak için eski başkentini geri alması gerekiyordu ve üç yeni Yunan önderinden her biri bir yandan hasımlarını yok etmeye çalı-

şırken bir yandan kente saldırdılar. İlk elenenler imparatorluğun kendilerine ait olduğunu iddia eden Trabzon Komnenosları oldular. Pontus-Eukseinos (Karadeniz) kıyılarında varlığını sürdüren devletleri Türk saldırılarıyla yavaş yavaş küçüldü ama başkentleri çevresinde homojen bir Yunanlı nüfus kaldı. Epirli Theodoros Angelos bir süre konumunu korur gibi gözüktü çünkü 1217'de Latin takviye ordusunu yok etti ve Selanik'i geri aldı. Kazandığı başarılarla güçlendi ve kendisini imparator ilan etti ama 1230'da, Klokonitsa'da Bulgarlar karşısında uğradığı bozgunla bütün umutlarını yitirdi. Theodoros Laskaris kentten kaçan İstanbul elitlerinin büyük bölümünü çevresinde toplamayı başardı. Anadolu'daki öteki önemli ayrılıkçıları yok etti, İznik'te bir Yunan patrikliği kurulmasını sağladı. Buraya atanan patrik Otoneianos'un ilk işi onu *basileus* ilan etmek oldu.

Yeni Yunan imparatoru 1211'de Selçuklu sultanını yenilgiye uğrattı, aradan üç yıl geçtikten sonra İzmir bölgesine kadar girmeyi başaran Latin imparatoru Henri de Hainaut'nun saldırısından kurtulmayı başardı. Theodoros, 1221'de damadı ve ardılı İoannes III Batatzes'e mütevazı ama istikrarlı bir devlet bıraktı. Batatzes 1243'te Moğolların Selçukluları yenmesinden yararlandı; böylelikle doğu sınırıyla ilgili tüm kaygılarından kurtulmuş oluyordu. Asya eyaletleri birkaç onyıl boyunca tam bir barış yaşadılar. İmparatorun uyruklarıyla yakından ilgilenmesi, imparatorluk mülklerini iyi yönetme kaygısı, görevlilerin dikkatli bir biçimde denetlenmesi köylülere refah getirdi. Bizanslılar Moğolların Anadolu'yu istilası dolayısıyla baş gösteren kargaşa içinde aç kalan Selçuklulara tarım ürünleri satma olanağı buldular. Vergilerden sağlanan gelirle halkı ezmeden güçlü

bir ordu kurma olanağı bulundu ve böylelikle Batatzes Asya Latinlerini kovdu, Edirne'yle birlikte bazı Avrupa eyaletlerini geri aldı, daha sonra, 1246'da, halkının desteği sayesinde Selanik'i geri aldı. Latin imparatoru kent dışına çıkamamasına rağmen İstanbul'u alamıyordu, çünkü surlar müthiş bir engel oluşturuyordu ve Karadeniz'e ulaşmalarından sonra avantajlı ticari konumlarını yitirmek istemeyen Venedikliler Karadeniz tarafından her türlü saldırı ve kuşatmaya karşı koyuyorlardı. Ayrıca, İznik'te elitler bölünmüşlerdi ve kimilerine göre İstanbul'un geri alınması öncelikli bir amaç olmamalıydı. İoannes Batatzes dönemi Asya eyaletlerinde yaşayan halklarda bir altın çağ izlenimi bıraktı ve bu hükümdar öylesine yüceltildi ki birkaç onyıl sonra kriz döneminde Türk işgalcilere karşı yardımı beklenen bir aziz gibi görüldü.

3. İstanbul'un geri alınması ve Latin tehlikesi. – 1259'da imparatorluk soyundan bir komutan, Mikhail Paleologos kendisini naip, daha sonra da İoannes III'ün torunu İoannes IV Laskaris'le ortak imparator ilan ettiriyordu. Gerçekten de, koşullar bir eylem adamına ihtiyaç olduğunu gösteriyordu. O yıl Latinler bir koalisyon oluşturmuşlardı ve bu koalisyon içinde İzniklilerin tüm rakipleri vardı: Akaia hükümdarı, Guillaume de Villehardouin, Sicilya Kralı Manfredi ve Epirliler. Kardeşi tarafından gönderilen İoannes Paleologos Makedonya'daki Pelagonia koalisyonunu ezmeyi başardı ve Guillaume'u esir aldı; Guillaume ancak Peloponnessos'un güneydoğusunu ve Mora Bizans eyaleti Monembasia Limanı'nı bırakmak koşuluyla kurtarabildi kendisini.

Mikhail VIII İstanbul'u geri almayı düşünüyordu ama 1260'taki ilk girişimi başarılı olamamıştı. Venedikliler'in ra-

kipleri Cenevizlilerle görüşmeye karar verdi ve 1261 ilkbaharında, İzmir yakınlarındaki imparatorların mekânı Nymphaion'da bir anlaşma imzaladı onlarla. Cenevizliler, donanmalarının yardımıyla İstanbul geri alındığı takdirde Venediklilerin yerini almış gibi olacaklardı. Gerçekten de, küçük bir birliğin başındaki Aleksios Strategopulos surlarda hiç asker bulunmadığını fark ederek Temmuz 1261'de askerlerini kente soktuğunda neredeyse hiç savaşmadan düşmüştü kent. Bu beklenmedik zafer 15 Ağustos'ta Ayasofya'da yeniden taç giyen, ertesi yıl İoannes IV'ü kör eden Mikhail VIII'in iktidarını güçlendirdi.

1261'de durum göründüğünden daha kötüydü. Gerçekten de, yağmalanan ve 1203-1204'te çıkan olaylarda üç kez yangın geçiren, Venedik mahallesi dışında çok yoksul Latinler tarafından kaderine terk edilen kentin yeniden imar edilmesi İznik'te biriktirilen kaynakların büyük bölümünü yuttu, surların restorasyonu ve yükseltilmesi daha fazla harcama gerektirdi. Ayrıca, memurlara, sayıları artan askerlere daha fazla ödeme yapılması gerektiğinden mali denge ister istemez hassaslaştı. Angeloslar döneminden beri değeri düşürülen altın paranın değeri daha da düştü ve İoannes V Paleologos döneminde altın para basmaktan vazgeçildi ve bu paranın yerini sıradan gümüş paralar aldı.

Siyasal düzlemde, Mikhail VIII, huzur ve refah bulduğu Laskarisler dönemine çok bağlı olan Anadolu halkına yabancılaşmıştı. Daha kötüsü, imparatorun İstanbul'a dönüşü, boşuna desteklediği Trabzon, Epir ve Tesalya Yunanlılarıyla birleşmesi bir sonuç getirmedi. Yunanlılar artık İstanbul hükümdarını mutlaka meşru bir hükümdar olarak görmüyorlardı ve bu tavır imparatorluğun parçalanmasını hazırla-

yan bir tavırdı; bunun ilk belirtileri de XII. yüzyıl sonunda görülmeye başlamıştı.

Nihayet, Mikhail VIII Boğaz'dan atılan Latinlerin sert tepkisiyle karşılaştı. Franklar Güney İtalya ve Sicilya'nın yeni efendisi, Fransa kralı Saint-Louis'nin hırslı kardeşi Charles d'Anjou'nun desteğini almasalardı Akaia hükümdarı ya da Atina dükünün korkunç düşmanları olmayacaklardı. Öte yandan, Latinler o dönemde gelişmekte olan iki Balkan gücünün, Bulgaristan ve Sırbistan'ın desteğini alabilmek için de fırsat arıyorlardı.

Mikhail VIII, bu tehditlerle baş edebilmek için bazı askeri başarılar sağlamış olsa da, özellikle diplomatik yollara başvurdu. Latin patriğinin dışlanmasından hoşnut olmayan ve her zaman tek bir kilisenin başında bulunmak isteyen papayı Anjou ittifakından koparmaya çalıştı. İmparator onu ayartmak için kiliselerin birleştirilmesini önerdi ama bu öneri çevresindeki din adamları ve Hıristiyanların büyük bölümü tarafından tarafından reddedildi; Hıristiyanlar 1204'te Latinlerin kiliselere ve özellikle Ayasofya'ya saygısızlık etmiş olmalarının şokunu atlatamamışlardı henüz ve hiçbir biçimde Roma egemenliğini kabul etmek istemiyorlardı. Nihayet, Mikhail VIII 1274'te bu birliği empoze etti ve birlik temsilciler tarafından Lyon Konsili'nde resmen ilan edildi ancak gerçekte geçersiz bir belge olarak kaldı ve Charles d'Anjou'yu desteklemeye hazır bir papanın seçimini bile etkileyemedi. Mikhail VIII İtalya'daki entrikalarıyla daha mutlu oldu ve 1282 ilkbaharındaki Sicilya ayaklanmasında Bizans altınlarının etkisi olmuştur; bu ayaklanmadan sonra Anjou Krallığı ikiye bölünmüş ve Sicilya Aragonlu Pierre'in eline geçmiştir. İmparator Balkanlar'a egemen olmuş ama Asya eyaletlerinin

savunmasını ihmal etmiştir; Aralık 1282'de öldüğünde bu hatasını telafiye hazırlanıyordu.

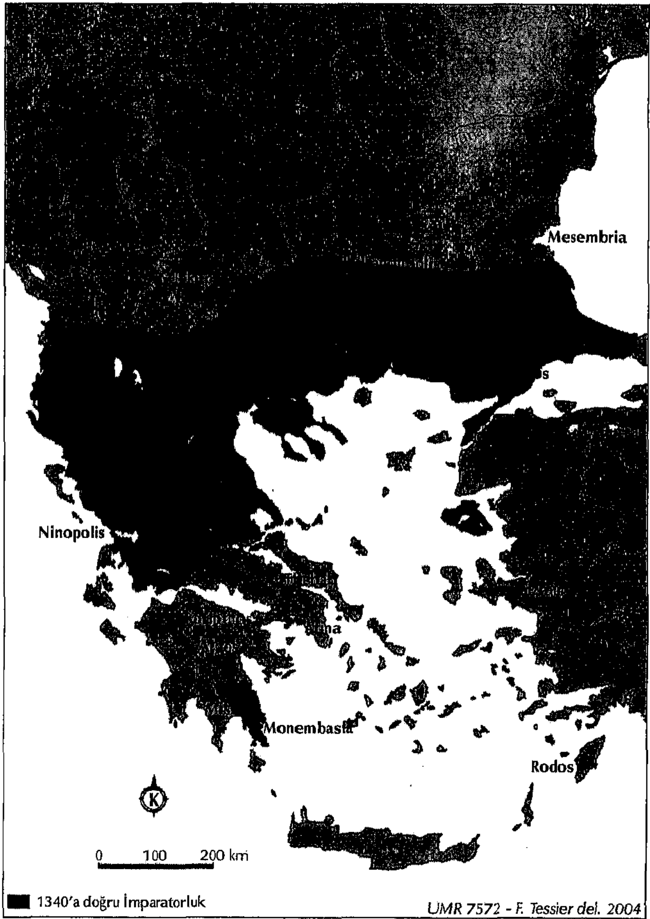
4. Anadolu'nun kaybedilmesi. – Mikhail VIII'in oğlu Andronikos II'de babasının askeri yetenekleri yoktu ve Anadolu'yu kurtaramadı. Bu bölgede Selçuklu Sultanlığı Moğol baskısıyla yok olmaktaydı. Batıya doğru ilerleyen Moğollar özellikle Moğol vesayetinden kurtulmayı umdukları Bizans sınırı yakınlarında Türkleri desteklemeye gelen göçebe kabileleri püskürtmüşlerdi. XIII. yüzyıl sonunda ve XIV. yüzyıl başında kurulan beylikler arasında Osman'ın beyliği en güçlü beylik değildi ama komşu Bithynia'ya doğru genişliyordu çünkü Sangarios'a yerleşmişti bu beylik.

Asya Bizanslılarının zorba Mikhail VIII'e duydukları öfke Arseniosçuluğa (adını patrik Arsenios'tan alan) yoğun katımlarla sonuçlanmıştır; Arsenios, İoannes IV'ü kör eden Mikhail VIII'i aforoz ettikten sonra istifa etmişti. Bu düşmanlık oğlu zamanında sürüyordu ve Türklere karşı direnişi zorlaştırmıştı. Türklerin birkaç onyıl içinde ele geçirdikleri topraklar İznik İmparatorluğu'nun yıldızını parlatmıştı. Andronikos ekonomik nedenlerle elinde bir donanma bulundurmaktan vazgeçmişti ve bu durum her ulustan korsanların bölgede cirit atmasına yol açmıştı ve İmparatorluk Cenova ve Venedik'e bağımlı duruma geliyordu. Paralar kara ordusu için harcanıyordu ancak bu ordu da özellikle imparatorun komutanlarına pek güvenememesi nedeniyle Türkler karşısında bir engel oluşturamamıştı. Sonunda Andronikos II büyük bir maddi bedel ödeme pahasına Katalanlardan oluşan profesyonel askerlerden yardım almaya karar verdi. 1304'te beş ya da altı bin Katalan kısa sürede Anadolu'nun

büyük bölümüne yayıldılar; bu durum düşmanların elinde yeterli güç olmadığını gösteriyordu ve Türklerin mutlaka ilerleyeceklerinin işareti değildi. Vaat edilen parayı alamayan paralı askerler korumaları gereken bölgeleri yağmaladılar, patronlarına düşman oldular, Türklerle birlikte Avrupa'ya döndüler ve 1311'de Atina düklüğü Franklarını yerlerinden ederek bir Katalan devleti kurdular. Bizans Anadolu'sunun kaderi belli olmuştu artık: Efes, İzmir, Katalanların çekilmesinden sonra düştü. Başkente daha yakın olan Bithynia'da direniş özellikle daha sert oldu ama sonunda Osmanlılar ilk başkentleri olan Bursa'yı ele geçirdiler, daha sonra da İznik'i ve 1337'de de İzmit'i aldılar. Birçok Yunanlı Avrupa'ya sığındı ve büyük dinsel metropoller Efes ve İznik Türklerin tacizlerinden sonra kısa süre içinde düştü.

5. Bir Balkan devletinin kurulması. – Asya'dan kovulmakta olan Bizanslılar Avrupa'da bazı gelişmeler kaydettiler; bu gelişmeler Andronikos II ve torunu Andronikos III arasındaki iç savaş nedeniyle yavaşlamıştı. 1328'de iktidara gelen ve iyi bir komutan olan İoannes Kantakuzenos tarafından desteklenen Andronikos III Tesalya ve Epir'de imparatorluk otoritesini geri getirdi, Bulgarları püskürttü ve Marmara'dan Adriyatik'e kadar kıyıları tek bir bölge halinde birleştirdi. Büyük olasılıkla Bizans artık bir imparatorluk gibi değil, bir Avrupa devleti gibi yaşayacaktı ve Yunanlı nüfusun esasını kendi sınırları içinde toplayacaktı.

Avrupa eyaletleri gene kalabalıktı ve kentler de gelişmişti. Selanik İstanbul'a rakip oluyordu, Monembasia Peloponnessos Latin limanları Modon, Coron, Clarence'la rekabet halindeydi. Makedonya'daki tarım arazisi bu dönemdeki

Harita IV. – 1340'a doğru İmparatorluk

kadar geniş olmamıştı hiç. Hiç kuşkusuz, XIII. yüzyılda gelişen uluslararası ticaretten sağlanan kârlar gelmiyordu artık imparatorluğa. Pera-Galata'da desteklenen Cenevizliler Karadeniz'e ve Batılıların Tana ya da Caffa gibi ticaret acenteleri bulunan Güney Rusya kıyılarına götüren boğazdaki yoğun trafikten gelen gümrük vergilerinin büyük bölümünü alıyorlardı.

Devlet hissedilir derecede yoksullaştı. İmparatorlar hizmetkârlarına *pronoiai*, yani doğrudan doğruya ilgili şahsa verilen vergi gelirleri sağladılar. Ama devlet memurları yavaş yavaş bu gelirleri sağlayabildikleri mülkler edindiler ve sonunda *pronoia*nin veraset yoluyla intikal etmesini sağladılar ve bu durum da imparatorların otoritesini zayıflattı. İmparatorlar kimi zaman manastırlara (özellikle Aynaroz Dağı) verilen bağışların bir bölümüne el koymak zorunda kalmışlardır.

Mikhail VIII döneminde başkentin geri alınmasından sonra sarayların, kiliselerin ve manastırların restorasyonu amacıyla büyük çapta çalışmalar gerçekleştirildi. İmparatorların yetki verdiği görevliler bu sayede büyük servetler edindiler: bu bağlamda, servetinin bir bölümünü, bugüne kadar gelmiş olan, Bizans sanatının hazinelerinden Kariye Manastırı'nı güzelleştirmek amacıyla harcayan Theodoros Metokhites örnek gösterilebilir.

III. – Türk bağımlılığı altına giren Bizans

1. Kaderinin dönüm noktasındaki Bizans. – Andronikos III'ün 1341 yılında Peloponnessos'taki son Frank yerleşimlerini ortadan kaldırmaya hazırlandığı sıradaki beklen-

medik ölümü, oğlu İoannes V adına hareket eden dul karısı Anne de Savoie ve sonunda, 1347'de savaştan galip çıkan İoannes Kantakuzenos arasında uzun bir iç savaşa yol açtı. Her zamanki gibi hasımlar yabancı güçlerden yardım istediler: Sırplardan (İstvan Duşan) ve Türklerden (Umur Bey, Orhan Bey). İç savaşın gerçek galipleri kısa vadede Makedonya ve Yunanistan'da toprak (bu toprakları imparatorlar birkaç onyıl önce büyük zorluklarla fethedebilmişlerdi) ele geçiren Sırplar olmuştur. İstvan Duşan kendisini Sırbistan ve Romanya *basileus*'u ilan ettirdi. Osmanlılar ve öteki Türk beyleri ise Trakya ve Makedonya yollarını tanıdılar.

İoannes VI Kantakuzenos döneminde Avrupa'nın öteki bölgelerini de etkileyen kara veba salgını çıkmış, bu salgın özellikle İstanbul halkını kırıp geçirmiştir. İmparator Venedik'le Cenova arasındaki çatışmaya karışmak zorunda kalmış ve Bizans'a yeniden bağımsızlığının güvencesi olabilecek bir donanma kazandırma girişimi başarılı olamamıştır. Nihayet, 1354'te Osmanlı Türkleriyle ittifakı nedeniyle kendi kamuoyuna ters düşen İoannes VI meşru vâris İoannes V Paleologos adına tahttan feragat etmek zorunda kaldı. Aynı yıl büyük bir deprem Gelibolu surlarını yıkmış ve kaleyi ele geçiren Osmanlılar Çanakkale'nin kontrolünü ele geçirmişler ve Trakya'yı rahatça kat etmeye başlamışlardır.

2. Türklerin vasalı olan Bizans. – Türklerle mücadele edebilecek tek kişi olan Sırp İstvan Duşan 1355 yılında öldü ve imparatorluğu dağıldı. Öteki beyliklerin desteğini sağlayan ve gazilik özlemleriyle Hıristiyanlardan toprak ve ganimet ele geçirme arzuları içindeki Osmanlılar 1371'de hiçbir Bizans müdahalesiyle karşılaşmadan Sırpları Meriç kıyıları-

na püskürttüler. Sultan I. Murad başkenti Bursa'dan Edirne'ye nakletti ve Osmanlıların Avrupa'ya yönelik emellerini açıkça göstermiş oldu. 1389'da Türkler Kosova'da Sırpları bir kez daha yendiler ve genç sultan Bayezid Balkanlar'da üstünlüğünü kabul ettirmiş oldu böylelikle. Ayakta kalan devletler, Bizanslılar ya da Sırplar vasal oldular ya da gelişmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti durumuna gelen Bulgarlar gibi asimile edildiler.

Bizans İmparatorluğu artık birbirlerinden ayrı bölgelerden oluşuyordu ve Mora despotluğu bir yana bırakılarsa ciddi bir direniş gösterecek durumda değildi. Mistra'ya yerleşmiş Paleologoslar tarafından yönetilen ve İstanbul'dan oldukça bağımsız olan bu Peloponnessos eyaleti Arnavut kolonların desteğiyle gelişmekteydi ve despotlar sonunda Venedik limanları olan Coron ve Modon dışında hâlâ Latinlerin elinde bulunan son bölgeleri de saf dışı ettiler. Osmanlılar, despotlar Korinthos boğazının ötesine geçme ve Atina'yı ele geçirme iddialarıyla ortaya çıktıklarında, Peloponnessos'u talan eden komutanlarını göndererek müdahale ettiler duruma.

Osmanlılar bir yandan da Paleologosların aralarında baş gösteren aile kavgalarına karıştılar ve İstanbul tahtına çıkmak en azından zımni bir Osmanlı onayını gerektiriyordu. Her türlü direniş siyaseti başarısızlıkla sonuçlanacaktı: İoannes V'in oğlu, Selanik'te yaşayan genç Manuel Tesalya'da kuvvet topladı, bu durum sultanın tepkisini çekti ve Selanik 1387'de düştü. Aynı Manuel Yunanlı askerlerden oluşan bir birlikle 1390'da Anadolu'nun son özerk Yunan kalesi olan Alaşehir'i ele geçirdiği sırada Bayezid'i desteklemek zorunda kaldı.

Bayezid 1394'e doğru Bizans başkentini ablukaya aldı, daha sonra 1396'da Niğbolu'da güçlü bir Haçlı ordusunu dağıttı. İmparator Manuel II kenti terk etti ve Batı'ya doğru bir seyahat yaptı, Paris ve Londra'yı ziyaret etti, bu kentlerde merak uyandırdı, hatta geçici bir modanın etkisiyle ilgi gördü ama kesin destek sözü alamadı. Batılılar yaşlı imparatorluğun sonunu kabulleniyorlardı ama intikam almak istedikleri Osmanlıların saf dışı ettikleri Anadolu beylerinin tahrik ettiği Orta Asya'dan gelen bir fatih, Timur 1402'de Bayezid'in ordusunu Ankara'da ezdi ve beklenmedik biçimde Bizanslılara yarım yüzyıl daha nefes aldırdı. Gerçekten de, Bayezid'in vârisleri olduklarını iddia edenler çok az yardım ve desteğe ihtiyaç duydular ve kendilerine yardım edebilecekler arasında Selanik ve Marmara kıyılarındaki toprakları geri alan Bizans da vardı.

3. Bunalan toplum. – Yineleyen veba salgınları, Türklerin bitmek bilmeyen saldırılarıyla nüfus azalır ve bu azalma XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı barışıyla birlikte yeniden artmaya başlar. Kentler kan kaybetmiştir. Yedi yıl süren bir kuşatmadan sonra Selanik'in nüfusu 1430'da 10.000'e düşmüştür ve 1461'de Trabzon'un nüfusu bu kadar bile değildir. Korinthos, Patras, hatta Mistra'nın nüfusları olsa olsa birkaç bindir, 1400'lere doğru Atina'da ancak bin kişi yaşamaktadır.

İmparatorluğu besleyen özel mülkiyet sahibi aristokrasi XIV. yüzyıl ortalarına doğru yok olur, bu dönemde imparatorluk da bütün topraklarını yitirmektedir. İç savaş Selanik'te Zelotlar ayaklanması denen ayaklanma sırasında etkileri tartışılan en varlıklı aristokratları yok etmişti. Bu kent-

te ve de Edirne'de aristokratlardan oluşan İoannes VI yandaşları saf dışı edildiler ve kimileri de köylüler, zanaatkârlar ve tüccarlar tarafından öldürüldüler. Bunlar yıllarca Selanik'i yönetme başarısını da gösterebilmişlerdir. Bazı Bizans kentleri, XIII. ve XIV. yüzyıllarda gelişmiş olan Verroia, İoannia, Kroia bazı imparatorluk imtiyazları elde etmişlerdi: vergi alanında bazı haklar ve belli oranda gerçek bir özerklik.

Hayatta kalabilen aristokratlar zengin tüccarların arasına karışarak son yönetici eliti oluştururlar. Latinler, İtalyanlar ve Katalanlar uluslararası ticarete egemen olmuşlardır ve Ege denizinin önemli adalarının çoğu ellerinde olduğundan ve ayrıca Peloponnessos ve Anadolu'da, Foça'da Coron ya da Modon gibi ticaret acentalarına sahip olduklarından bu durum bu amaçlarında kolaylık sağlar onlara. Bununla birlikte, Latin arşivlerine göre, Yunanlıların ticari etkinlikleri eskiye oranla daha da artmıştır. Yunanlı denizciler limanlar arası gemi işletmeciliğinde çok başarılıydılar. Hatta bazıları Latinlerle ortak olmuşlardı. İmparatorluğun son büyük ailesi, Luc'ün çıktığı aile Notaras bir Mora Limanı olan korunaklı ve çok girişimci denizcilerin yetiştiği Monembasia kökenliydi. Notaraslar birkaç kuşak içinde büyük bir servet yaptılar (tek örnek oluşturmazlar bu bağlamda) ve bu paraları Cenova ve Venedik bankalarına yatırdılar. Bizans devletinin son yüzyılı içindeki mali çöküntüsü büyük özel servetlerin de mutlaka kaybolması sonucunu getirmemiştir.

Kilise de mülklerinin büyük bölümünü yitirmiştir; bunlardan bazılarına savunma için son kaynakları arayan imparatorlar el koymuş, bazıları da fetih sırasında kaybolmuştur. Bununla birlikte, güçlü Aynaroz Manastırları grubu sultanla

görüşerek eski mülklerinin bir bölümüne sahip olmuş ve Kutsal Dağ'ın yaşamasını sağlayabilmiştir.

4. Kimliksel içe kapanma. – XIV. yüzyılda monarşizmin başlangıç döneminden beri görülen ruhani hareket heseykhiacılık –İsa'nın adını anarak içinden dua eden insanın bulduğu huzur; bu huzur kimi zaman ilahi ışığı da bulmaya kadar götürür– bir Aynaroz (Athos) keşişi olan Gregorios Sinaites'in önderliğinde yenilenmiştir. Onun öğrencisi Gregorios Palamas gerçek bir öğreti geliştirmiştir ve bu öğreti uzun tartışmalardan sonra Ortodoksluk *Synodikon*'una (farklı sapkınlık kategorilerinin aforoz edilmelerini de içeren belge) katılmıştır. Öte yandan, Palamasçılar Roma'yla yakınlaşmanın en azılı düşmanlarından sayılıyorlardı.

Bizanslılar için babalarının dinine bağlılık en güvenilir kurtuluş yoluydu, çünkü Türk ilerleyişi imparatorluğun sonunun yaklaşmakta olduğunun işaretiydi. Kilise hiyerarşisi bu hipotez içinde kilisenin yaşamasını tartışıyordu. Hiç kuşkusuz, Patrik Antonius artık Hıristiyanlığın evrensel hükümdarı olarak imparatorun otoritesini tanımak istemeyen Moskova büyük dükünü eleştirebilirdi ama Yunan din adamlarının bir bölümü kilisenin yaşamasını Hıristiyanlığın yaşamasından önemli görüyorlardı. 1438-1439 Ferrara-Floransa Konsili'nde çok iyi görülmüştür bu anlayış. İmparator İoannes VIII patrik ve aralarında Georgios Skholarios'un da bulunduğu entelektüellerle birlikte bizzat katılmıştı bu konsile. Bu konsilde kararlaştırılan kiliseler birliği kavramı düşüncesi bu konsildeki çok derin tartışmalardan sonra kararlaştırılmış ancak hiçbir zaman hayata geçirilmemiştir; alınan bu kararı Efes metropoliti Eugenikos dışında tüm Yunanlı katılımcılar

imzalamıştır. Skholarios tavır değiştirir ve Bizans Kilisesi'nin dogma düşünceleriyle ilgili (sözgelimi *filioque*'nin *Kredo*'ya eklenmesi) pozisyonlarını bırakma pahasına papaya itaat etmenin kabul edilmeyecek bir taviz oluşturduğunu düşünür, çünkü Türklere boyun eğmekle bedenleri kurtaracağı garantisi vermeyen Batılılarla ittifak yapılabilmesi ruhun kurtuluşu için aynı şeydir. Skholarios bu uzlaşmaz tavrıyla "Ortodoks" kilisesinin yeni önderinin halkını özgürlüğe kavuşturmak amacıyla Latinlerle ittifak yapmasından korkmayan muzaffer sultan tarafından atanmış ilk patrik olmuştur.

Bu tavır birlik getirmiyordu. Son imparatorlar İoannes VIII ve Konstantinos IX Batı'dan yardım almayı umut ettiklerinden Birlik düşüncesini ön plana çıkardılar. Kilisede din adamları, sonunda vaiz keşişlerin saflarında yer aldılar. Birlik düşüncesine imza atan başka bir isim olan İznik metropoliti Bessarion kardinal oldu ve kariyerini Türklere karşı bir haçlı seferi düzenlemek için çalıştığı ve muazzam kütüphanesini Venedik'e bıraktığı papalık sarayında tamamladı. Latinlere duyulan nefretin Türk korkusundan ağır bastığı düşünülmüştür çoğu zaman ve büyük dük Luc Notaras'a mal edilen bir düşünce dile getirilmiştir bu bağlamda: "İstanbul'da Latin külahı görmektense Türklerin sarığını görmek daha iyidir." Eğer böyle bir söz söylenmişse, bu arada şunu da unutmamamız gerekir ki, Notaras hem Venedik hem de servetinin büyük bölümünün bulunduğu Ceneviz vatandaşıydı, Fatih'in emriyle çocuklarıyla birlikte öldürülmüştü ve hayatta kalabilen kızı da Venedik'te yaşamıştı. Öte yandan, şu da bir gerçektir ki, 1453'ten sonra birçok Yunan aristokratı sultanın hizmetine girmiş, bazıları da Müslüman olmuşlardır.

5. İstanbul'un fethi. – Ankara Savaşı'yla gelen sükûnet kısa sürer. Osmanlı devlet birliğini yeniden sağlar ve 1402'de kaybettiği toprakları geri alır. Kendi savunması için Venediklilerden yardım isteyen Selanik 1430'da kesinlikle ele geçirilir. Eski İmparatorluk'tan geriye sadece Mora, mütevazı Trabzon İmparatorluğu ve artık Osmanlı bölgesine komşu bir dış bölgeden başka bir şey olmayan İstanbul kalmıştır. Boğaz'daki konumu limanının etkinliğini sağlıyordu ve 50-70.000 arasında bir nüfusa sahipti kent. İstanbul, bakımsızlık nedeniyle birçok eski anıtını yitirmişti ve sözgelimi Büyük Saray harabeye dönmüştü. 1451'de genç sultan Mehmet II'nin tahta çıkışı Batılı güçleri endişelendirmedi, çünkü pek yetenekli olduğu düşünülmüyordu, ayrıca İstanbul'un surları babası II. Murad'ı da durdurmuştu. Bununla birlikte, Mehmet II'nin ses getirecek bir eyleme ihtiyacı vardı: İstanbul'un fethi topraklarının birleştirilmesi işini tamamlayacak ve eşsiz bir başkente sahip olacaktı. Rumelihisar'ı yaptırarak Boğaz yolunu kesmeye karar verdi; bu kalenin inşaatında İstanbul çevresindeki Bizans manastırlarından sökülen taşlar kullanılmıştır. Sultan Mehmet daha sonra kenti kuşatma hazırlıklarına başladı, toplarla donattığı büyük bir ordu oluşturdu; bu topların olağanüstü boyutlara sahip olan bir tanesi bir Macar mühendis tarafından dökülmüştü.

Batı'daki elçilerinin sayısını artıran Konstantinos XI Dragases de boş durmuyordu ama 1444'te son Haçlı ordularının Varna'da bozguna uğraması Macarları zayıflatmıştı ve Batı'dan gelebilecek yardım umutlarını yok etmişti. İtalyan cumhuriyetleri, Cenova ve Venedik Yunanlılara önemli yardımlar yapabilecek durumda değillerdi ama Giustiniani

Longo komutasındaki Cenovalı gönüllülerden oluşan bir birlik, papanın gönderdiği okçular, İstanbul'daki Venedikliler ve Katalan kolonisi bu eski kentin son kez savunulması için yardıma koştular.

Fatih Sultan Mehmet Nisan 1453'te kenti kuşattı, cüretli bir manevrayla gemilerini Galata tepesinden aşırarak Haliç'e indirdi ve Bizanslıları deniz tarafındaki surları korumaya zorladı. Surlarda açılan gediklere rağmen birçok saldırı başarısız oldu ama 29 Mayıs 1453'te yeniçeriler surlardan içeri girdiler. Son imparator yakın maiyetiyle birlikte savaşta öldü. Kısa süren ama oldukça şiddetli bir katliam ve yağmadan sonra padişah gelecekteki başkentini kurtarmak için duruma müdahale etti ve görkemli bir şekilde bir gün önce imparatorun son Hıristiyan ayini sırasında son dualarını yaptığı Ayasofya'ya girdi. Fatih 1460'ta Mistra'yı ve ertesi yıl Trabzon'u ele geçirerek son Yunan topraklarının fethini de tamamlamış oldu.

SONUÇ

Paul Lemerle *Bizans Tarihi* adlı yapıtını bitirirken Doğu İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasında Batı'yı ve özellikle de Haçlıları suçluyordu. Papa II. Johannes Paulus da aynı görüşleri benimsemiş ve Roma Kilisesi'nin pişmanlıklarını dile getirmiş, Hıristiyan Doğu'nun başına gelen felaketlerde onun payını vurgulamıştır. Batı'yı sorumluluklarından kurtarmak gerekmese bile İstanbul'un düşmesinin nedenleri çok karmaşık geliyor bana.

Her şeyden önce bir hayranlık duygusu kaplamalıdır içimizi. Aydınlanma Bizans tarihinde sadece "isyanlar, darbeler, ihanetler ve ayak oyunları" (Montesquieu) ya da "barbarlığın ve dinin zaferi"ni (Gibbon) görmüştür. Bununla birlikte, imparatorluğun, çoğu zaman çelişkili bir ortamda yaklaşık bin yıl yaşaması çarpıcı bir olgu değil midir? Sözgelimi, sınırları Cebelitarık'tan Orta Asya'ya kadar uzanan muazzam İslam Halifeliği gibi başka imparatorluklar kurulmuştur. Oysa, bu halifelik iki yüzyıllık yaşamını tamamlamadan önce, zengin Mısır'a ve refah içindeki Mezopotamya'ya egemenken de parçalanma yolundaydı. Bizans'tan sonra Osmanlı İmparatorluğu daha uzun süre yaşadı ve bunun nedeni, hiç kuşkusuz, kısmen selefinden miras aldığı yönetim gelenekleridir ama

dört yüzyıl sonra ulus-devletlerin ortaya çıkışına engel olamamıştır. Batıda Karolenj İmparatorluğu bir yüzyıl bile dayanamamıştır. Sadece Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun çok farklı yapılarla bir benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Bizans Constantinus ve halefleri döneminde hayata geçirilen yapıların değişmezliğiyle ilgili ısrarcı bir resmi söyleme rağmen şaşırtıcı bir uyum sağlama yeteneği göstermiştir. İmparatorluk, yaşamı süresince birçok kez mali sistemini, askere alma yöntemlerini, iktidara gelme biçimlerini değiştirmiş, olası bir yerel özerklikle merkezileştirici ama kurtarıcı bir tutarlılık arasında en iyi dengeyi aramıştır.

Peki, sonunda niye yıkıldı Bizans? Askeri bozgunlar bu sorunun çözümü konusunda bir anahtar vermez, çünkü 636'daki Yarmuk Savaşı'nı bir yana bırakırsak pek azı belirleyici olmuştur bunların. En önemli neden imparatorluğun iyi yönetilmesini hükümdara çok fazla bağımlı kılan monarşik sistemdir. Hiç kuşkusuz, zorba, kötü imparatoru kovar ve daha enerjik bir hükümdar gelir yerine ama imparatorluğun en fazla gerileme gösterdiği dönemlerin koşulları irdelendiğinde imparatorluk iktidarının bir iç savaşla ya da naiplikle gerilediği görülür: Perslerin ilerleyişini Phokas ve Heraklonas arasındaki rekabet kolaylaştırmıştır, 1071'de Malazgirt'in sonuçları imparatorluğa talip olanların çıkardığı iç savaşlarla ağırlaşmıştır, IV. Haçlı seferi Angeloslar arasındaki bir çatışma nedeniyle sapmıştır amacından ve nihayet XIV. yüzyılda İoannes V ve İoannes VI yandaşları arasındaki düşmanlık Bizans devletinin son dönüşümünün her türlü yaşamsallığını yok eder.

Batı'nın sorumluluklarını tümüyle yok saymak da mümkün değildir. Bizans, başına gelen felaketlerden sonra her

zaman ayağa kalkmasını bilmiştir, çünkü Hıristiyan Batı'da önemli bir düşmanı yoktu. XI. ve XII. yüzyıllarda Hıristiyanlığın iki tarafının gelişmesinde gözlenen kopukluk durumun tam anlamıyla kavranamaması sonucunu doğurur ve Latinler açısından tam bir ekonomik ve askeri güce bağlı bir vahşete götürür. Paleologoslar Yunan halkının Latinlere karşı derin düşmanlık duygularıyla Türklere karşı direnebilmeleri için onlarla bütünleşmek arasındaki çelişkili iddiaları çözememişlerdir. Tüccar kentlerin özel çıkarlarıyla gözleri kamaşan Latinler, Bizans'ın, yüzyıllar önce Araplara karşı olduğu gibi, Türklerin karşı konulmaz direnişine karşı bir siper oluşturduğunu çok geç anlamışlardır.

Kalan miras muazzamdır. Bizans uygarlığı Antikçağ bilgisinin aktarılmasına çok önemli katkılar getirmiştir; kurumlarını ve Hıristiyanlığını Slav dünyasına yaymıştır ama Araplar ve Türkler de etkilenmiştir Bizans'tan ve Bizans bin yıl boyunca Anadolu'yu Hıristiyan dünyası içinde tutmuştur.

Roma İmparatorlarının Listesi
[395'ten başlayarak Konstantinopolis'te (İstanbul)]

Constantinus I	324-337
Constantinus II	337-361
Julianus Apostata	361-363
Jovianus	363-364
Valens	364-378
Theodosius I	379-395
Arcadius	395-408
Theodosius II	408-450
Marcianus	450-457
Leo I	457-474
Leo II	474
Zenon	474-491
Anastasios I	491-518
İustinos I	518-527
İustinianos I	527-565
İustinos II	565-578
Tiberios II	578-582
Mauricius	582-602
Phokas	602-610
Heraklonas	641
Konstantinos III	641
Konstantinos II Heraklonas	641-668

Konstantinos IV	668-685
İustinianos II	685-695
Leontios	695-698
Tiberios III	698-705
İustinianos II (ikinci kez)	705-711
Philippikos Bardanes	711-713
Anastasios II	713-715
Theodosios III	715-717
Leon III İsauros	717-741
Konstantinos V Kopronymos	741-775
Leon IV	775-780
Konstantinos VI	780-797
Eirene	797-802
Nikephoros I	802-811
Stavrakios	811
Mikhail I Rhangabe	811-813
Leon V	813-820
Mikhail II	820-829
Theophilos	829-842
Mikhail III	842-867
Basileios I Makedon	867-886
Leon VI Sophos	886-912
Aleksandros	912-913
Konstantinos VII Porphyrogenetos	913-959
Romanos I Lekapenos	920-944
Romanos II	959-963
Basileios II	963-1025
Nikephoros II Phokas	963-969
İoannes I Tsimiskes	969-976
Konstantinos VIII Porphyrogenetos	1025-1028
Romanos III Argyros	1028-1034
Mikhail IV Paphlagon	1034-1041
Mikhail V Kalaphates	1041-1042
Zoe	1042

Konstantinos IX Monomakhos	1042-1055
Theodora	1055-1056
Mikhail VI	1056-1057
İsaakios I Komnenos	1057-1059
Konstantinos X Dukas	1059-1067
Mikhail VII Dukas	1067-1078
Romanos IV Diogenes (ortak imparator)	1068-1071
Nikephoros III Botaneiates	1078-1081
Aleksios I Komnenos	1081-1118
İoannes II Komnenos	1118-1143
Manuel I Komnenos	1143-1180
Aleksios II Komnenos	1180-1183
Andronikos I Komnenos	1183-1185
İsaakios II Angelos	1185-1195
Aleksios III Angelos	1195-1203
İsaakios II Angelos (ikinci kez)	1203-1204
Aleksios IV Angelos (ortak imparator)	1203-1204
Aleksios V Murtzuphlos	1204
Theodoros I Laskaris (İznik'te)	1208-1221
İoannes III Dukas Batatzes	1221-1254
Theodoros Dukas (Selanik'te)	1224-1230
Theodoros II Laskaris	1254-1258
İoannes IV Laskaris	1258-1261
Mikhail VIII Palaiologos	1259-1282
Andronikos II Palaiologos	1282-1328
Andronikos III Palaiologos	1328-1341
İoannes V Palaiologos	1341-1376
İoannes VI Kantakuzenos (ortak imparator)	1347-1354
Andronikos IV Palaiologos	1376-1379
İoannes V Palaiologos (ikinci kez)	1379-1391
İoannes VII Palaiologos	1390
Manuel II Palaiologos	1391-1425
İoannes VIII Palaiologos	1425-1448
Konstantinos IX Palaiologos	1449-1453

KAYNAKÇA

The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford, Oxford University Press, 1991.

Histoire du christianisme, yön.: J.-M. Mayeur, Ch. Piétri, A. Vauchez, M. Venard, c. III, IV, V, VI, VII, VIII, Paris, Desclée, 1990-2000 (Bizans ve Kafkasya konusundaki katılımları için bkz. P. Maraval, B. Flusin, N. Garsoïan, B. Martin, G. Dagron, J.-P. Mahé, É. Patlagean, M.-H. Congourdeau ve A. Ducellier).

H. Ahrweiler, *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Londra, Variorum Reprints, 1971.

M. Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204*, Londra-New York, Longman, 1997.

J. Beaucamp, *Les statut de la femme à Byzance (IVe-VIIe siècle)*, I. *Le droit impérial*; II. *Les pratiques sociales*, Paris, De Boccard, 1990-1992.

K. N. Cigaar, *Western Travellers to Constantinople. The West and Byzantium, 962-1204; Cultural and Political Relations*, Leiden-New York-Köln, Brill, 1996.

G. Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le "césaropapisme" byzantin*, Paris, Gallimard, 1996.

A. Ducellier vd., *Byzance et le monde orthodoxe*, Paris, Armand Colin, 1996.

A. Guillou, *La civilisation byzantine*, Paris, Arthaud, 1990.

J. Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, Londra, University College London Press, 1999.

—, *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.
R. Janin, *Constantinople Byzantine*, Institut français d'études byzantines, Paris, 1964.
A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire, 284-602: A Social, Economic and Administrative Survey*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1992.
A. P. Kazhdan, S. Ronchey, *L'aristocrazia bizantina dal principio dell'XI alla fine del XII secolo*, Palermo, Sellerio, 1997.
A. Laiou (başeditör), *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century*, Washington DC, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2002.
P. Lemerle, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Paris, CNRS, 1977.
R. J. Lilie, *Byzantium and the Crusader States, 1096-1204*, Oxford, Clarendon Press, 1993.
P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos (1143-1180)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
—, (yay. haz.) *Byzantium in the Year 1000*, Leiden-Boston, Brill, 2003.
C. Mango, *Byzantium. The Empire of New Rome*, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1980.
C. Mango, *Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècle)*, Paris, De Boccard, 1990.
C. Morrisson (yön.), *Le Monde byzantin, I. L'Empire romain d'Orient (330-641)*, Paris, PUF, 2004, [II. (641-1204) ve III. ciltler (1204-1453)].
D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, (giriş, metin ve çeviri), Paris, CNRS, 1972.
W. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, Stanford University Press, 1997.